

TARTALOM.

	Oldal
Tartalom	3
Források	6
Rövidítések magyarázata	8
Előszó	9

BEVEZETÉS.

Hazai állapotok a XVII. sz. második felében; a piarista rend.

Vallási viszonyok a XVII. század második felében. Az 1681. évi soproni országgyűlés vallásügyi határozatai; restringált megyék, privilegizált helyek. A vallási törvények kétféle magyarázata. Katholizálás. Szelepcsényi György primás ez irányú buzgólkodása; térítői tevékenységének köre. Pozsony megye területe faji és felekezeti szempontból. Szelepcsényi figyelme Szentgyörgyre irányul. Szelepcsényi levele Haligowski Ferenc lengyel piarista provinciálishoz. — A piarista rend alapítása, elterjedése; házalapítás Podolinban. 11—18

I. FEJEZET.

A piaristák beköltözése Szentgyörgyre.

Szentgyörgy multja; Szentgyörgy faji és felekezeti szempontból; Szelepcsényi György primás alapítványa. Az alapítvány átvételével a provinciális Bojár Endre rendtagot bizza meg. Az átvétel körül felmerült nehézségek; Bojár fáradozásai. Beiktatás az alapítványi birtokba. A lutheránusok tiltakozása. Kellemetlenségek a beiktatás után. A Bertalan-Társaság. A piaristák megkapják az alsó templomot. A templomra a lutheránusok is jogot formálnak. Az 1686. évi királyi leirat. Beiktatás a templom birtokába. 19—27

II. FEJEZET.

A ház története 1685—1721-ig.

Az újonnan alakult ház a lengyel provinciához tartozik. Az 1691. évi varsói káptalan. A magyar és német provincia uniója. A szentgyörgyi Canonica Visitatio. Mösch Lukács állástoglalása az unióval szemben. Az önálló magyar provincia. A szentgyörgyi ház fontossága. Az iskola megnyitása.

Tartományfőnöki látogatások Szentgyörgyön. Knabe András belépése a rendbe és alapítványa. Sürölődások a piaristák és a város között. Egyezkedés a várossal. A Canonica Visitatio fegyelmi határozatai. Mösch Lukács állásfoglalása e határozatokkal szemben. Rektorátus Szentgyörgyön. Maholányi János br. halála. Mösch Lukács. Bojár Endre. Kuruc-mozgalmak. Lipót halála. A lutheránusok a templomot visszakövetelik. ... 28 44

III. FEJEZET.

Az iskola 1687—1721-ig.

Az első tanulók. Legensek, parvisták, principisták. A tanítás anyaga. Az elemi iskola gimnáziummá fejlődik. Az első iskolai katalógus. A teljes gimnázium; poétai és retorikai osztályok. A kuruc mozgalmak hatása az iskolára. A poétai és retorikai osztályok megszűnése. A tanulók nemzetiségi szempontból. — Iskoladrámák. — Konviktus. Az 1696. évi Canonica Visitatio határozatai a tanárokról és tanulókról vonatkozólag. — Vallási társulatok: Mária-Társulat; Öröngyal-Társulat. ... 45—51

IV. FEJEZET.

A piarista paedagógia a Ratio Educationis előtt.

Paedagógiai irányok a Ratio Educationis előtt. A közoktatás ügye a reformáció előtt. Protestáns paedagógia. Jezsuita rendszer. A jezsuita rendszer elemei a piarista paedagógiában. A latin tanítása a piaristáknál. Összevetés a jezsuita és a piarista paedagógia között. A görög nyelv tanítása. A piarista rendszer gyakorlati iránya. Reális tárgyak. A matematika. A történelem tanítása; hazai történelem. Földrajz és kronológia. A hazai nyelv tanítása. Cörver sürgeti a hazai nyelv intenzív tanítását. A tartományfőnökök intézkedései a magyar nyelv érdekében. Magyar nyelvű iskoladrámák. A zene tanítása. ... 52—62

V. FEJEZET.

A ház és iskola 1721—1781-ig.

Az önálló magyar piarista provincia megalakulása. Általános rendi viszonyok: tartományi gyűlések. A rend megmagyarosodása. Nemzeti tárgyú irodalmi termékek. Fiala Jakab Szegedis-e. Halápy Konstantin. — A szentgyörgyi ház az önálló magyar provinciában. Sztavkovszky Benedek rektor irodalmi munkássága. Gally Lukács, Rosinszky Ambró és Singler Zsigmond rektorsága. Kalazancius beatifikációja és kanonizációja. Ocskay Balthazar halála. — Az iskola magyarosodása. A magyar tanulók számának növekedése. Forgách Pál gr. magántanuló. — A jezsuita rend eltörlése. — Tankerületek. Balassa Ferenc gr. főigazgató Szentgyörgyön. Igazgatói gyűlés Pozsonyban. A Ratio Educationis. Az iskola a szabad tanítás utolsó esztendejében. A retorikai és poetikai osztályok megszüntetése. A nemzeti iskola III. osztályának vezetését a piaristákra bízzák. Az 1779—80. tanév. ... 63—74

VI. FEJEZET.

Az állami felügyelet kora.

II. József császár függetleníti a magyar piarista provinciát Rómától. A Custodiatusi javadalom adományozása. A szentgyörgyi iskola jellege. A konviktusi alapok. Az iskola szünetelése 1789—1793-ig. A tanulók magyarosodása az 1790-es évek után. Az iskola 4 osztályúvá lesz. Az iskola sorsa a szabadságharc idejében. Az alapítványok átadásának terve. Alreál iskola. Algimnázium. 75—79	Oldal
--	-------

VII. FEJEZET.

Filozófiai és teológiai iskola.

Piarista tanárképzés. Az 1696. évi Canonica Visitatio a rendi nevelésről. Poetikai és retorikai tanulmányok. Filozófiai oktatás. Teológiai oktatás. Az első teológusok Szentgyörgyön. Teológiai tanárok. Pécsi Domokos. Nemesényi Adolf. A rendi studium szünetel 1735—1806-ig. Egy évfolyamu teológia. A studium végleges megszűnése. 80—84	
Függelék 85—94	
Név- és tárgymutató 95—99	

FORRÁSOK.

Kéziratok:

- Catalogus Gymnasii 1788—1850. (Szentgyörgyi kegyesrendi levéltár.)
- Catalogus Studiosorum. (Szentgyörgyi kegyesrendi levéltár.)
- Cörver Joannes*: Methodus Instituendae Juventutis apud Scholas Pias. Nitriae 1757. (Kegyesrendi központi levéltár.)
- Excerpta ex Historia Domus Sto.-Georgiensis. (Kegyesrendi központi levéltár.)
- Familia Domus. (Szentgyörgyi kegyesrendi levéltár.)
- Historia Domus Sto.-Georgiensis. (Szentgyörgyi kegyesrendi levéltár.)
- Historia Gymnasii 1777—1788. (Szentgyörgyi kegyesrendi levéltár.)
- Historia Provinciae ab anno 1841. (Kegyesrendi központi levéltár.)
- Intimata Regia. (Kegyesrendi központi levéltár.)
- Kácsor Christianus*: Historia Provinciae Hungaricae. (Kegyesrendi központi levéltár.)
- Kácsor Christianus*: Viri doctrina illustres e Scholis Piis in Provincia Hungariae. (Kegyesrendi központi levéltár.)
- Liber Capitulorum. (Kegyesrendi központi levéltár.)
- Liber Capitulorum. (Privigyei kegyesrendi levéltár.)
- Liber Familiarum. (Kegyesrendi központi levéltár.)
- Decreta Visitationis 1696. (Szentgyörgyi kegyesrendi levéltár.)
- Ordinationes et Visitationes. (Szentgyörgyi kegyesrendi levéltár.)
- Resolutiones nonnullae ad quaesita P. Joannis Francisci Praep. Generalis. (Szentgyörgyi kegyesrendi levéltár.)
- Status Domus (Szentgyörgyi kegyesrendi levéltár.)
- Szentgyörgyi városi levéltár.

Nyomtatásban megjelent munkák:

- Dr. Békefi Remig*: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Budapest. 1906.

- Csaplár Benedek*: Révai Miklós élete, 4 k. Budapest, 1881, 1883
1886, 1889.
- Erdélyi Károly dr.* Kalazanti Szent József, a kegyes-tanítórend
alapítója.
- Dr. Fináczy Ernő*: A magyarországi közoktatás története Mária
Terézia korában, 2 k. Budapest, 1899, 1902.
- Friedreich Endre dr.*: Franco János élete. (A váci kegyesrendi
főgimnázium 1907—908. évi Értesítőjében.
" 1903. Halápy Konstantin emlékezete. Temesvár,
" " Hanáciusz Ferenc élete. Veszprém, 1906.
" " A kegyes-tanítórend iskolái. („Magyar
Középiskola“ 1909. évf. 10. szám.)
" " Kácsor Keresztély élete. Budapest, 1909.
- Füredi János*: A pozsony—szentgyörgyi kegyes-tanítórendi ház és
templom története. Pozsony, 1897.
- Horányi Alexius*: *Scriptores Piarum Scholarum*. P. 2, Budae, 1809.
- Miskolczi István*: A kegyes-tanítórendiek privígyei kollégiumának
története. Vác, 1907.
- Nagy Imre*: Anjoukori Okmánytár. 6 k. (A Magy. Tud. Akadémia
kiadása. 1875. 1881, 1883, 1884. 1887, 1891.)
- Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok
alatt. 2 k. Budapest, 1893.
- Prónai Antal dr.*: A piarista iskolák kezdete. Budapest, 1899.
" " A piaristák színjátéka Pesten. Budapest, 1907.
- Takáts Sándor*: Benyák Bernát és a magyar oktatásügy. Buda-
pest. 1891.
- Visegrádi János*: A podolini piarista rendház története. Buda-
pest, 1909.
- A magyarországi kegyes-tanítórend névkönyve. 1849.
- Bullarium Religionis Scholarum Piarum*. Budapestini, 1900.
- Gedanken über der Piaristen Verfassung und Lehrart*. Brünn.
- Ordinationes Visitationis Apostolicae pro Provincia Polona*.
Varsoviae, 1753.
- Ratio Educationis totiusque Rei Literariae per Regnum Hun-
gariae et Provincias eidem adnexas*. Tom. I. Vindobonae,
1777.
- Satzungen der Frommen Schulen von P. Joannes Franciscus*
Foci dem VIII. General der Ordens zu Rom in J. 1698.

RÖVIDÍTÉSEK MAGYARÁZATA.

- Decret. Visit. 1696. = Decreta Visitationis 1696.
Excerpta. = Excerpta ex Historia Domus Sto.-Georgiensis.
Hist. Dom. = Historia Domus Sto.-Georgiensis.
Hist. Prov. a. 1841. = Historia Provinciae ab anno 1841.
Intimata. = Intimata Regia.
K. r. = Kegyesrendi.
Lib. Capit. = Liber Capitulorum.
Ord. et Visit. = Ordinationes et Visitationes.
Ord. Visit. = Ordinationes Visitationis Apostolicae pro Provincia Polona.

ELŐSZÓ.

Dolgozatomban a piaristák szentgyörgyi kollégiumának életét óhajtottam bemutatni. Nem tekinthettem el az általános rendi viszonyoktól sem, hiszen az *egésznek* állapotváltozása maga után vonja az *egyesnek* állapotváltozását; a dolgozat beosztásában alapul vettem azon dátumokat, melyek a magyar piarista provincia fejlődésében határjelzők. Érintettem ama nagy közhistóriai összecsapásokat, amelyek a háttérben lezajlanak, mint a vallási harcok, a kuruc-labanc mozgalmak, az állam és az egyház mérkőzése a XVIII. század második felében, a nagy forradalom. — amelyeknek hatása iskolánkra kimutatható.

A fősúlyt az iskola alapítására és belső életére helyeztem. Az anyagot ehhez a szentgyörgyi és a budapesti kegyesrendi levéltárakban található források szolgáltatták. Felhasználtam Cörver János *Methodusát*, amelyből a Függelékben szemelvényeket közlök. Azt tartom, hogy az *egész* Methodus kiadása külön tanulmányt érdemel.

E helyen is hálás köszönetet mondok szeretett mesteremnek, Nagyságos *Békefi Remig dr.* egyetemi ny. r. tanár úrnak, ki munkámban útbaigazításaival támogatni kegyes volt. Ugy szintén *Friedreich Endre dr.* t. rendtársamnak és barátomnak szíves felvilágosításaiért.

Szeged. 1910. március hó.

Szabó Mihály.

BEVEZETÉS.

Hazai állapotok a XVII. század második felében; a piarista rend.

Vallási viszonyok a XVII. sz. második felében. Az 1681. évi soproni országgyűlés vallásügyi határozata; restringált megyék, privilegiált helyek. A vallási törvények kétféle magyarázata. Vallási harcok, ezek történeti magyarázata. Katholizálás. Szelepcsényi György prímás ez irányú buzgólkodása: térítői tevékenységének köre. Pozsony megye területe taji és felekezeti szempontból. Szelepcsényi figyelme Szentgyörgyre irányul. Szelepcsényi levele Haligowski Ferenc lengyel piarista provinciálshoz. A piarista rend alapítása, elterjedése; házalapítás Podolinban.

A magyar katolicizmus, mely a XVI. században hanyatlásnak indult, a XVII. század második felében számban és erőben egyre gyarapodott. A protestáns főurak tömegesen térnek vissza az elhagyott egyház kebelébe s a század végén a többség a katolikus rendek részén van.

A vallási viszonyoknak változása természetesen maga után vonta a hatalmi arányok módosulását is. Mindazon hatalmi tényező, mely addig a protestáns egyház erősségét képezte, most a katolikusokhoz ment át.

Az 1681. évi soproni országgyűlésen már jelentékenyen túlsúlyban vannak a katolikusok. Természetes, hogy a törvényhozás is ezek előnyére dől el, a protestánsok szabad vallásgyakorlatát korlátok közé szorítják, sőt több tekintetben az 1608. évi vallásügyi törvényeken is sérelem esik.

A nevezett évi országgyűlés XXV. t. cikke általánosságban visszaállítja a szabad vallásgyakorlatot, hatalyba helyezi a bécsi és linzi békék erre vonatkozó pontjait, amelyekre a protestánsok követeléseiket alapították. A következő, XXVI. t.-c.-ben azonban különbséget tesz a nyilvános és magán isteni tisztelet között s ebből a szempontból három csoportra osztja az országot

helységeit és törvényhatóságait. Azon vármegyékben, ahol a protestáns elégedetlenség az előző időkben erősebben nyilatkozott meg, nem minden községnek adja meg a törvény a nyilvános vallásgyakorlatot, hanem névszerint megjelöli az evégből engedélyezett helyeket. Ezek az u. n. *artikuláris helyek*, s a megyéket, ahol ilyen artikuláris helyek voltak, az akkori nyelvhasználat *restringált* megyéknek nevezte.¹ Ilyen restringált megye volt Pozsony megye s kivüle még liz.

A második csoportba a *privilegiált* megyék tartoznak: ezek is névszerint fel vannak sorolva. Ezekben már ninesenek megjelölt helyek, hanem szabad a protestánsok vallási gyakorlata mindenütt, ahol az 1681. évig szabad volt.

A harmadik csoportot a *végegy* alkotják. Ezek a törvényhozáskor, 1681-ben is mélyen benyúltak a hódoltságba. Epp úgy mint a restringált megyékben, a véghelyeken is meg voltak jelölve a vallás szabad gyakorlata szempontjából engedélyezett községek és városok.

Méltányos alkalmazás mellett enyhíteni lehetett volna a törvények sérelmes intézkedéseit. De a kor, melyben ezek a törvények létrejöttek, éppen a *vallási harcok* kora, amikor katolikus és protestáns szemben állva egymással, az egyik oldalon nem kérték, a másik oldalon nem kínálták a méltányosságot. Baj volt, hogy a törvényt kétféleképpen lehetett magyarázni. Különösen az artikuláris helyek okoztak nagy zavart. A katolikusok úgy értelmezték a törvényt, hogy a protestánsoknak kizárólag ezen artikuláris helyeken van megengedve vallásuk nyilvános gyakorlata, egyéb területeken egyáltalában nines. — már amelyek nem esnek bele a privilegiált megyékbe. És kétségkívül ez volt az 1681. évi törvényhozók nagy többségének is az intenciója. A protestánsok ezzel szemben úgy okoskodtak, hogy a törvény a megjelölt helyeket csak kiemeli, de ezeken kívül másodsorban egyéb helyeken is biztosítva van a nyilvános *vallásgyakorlat* a protestánsok részére.²

A kormány természetesen a katolikusok magyarázatát teszi magáévá s a törvény alkalmazásában eszerint jár el. A nem ar-

¹ Dr. Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Budapest, 1899. I. 23.

² Fináczy: i. m. I. 25.

likulált helyek protestáns templomait és iskoláit bezáratja, minek következtében ismét kiújulnak a felekezeti súrlódások.

Há e vallási harcokat a két magyar egyház között történetileg meg akarjuk magyarázni, két szempontra, egy *hitelvi* és egy *történelmi* szempontra kell visszamennünk. A hitelvi szempont az, hogy a protestantizmus a katolicizmussal szemben *herezis*. Természetesnek látszik, hogy ezen elvi álláspont mellett nem lehetett közömbös a katolikusokra nézve, hogy ezen herezis a jövőben terjedjen-e, vagy szűkebb körre szoruljon.

A másik szempont történelmi. A XVII. század embere sehogyan tudta azt megérteni, hogyan rendelkezék egy másfél száz éves vallás ugyanolyan jogokkal és kiváltságokkal, amilyenekkel rendelkezik az az egyház, amely Európa többi országában is *autochton*, összeforrott az állami étellel. A magyar viszonyokat tekintve, a protestáns egyháznak még ideje se volt olyan érdemeket szerezni, amelyek a katolikus egyházzal egyenrangú, történelmi egyházzá emeljék. A szabadság és alkotmány védelmében szerzett érdemei akkor még, a XVII. században nem domborodhattak ki.

Ezt a két szempontot, az elvi és történelmi szempontot, melyek a protestáns és katolikus egyház közötti ellentétet mélyítették, nem szabad mellőznünk akkor, midőn a XVII. századi vallási harcokról van szó s ha e harcokat meg akarjuk érteni. Arról lehet vitatkozni, hogy melyik fél volt türelmesebb: a tény az, hogy a protestantizmus és a katolicizmus egymással parallel nem haladhattak, hanem kellett, hogy kiterjeszkedésükben egymással szembe kerüljenek. Amint a protestáns egyház mindent megtett, hogy új híveket szerezzen, a katolikus egyház is mindent megtett, hogy legalább régi híveit visszaszerezze és előbbi hatalmát biztosítsa.

A *katholizálás* tehát megindult, nagyobb erővel, hatályosabb eszközökkel, mint azelőtt. A főurak katolizáló törekvéseinek törvényes alapot adott az 1681. évi »salvo tamen iure Minorum Terrestrium« beszúrása, amely szerint a földesúr vallási tekintetben is ura alattvalóinak s a földesúr valamely felekezethez tartozósága meghatározhatja az alattvalók hovatartozását. A főpapok pedig már állásuknál fogva is rajta voltak, hogy minél több embert térítsenek vissza az egyházba.

E főpapi térítők között buzgóságban az elsők között van *Szelepesényi György* primás. Eleinte várakozó állásponton maradt a protestánsokkal szemben, sőt azzal vádolták őt, hogy a protestánsok pénzzel megpuhították s rámondták, hogy Morvaországban egyedül az ő birtokán vannak eretnekek.

Ez a Szelepesényi később rendkívül sokat tett térítés tekintetében. Ez irányú munkássága érseki megyéje határain is túlterjedt. Eszközei voltak: az ifjúság nevelésének rendszeresítése, tehát iskola alapítás, konviktusok létesítése, híszónokok küldése különböző helyekre.

Bár magyaránnyú és nagy területre kiterjedő volt térítői munkássága, első sorban mégis azon körben terjesztette egyháza hitét, amelyre az ő joghatósága kiterjedt: egyházmegyéje területén.

Székhelye *Pozsonyban* volt, mely abban az időben Nyugat-Magyarországnak fővárosa, a kormányzat és minden szellemi és kulturális mozgalomnak központja. Maga Pozsony megye s általában Nyugat-Magyarország már abban az időben is úgy faji, mint vallási tekintetben meglehetősen kevert terület. Faji tekintetben az északi vidékeken a szláv a domináló elem, a középső és déli részeken inkább a német. Magyar csak itt-ott van beékelve. A faj szerint oszlik még a lakosság vallási tekintetben is: a szláv elem a katolikus, a német a lutheránus vallást követi; a magyar hol ezt, hol amazt.

Ez a kevert jelleg Pozsony megyében a legtipikusabban jut kifejezésre *Szentgyörgyön*. Itt megvan a szláv (tót), a német és a csekély számú magyar. A XVII. század végén, bár a számbeli többség a tótok részén van, vagyoniilag és erkölcsileg a germán elem erősebb s ez a germán elem itt is lutheránus.

Szelepesényi figyelme tehát Szentgyörgyre irányult, amely geográfiailag is igen közel fekszik székhelyéhez, Pozsonyhoz.

1681. október 21-én levelet ír Kraus Mihály utódjának, Haligowski Ferencnek,¹ a lengyel és magyarországi kegyesrendiek tartományi főnökének, melyben azon eltökélt szándékát tudatja, hogy a pozsonymegyei Szentgyörgy szabad királyi városban a kegyesrendiek számára tarsházat kíván alapítani.

A levél szerkezete is mutatja, de meg egyébként is tudjuk,

¹ Horányi Alexius: *Scriptores Piarum Scholarum*, Budae, 1809, II. 72.

hogy nem első levele volt ez a provinciálishoz, hanem már előzőleg összeköttetésben állott vele.¹ Együttal azt is jelzi a levél, hogy milyen cél lebeg a primás előtt, midőn a piaristákat be akarja telepíteni Szentgyörgyre: a heretikus tanoktól megméltelyezett hazában az orthodox hitnek a megerősítése.² Miért irányult éppen a piaristák felé a primás figyelve? Miért nem hívta meg Szentgyörgyre is a jezsuitákat? Hiszen Nagyszombat közel van, a zsolnai jezsuita konviktusnak is ő az alapítója?

Azt mondják, hogy egy ifjúkori kegyeletes emlék fűzte Szepesényit a piaristákhoz. Római tanuló korában Kalazanti Szent Józsefnek szokott volt gyónni. Egy alkalommal megfogadta a szent-atyának, hogy püspökségre emeltetvén, a piaristákat hazájában megalapítandja.³ Abban az időben történt ez, amidőn az ifjú, erőteljes duzzadó piarista rend hazánkban gyökeret kezd eresztetni. Észak felől, Lengyelországból jön s egy félszázad múlva nincs a magyar hazának része, ahol a piarista iskolákat ne ismernék.

A kegyes-tanítórendet ama *korszellem* szülte, amelyből a jezsuita rend, a Concilium Tridentinum s általában a katolikus restauráció gondolata kisarjadzott.

Az ellenreformáció megindul, természetesen, mint minden egészséges életfolyamat, a központból, Rómából, és kiterjed csaknem egész Európára, sőt Európán kívül új területeket is hódít. A protestantizmus sikerei koraiaknak bizonyulnak. Új szentek lépnek fel, akik az imádságos élet mellett munkás és mindenek felett produktív életet folytatnak, mint Xaveri Ferenc, India apostola, vagy mint Neri Fülöp, aki a Szentháromságról nevezett testvérületével bámulatos munkásságot fejt ki a vallásos és er-

¹ A podolini piarista ház XVIII. sz. levéltári jegyzékéből látható, hogy több magyar levelet is írt a podolini házhoz, valószínűleg az ott székelő rendfőnökhöz, de ezek a levelek a XVIII. sz. végén elkallódtak.

² Historia Domus Sancto-Georgiensis I. (Szentgyörgyi k. r. levéltár.) A levél megmaradt töredéke ez: Litteras Reverendae Paternitatis Vestrae 9-na Septembris Cracoviae datas accepimus, ex quibus prout et favore carundem Religionis suae . . . insinuationem Reverendae Paternitatis Vestrae intelleximus. Nos, quemadmodum ante hoc piis nostras intentiones pro Regno Hung . . . Aplico, sed haeretica pravitate coinquinato, piis rudimentis ad orthodoxam fidem reducere disposuimus, ita nunc etiam in iis persistentes omnem damus operam carundem exequendarum et effectuarum. Verum tamen . . .

³ A magyarországi kegyes-tanítórend névkönyve 1849, 10.

kölcsi élet emelése körül. Nem véletlen tehát, hogy éppen ebben az időben lépnek fel az újkor legnagyobb rendalapítói is, mint Loyola Ignác és Kalazanti József.

Kalazanti Szent József spanyol fejedelmi sarjadék, aki 1583-ban pappá szenteltetvén, erénnyel párosult tudományáért előbb egyházmegyei zsinatvizsgáló, utóbb az urgelli egyházmegyének általános püspöki helyettese lett. Azonban belső vonzalmának engedve, mely őt az ifjúság célszerűbb nevelésére sarkalta, fényes hivataláról lemondott s a kereszténység fővárosába, Rómába költözött. Itt VIII. Kelemen pápa engedelmével 1597. őszén a Tiberis folyamon túl, a septimi kapu közelében iskolát nyitott az elhagyott és szegény gyermekek vallásos kiképzésére, melyet »Scholae Piae Pauperum«-nak nevezett.¹ Ez volt az ingyenes népoktatásnak legelső példája Európában, melynek gondolatáig hazánkban is, másutt is csak a XIX. században jutottak el egyes kiválóbb szellemek. Kalazancius később helyszűke miatt megvette a szt. Pantaleon egyháza szomszédságában azon házat, amely a rend egyetemes főnökének és központi kormányának ma is lakóhelyül szolgál.

Kalazancius vállalkozását siker koronázta: a tanulók tömegesen gyűltek iskolájába, melyet kizárólag saját vagyonából tartott fenn. Munkatársak is csatlakoztak hozzá, de, hogy az intézmény állandóságot nyerjen, az alapító 1614-ben arra kérte V. Pál pápát, hogy egyesítse társait a lukkai papok gyülekezetével (Congregatio Clericorum Lucensium), amit még ugyanazon évben meg is nyert. De az egyesülés rövid ideig tartott, mert a nevezett papok más foglalkozáshoz lévén szokva, a terhes tanítói pályától mindenáron menekülni akartak, s így a sikeres együttműködést lehetetlenné tették.

Segített a bajon a pápa, aki 1617-ben kiadott rendeletével Kalazancius társaságát Pál-ról nevezett gyülekezetlé (Congregatio Paulina) tette, három egyszerű fogadalomra való kötelezettséggel és Kalazancius még ugyanazon évben március 25-én fölvette a szerzetesi öltönyt Juslinus bibornok kezéből s elhagyva fejedelmi nevét, magát »a Matre Dei« nevezte.²

¹ A piarista iskolák eredetével foglalkozik Prónai Antal dr.: A piarista iskolák kezdete. Budapest, 1899.

² Bullarium Religionis Scholarum Piarum. Budapestini, 1900. 18.

Ilyen állapotban maradt a Congregatio Paulina 1621-ig, amikor XV. Gergely pápa által szabályozott papok szerzetévé emelkedik (Institutum Clericorum Regularium) a szokott ünnepélyes fogadalmakkal, amelyekhez negyedeknek, mint »*votum peculiare*« a tanítás járul. A következő évben, 1622-ben április 25-én ugyanazon pápa a rendnek ajándékozza a szt. Pantaleonról nevezett egyházat, október 15-én pedig »*Ad uberes fructus*« kezdetű bullájában szerzetünket felruházta mindazon kiváltságokkal, szabaddalmakkal és engedelményekkel, melyekkel a többi rendek bírtak.¹

Ezután sok viszontagság érte még a rendet, belső zavarok, külső áskálódások és zaklatások gyöngítették erejét, de megsemmisíteni már nem tudták, kiheverte a csapásokat s a XVII. század közepén már nagy arányokban kezd terjeszkedni. Még az alapító életében túlcsap Itália határain s Lengyel- és Morvaországon keresztül haladva, 1642-ben Magyarország területét is érinti. Hozzánk azon nyomokon jutnak el a piaristák, amelyek a természetes összeköttetést mutatják Lengyelországgal. A lengyelek már ismerték; megszerették az új rendet, melynek tagjaiban Kalazancius buzgó lelke élt. Soha szebb levelet nem irtak szerzetesrend érdekében, mint aminő VII. Ulászló levele X. Ince pápához: Összes rendjeimmel azon egyhangú kérelemmel járlok Szentséged lábai elé, hogy e már fejlődő és virágzó szerzetet ápolni és fentartani méltóztassék. Szentséged minden biztonnyal ráveti tekintetét arra a nagy lürelemre, melyet a kegyesrendiek tanusítanak az élet szigorúságában, munkában, fáradsalmakban, éhségben, hóban és hidegben . . . És felnyög — nem a győzelmes fegyverektől — hanem lizlán a jámborságtól elnyomott addig merész eretnecség . . . Szentséged meg fogja hallgatni az én és Szentséged legengedelmesebb nemzetének, az egész lengyel nemzetnek jogos kívánságát.² A lengyel piaristák hatalmas pártfogói közé tartozott Lubomirski Szaniszló lengyel herceg. Mint-hogy ebben az időben Lengyelország állandó zavarok színhelye volt. Lubomirski úgy gondolkozott, hogy olyan helyen telepíti le a piaristákat, amely kevésbé van kitéve a zaklatásoknak. A Zsigmond király által elzálogosított 16 szepesi város ekkor még

¹ Bullarium. 29, 30.

² Gedanken über der Piaristen Verfassung und Lehrart. Brünn, 28.

Lengyelországhoz tartozott. Ezeknek egyikét, Podolint szemelte ki az új ház alapítására. 1612. október 14-én jött Podolinba Conti Onufrius, a későbbi német provinciális, az első piarista, aki magyar földre lépett. A helyet alkalmasnak találta s elfogadta az alapítványt. A szerzetes családot ugyanazon év november 20-án vezette be Conti Podolinba; a következő napon mondotta az első misét, majd kijelölte rektorul és a noviciusok mesteréül Franco János, aki később szintén a német provincia kormányzója lett.¹ Olaszok voltak ezek az első piaristák Podolinben: a házfőnökön kívül volt még két fölszentelt pap, három fogadalmas növendék, tíz novicius és három operárius. A következő évben, 1613. június 10-én megnyitják az iskolát 178, tehát a kezdethez mértén tekintélyes számú tanulóval.²

Ilyen volt az első piarista ház és iskola (kollégium) magyar földön.

1666-ban Pálffy Pál gr. nádor özvegye, Khuen Franciska Privigén s 1673-ban Collalto császári ezredes Breznóbányán alapít piarista házat. Az alapítás sorrendjében a negyedik piarista kollégium a szentgyörgyi.

¹ Franco életét részletesen tárgyalja Friedreich Endre dr. a váci kegyesrendi főgimnázium 1907—1908. évi Értesítőjében.

² L. Visegrádi János: A podolini piarista rendház története. Budapest, 1990.

I. FEJEZET.

A piaristák beköltözése Szentgyörgyre.

Szentgyörgy multja; Szentgyörgy faji és felekezeti szempontból; Szelepcsényi György primás alapítványa. Az alapítvány átvételével a provinciális Bojár Endre rendtagot bizza meg. Az átvétel körül felmerült nehézségek; Bojár fáradozásai. Beiktatás az alapítványi birtokba; A lutheránusok tiltakozása. Kelemetlenségek a beiktatás után. A Bertalan-Társaság. — A piaristák megkapják az *alsó* templomot. A templomra a lutheránusok is jogot formálnak. Az 1686. évi királyi leirat. Beiktatás a templom birtokába.

Szentgyörgynek a XIII. század előtti történetéről keveset tudunk. Májig fennmaradt halár- és rétnevokről (Ruiden, Lahren-Beutel) azt következteljük, hogy legrégebb lakói *németek* voltak, csak a XVII. században kezdtek a *tótok* a felsőbb helyekről leereszkedni s Szentgyörgyön és vidékein nagyobb tért hódítani.

1289-ben Albert trónkövetelő emberei elfoglalják Bazint és Szentgyörgyöt s a földesúr, Szentgyörgyi Abies, a II. Endre korabeli Sebes unokája, csak úgy tudta visszakapni e két helyiséget, hogy egyik esallóközi hű embere, László, egyetlen fiát, Istvánt túszul adja Marcheggen a németeknek.¹ Az Anjouk korában Bazini Sebes birtokában van Szentgyörgy.² Nagy Lajos, Mátyás és II. Lajos korában szabad vásártartási joga van Szentgyörgynek, amiről I. Ferdinándnak egy 1550-ben kiadott okleveléből értesülünk, ahol a szabad vásártartási jog úgy van feltüntetve, mint amelyet Szentgyörgy Nagy Lajostól, Mátyástól és II. Lajostól kapott.³ 1415. körül újra eschek, huszíták rohanják meg és fosz-

¹ Pauler Gyula: A magyar nemzet története az árpádházi kir. korában Budapest 1893. II. 547.

² Anjoukori Okmánytár II. 190, 191, 358, VI. 20.

³ Szentgyörgyi városi levéltár.

tothatják. A vár birtokosai körülbelül a mohácsi vészig az említett Bazini grófok, akiknek nevét a vár következő urai is megtartották. A XVI. században Zápolyai János is bírta Szentgyörgyöt. Majd Serédi Gáspár, 1566-ban pedig Neuberg gróf, pozsonyi főispán veszi birtokába, utána Eck vagy Salm gróf, aki donációképpen kapja a királytól. Salm 1575-ben elzálogosítja a birtokot Kruzsics gróf császári vezérnek, Pálffy Katalin első férjének 132 ezer tallér erejéig. Kruzsics gróf halála után Pálffy Kata Illésházi Istvánhoz megy feleségül, aki a zálogbirtokot magához váltja olyanformán, hogy a 132 ezer tallér kölcsönhöz még 8 ezer tallért ad s így Szentgyörgy 140 ezer tallér értékben az Illésháziak kezére jut.

Az Illésháziak földesurasága súlyosan nehezedett a szentgyörgyiekre, akik több ízben tettek kísérletet, hogy a tehertől szabaduljanak. 1598-ban felírnak a királyhoz, s folyamodványukban alázatosan felajánlják magukat, hogy Illésházi Istvántól, Trencsén és Liptó megyék grófjától, Szentgyörgy és Bazin domíniumok birtokosától 140 ezer tallér lefizetése mellett magukat megválthassák.¹ Ismeretes a hosszú és áldatlan, sok salakot fölszínre hozó pör, melyben a jellemes Istvánffi Miklós is megtántorodott és áldozatal esett. Az eredmény végre is az lett, hogy a szentgyörgyieknek sikerült megváltatni az Illésháziak uralma alól és Szentgyörgy városa 1615-ben *szabadságolt terület* lesz s a fizetendő évi cenzus 400 akó jó borban állapítatik meg.² Végre III. Ferdinánd királynak 1617. június 14-én kelt szabadságlevele Szentgyörgyöt a szabad királyi városok sorába emeli.

Amint fentebb említve volt, Szentgyörgy legrégebb lakói német telepesek voltak, a XVII. században azonban, főleg a második felében, jelentékeny számmal vannak a tótok, a XVIII. században pedig, amint az iskolai katalógusok mutatják, határozottan túlsúlyra emelkednek s ezt a számbeli túlsúlyt máig megtartották.

Vallási tekintetben a tótok a katolikus, a németek a lutheránus vallást követik. Egyes ma is élő nevesebb német családról

¹ Szentgyörgyi városi levéltár.

² Szentgyörgyi városi levéltár

ki lehet mutatni, hogy őseik a XVII. században katolikusok voltak. A két vallás hívei között nem egyszer villongás tört ki s ezek a villongások jelentékenyen hátráltatták a város gyorsabb fejlődését és kulturális emelkedését. A XVII. század végén, tehát abban az időben, amikor a piaristák itt megtelepedtek, már erősen ki voltak élesedve az ellentétek a két felekezet hívei között s ezt az ellentétet csak élesztették és fokozták az országos vallási harcok, úgy, hogy az idegenből jövő piaristáknak saját hibájukon kívül már a beköltözéskor kellett érezniök a felekezeti elfogultság átkait.

Szelepcsényi György primás 1685-ben január 11-én meghal 94 éves korában. Végrendeletében megvalósította ama jámbor szándékát, amelyet Haligowski Ferenc lengyel provinciáliszoz intézett levelében jelzett, hogy t. i. a piaristáknak Szentgyörgyön házat fog alapítani: »A kegyesrendieknek hagyományozom — így szól a végrendelet tizedik pontja — Szentgyörgy szabad királyi városban az Illésházi- és az ezzel szemben lévő Csuzi-féle nemesi kúriákat; ugyancsak itt a Balassa-féle és grinádi elpusztult birtokot a szentgyörgyi és bazini szőlőkkel együtt (kivéve azon két szőlőt, amelyet a bazini hegyen bizonyos polgártól vettem s amelyet a város az adófizetés alól fölmentett) azon intencióval, hogy Szentgyörgyön az ifjúság nevelésére iskolát állítsanak.¹

A végrendeletben említett Illésházi birtok, amelynek egy része az alapítvány törzsvagyonát képezte, az 1670. évben került Szelepcsényi György birtokába, aki azt 40 ezer császári aranyon vette meg.

Báró Maholányi János, Lipót király iroda-titkára értesítette a hagyományról a tartományfőnököt, aki rendtársai közül Bojár Endrének, aki a maga korában jeles jogász hírében állott, teljhatalmat adott az alapítvány átvételére s utasította, hogy men-

¹ Hist. Dom. 3 *Lego patribus Scholarum Piarum in Libera Regia Civitate Sancto Georgiensi curias nobilitares Illésházianam et aliam mediam e regione dictae Domus Csuzianam nuncupatas: item ibidem Balassianam et Grinaviensem, utramque desertam una cum vineis Sancto Georgiensibus et Basiniensibus (exceptis in Basiniensi promontorio duabus vineis per me a quodam cive emptis et per civitatem liberatis) ea intentione, ut ibidem in Sancto-Georgio scholae pro crudienda juventute erigantur.*

jen fel Bécsbe Kollonics Lipót gróf püspök és kancellárhoz, mint a hagyomány végrehajtó főbiztosához.¹

Bojár rögtön Bécsbe sietett, itt azonban tudomására jutott, hogy Szelepcsényi hagyományai a király által még nincsenek megerősítve, mindazonáltal Kollonicstól kedvező választ kapott s Bojár nyugodtan tért vissza Privigyére.

A hagyomány ügye ezalatt Rómában is megfordult. Valószínű, hogy Lipót kormánya előterjesztésére hozták Rómában azt a határozatot, hogy a hagyomány minden ingósága hadi költségek fedezésére fordítandó. Ez a piaristákra nézve sokat jelentett, mert egyéb ingóságokon kívül az alapítványozó pincéjében elhelyezett 2000 akó bort, amelyből a parlagon heverő birtokrészek rendbehozásához befektetést lehetett volna teremteni, az e célra Szentgyörgyre küldött hadi biztosok lefoglalták. Még érdekesebb dolog történt június 17-én, mikor a Szelepcsényi végrendelete nyilvánosságra hozatván, abból az egész 10-ik pont vagyis a piaristákra vonatkozó intézkedés kimaradt.² Lehet, hogy

¹ Excerpta ex Historia Domus St. Georgiensis 11. (Kegyesrendi központi jevéltár) Franciscus a Jesu Maria Clericorum Regularium Matris Dei Scholarum Piarum per Poloniam et Hungariam Praepositus Provincialis. Tibi Andreae a Conversione St. Pauli in Religione Nostra Sacerdoti professo salutem in Domino, qui est vera salus.

Cum muneris nostri sit in negotiis Religionis nostrae, quae ipsi nos, legitime impediti praesentes peragere non possumus, idoneos ministros substituere ac facultatem potestatis nostrae in officio reducendi, plenarie impertiri, de tua prudentia dexteritate et fide plurimum confisi, plenariam potestatem Tibi in Domino concedimus et elargimur, ut pie legatum felicis memoriae Celsissimi principis Georgii Szelepcsényi Archiepiscopi Strigoniensis pro instituto nostro factum realiter acceptes, possessionem cupias et ea omnia, quae de iure vel consuetudine illarum partium requirantur iuxta intentionem pientissimi Testatoris effectuari allabores pro firmo, rato et accepto habituri quid quid circa hoc ipsum egeris atque disposueris. Monentes Te in Domino, ut Constitutionem nostram memor nihil tale admittas, quod statutis instituti nostri contrarium esse possit iniungentes tibi insuper, ut in S. Georgio vel alio commodiori loco, si videbitur, residas et procuratoris munus exequaris, quae statum huius effectuationis realis et actualis possessionis atque intromissionis concernunt; quibus vis in contrarium non obstantibus donec aliter tecum disponamus. In quorum fidem his exaratis et consveto Sigillo munitis subscripsimus. Varsoviae 25. Maii Anni 1685. Franciscus a Jesu Maria Praepositus Provincialis.

² Hist. Dom. 7.

a másoló hibájából történt a végzetes tévedés, de lehet, hogy tervszerűen, mert már ekkor megindultak az áskálódások a piaristák ellen, főleg a helyi plébános részéről, aki nem szívesen látta, hogy a hívek tömegesen tódulnak a Bojár Endre ihletett prédikációira, amelyeket az u. n. *alsó* templomban tartott. Bojár a pozsonyi káptalanhoz fordult, hogy az eredeti végrendelet hiteles másolatát megszerezze, ami sikerült is neki. A káptalan bizonyítványával és Kollonics püspöknek egy levelével azonnal Bécsbe siet a kamara elnökéhez, akinél sikerült tiszlázni a dolgot s Bojár jó reménnyel tér vissza Szentgyörgyre. Néhány nap múlva azonban futár jön érte Bécsből, levelet ad neki, mely a hagyomány átvételére hívja Bécsbe. Június 21-én volt, szombaton, éppen a másnapi prédikációjára készült a gondnok. A megidézés 22-ére szólt. Amint a vasárnapi isteni tiszteletnek vége volt, Bojár rögtön sietett Pozsonyba s onnan egy horvát fuvaros — a körülményekhez képest elég gyors közlekedési eszköz — még aznap Bécsbe vitte.¹

Néhány nap múlva Bojár fáradhatatlanságának, jogászai jártasságának, melyet az alapítványi ügy lebonyolításánál annyiszor volt alkalma bebizonyítani, meglett a kellő eredménye: birtokába jutott a királyi leiratnak, mely a Szelepesényi hagyatéka tulajdonosaivá teszi a piaristákat. Bojár elfelejtett most minden bajt, kellemetlenséget, amelyeknek a háborús idők miatt Bécsbe utazásakor, vagy visszajövetelkor, majd Privigyére vagy Lengyelországba a tartományfőnökhöz utazásakor ki volt téve. Amint az értékes okmánnyal zsebében Bécsből elindult, a Dunán majdnem hajótörést szenved. A löbbi utas az életeért reszket, Bojár inkább arra gondol, hogy mi lesz a hagyatékkal, ha ő elpusztul? Szerencsére nem történt baj s a gondnok másnapra megérkezett immár saját kúriájába, Szentgyörgyre.²

Az alapítvány átadása a királyi leiratban 1685. július 7-ére volt kitűzve. De a kinstár ügyésze, Gosztonyi István, egy nappal elodázta az *installációt*. Végre július 8-án ez is megtörtént. A polgárok előre értesítettek az installációról s egyúttal felszólítottak, hogy minél tömegesebben jelenjenek meg a neve-

¹ Füredi János: A szentgyörgyi kegyes-tanítórendi ház és templom története. Pozsony 1897. 14.

² Füredi: i. m. 14.

zetes aktus lefolyásánál, egyrészt, hogy tanui legyenek az át-ruházásnak, másrészt, hogy esetleges jogsérelmeiket nyomban előadhassák. A beiktató Bornemissza, kinestári titkár Szentgyörgyre érkezve, az Illésházi-féle házban szállott meg, ahova nagy számmal gyűlt össze a polgárság »audituri et expertari rei eventum«.¹

A kölcsönös üdvözlések után Bornemissza előadta megbízatását, amelynek értelmében a kegyes-tanítórendet a boldogult primás végrendelete 10-ik pontjában foglalt birtokok tulajdonosainak jelenti ki s ennek következtében a szentgyörgyi piaristákat a primás szentgyörgyi birtokainak jogszerű örökösévé.²

Nem történéhetett ez minden incidens nélkül. A jelenlevő polgárok egyike, Keeskés István, evangélikus vallású, *ünnepélyesen tiltakozott* az ellen, hogy a piaristák ugyanazon kiváltságokkal lépjenek birtokukba, mint aminőket Szelepcsényi primás élvezett. A beiktató királyi biztos ezen akadékoskodásra nem válaszolt, de Bojár, nehogy e tekintetben valami homályt hagyjon fenn, ami később zavarra és félreértésre adhatna okot, fejtegetni kezdte a hagyaték jogi természetét, s rámutatott azon tényre, hogy a kegyes-tanítórend a királyi leirat értelmében a primás ingatlan hagyatékát ugyanazon szabadalmakkal, kiváltságokkal és terhekkel vette át, amelyekkel a megboldogult érsek nemcsak jelenleg, hanem a jövőben is bírta volna.³

Miután a beiktatás Grinádon és Bazinban is megtörtént, a királyi biztos Pozsonyba visszatérvén, a beiktatásról szóló bizonyítványt július 15-én megküldte Bojárnak.

Sok küzködés, akadály, kellemetlenség után végre hozzájutottak a piaristák jogos birtokukhoz. De a különböző oldalról jövő zaklatások ezután sem szüntek meg. Hol a városi tanácsal, hol a polgárokkal, hol meg külön az evangélikusokkal gyűlt meg a baja az új lakóknak. Amazok részéről is, meg a piaristák részéről is megindultak a *supplex libellusok* a kardinálishoz (Kolonic), primáshoz, Kamarához, császárhoz. A primás, a Kamara válaszol is: hol ennek, hol annak a félnek ad igazat. A piaristák a *libellus ad celsissimum primatem*-ben elpanaszolják azon

¹ Hist. Dom. 14.

² Hist. Dom. 14.

³ Füredi i. m. 15.

rágalmakat, amelyekkel a városi szenátus — ex iniuria nostris illata — illették őket.¹

Egy egész szövetkezet dolgozott a piaristák ellen, az u. n. *Bertalan-Társaság*, amely evangélikus polgárokból alakult, de aki a piaristákat gyűlölte, ha katolikus volt is, tagja lehetett. Így Widmann Sebestyén parochus szívesen résztvett a társaság összejövetelein, főleg, mikor a piaristák ellen szöttek valami tervet. A Bertalan-Társaság közreműködésével szerkesztette Widmann azt a »supplex libellus«-t, amely megvádolja a piaristákat, hogy parochiális jogokat gyakorolnak, az iljúságot nem nevelik és bűnül rójjá fel nekik, hogy nem németül prédikálnak.² A helybeli plébánosok gyűlése a piaristák ellen onnan sarjadzott ki, hogy Lipót király 1686. augusztus 14-én kelt leiratában a szentgyörgyi »*alsó templomot*« patronátusi jogánál fogva a piaristáknak adja. A templomra egyébként az evangélikusok is jogot formálnak, mert ők építették, de szerencsétlenségükre olyan területen, mely a király patronátusa alá tartozott, királyi funduson, amelyet tehát a király akármikor elvehetett. Aminthogy ez csakhamar meg is történt. 1654-ben szentelték fel a protestánsok a templomot a Szentháromság tiszteletére, 20 éven át békében bírták a *Schulhaus*-zal együtt. 1674-ben február 27-én azonban Pálffy Miklós gróf, királyi biztos Szentgyörgyön megjelenvén, a templomot összes hozzátartozóival együtt lefoglalta s a katolikus státusnak adta át.³ Ez a foglalás kifolyása volt a Wesselényi-féle összeesküvés elfojtása után bekövetkezett reakciós politikának, amely azon téves alaphól indulva ki, hogy az összeesküvés részesei csak protestánsok, a magyar protestáns egyház jogainak megnyírálását tűzte ki célul. Ámbár e foglalás jogi tekintetben kifogás alá nem esik, mert hiszen a templom királyi funduson épülvén, a király tulajdonát képezte, aki előlött szabadon rendelkezhetett, mégis érthető, hogy ez a foglalás érzékenyen érintette a szentgyörgyi protestánsokat. Az 1681. XXVI. t. c. ratifikálta ugyan ezt a foglalást, de a szentgyörgyiek tovább is protestáltak ellene s a szécsényi, ónodi gyűléseken a szentgyörgyi templom ügye is a gravamenek közt van.

¹ Hist. Dom. 34.

² Hist. Dom. 32.

³ Füredi: i. m. 69.

Ahogy a piaristák 1686-ban birtokukba vették a templomot, a templommal együtt új ellenséget is szereztek maguknak, a helybeli plébánost, ki a szóban forgó templomot eddig adminisztrálta. Ez az adminisztráció elég terhes dolog lévén, a parochus kezdetben szívesen vette Bojár Endrétől, ha az őt felmentette a munkától. Sohasem gondolt ő arra, hogy az a templom még a piaristáké lehet. Amikor aztán az lett, — hogy, hogy nem, — löbbé nem tudta szívelni a piaristákat.

Az említett 1686. aug. 14. kelt királyi leirat kimondja, hogy az a templomot, amely Szentgyörgy sz. kir. városunkban a főtéren, a városon keresztül folyó patak mellett egy rezidenciával és iskolákkal együtt a mi telkünkön épült és az 1681. XXVI. t. c. erejénél fogva a Karok és Rendek, valamint a mi beleegyezésünkben a kath. hívek használatára hagyatott királyi *patronatusi jogunknál* fogva, amelyet általában Magyarország királyai birtak, minden hozzátartozóival és jövedelmeivel együtt a fentemlített kegyesrendi atyáknak átadjuk . . . az isteni tisztelet tartására, továbbá, hogy a népet újtatosságban, a tanuló ifjúságot nemes tudományokra és erkölcsökre oktassák és parancsoljuk, hogy őket a templom, rezidencia és iskolaháznak birtokába általok választott alkalmas egyén által behelyeztessék.¹

A beiktatás ünnepélyes keretek között történt. Bojár, szentgyörgyi házgondnok és Germáni János Márton privigyei rektor fölkerítették a primást, Széchényi György grófot, hogy a beiktatás idejét kitzúzni és azon maga is megjelenni szíveskedjék. A primás szívesen fogadta a meghívást, a terminust augusztus 25-re állapította meg, amely napon több főúr és más előkelőségek kíséretében, akik között ott volt Erdődy Antal gróf, a királyi kamara elnöke, Mednyánszky Pál br. kamarai titkár és királyi tanácsos, Czeless Márton és egy másik jezsuita atya — megjelent Szentgyörgyön.

Érdekes a beiktatási ünnepély leírása a Historia Domusban:

Miután az urak Pozsonyból megérkeztek, a piaristák rezidenciájában szállnak meg: körülbelül reggel 8 óra van, a magas vendégek leverik magukról az út porát s reggelizhez ülnek. Azután a primás egész kíséretével együtt a templomba megy át s

¹ Excerpta. 47.

két misét hallgatnak; az egyiket Czeless jezsuita, a primás titkára mondja, a másikat Germáni János Márton piarista. Mise után a primás felkelve helyéről, a templom minden szögletét megvizsgálja s az evangélikus presbiterium felé fordulva kijelenti, hogy a templom inkább alkalmas a katolikus isteni tiszteletekre, mint az evangélikus szertartásokra. A templomban nagyszámú polgárság gyűlt össze, a lutheránusok részéről néhány tagból álló bizottság állandóan a primás kíséretében volt. Most egy felette érdekes jelenet következik. A primás beszédet intéz a polgárokhoz *magyar nyelven*. Ez jellemző azért, mert a szentgyörgyiek panasza a piaristák ellen éppen az volt, hogy nem németül szónokolnak a templomban, hanem magyarul, tekintet nélkül a magyarság kicsi számára. A primás magyar beszéde mintegy nyomaték volt a piaristák eljárása mellett. Azután felolvassák azokat az okmányokat, amelyek az átadásra vonatkoznak s amelyek mindegyike hangsúlyozza, hogy a templom és a vele járó épületek iure perpetuo megyál a piaristák birtokába. Ugyanaz a Kecskés István, aki az alapítványi birtokok átadásánál szerepelt, itt újra tiltakozni akart, de Erdődy gróf leintette. Végül a primás latin nyelven buzdítja a piaristákat elvállalt kötelezettségeik lelkiismeretes teljesítésére: a beszéd után a templomból ismét a házba mennek, ahol megebédelve, még ugyanazon a napon visszatérnek Pozsonyba.¹

¹ Excerpta 54.

II. FEJEZET.

A ház története 1685—1721-ig.

Az újonnan alakult ház a lengyel provinciához tartozik. Az 1691. évi varsói káptalan. A magyar és német provincia uniója. A szentgyörgyi Canonica Visitatio. Mösche Lukács állásfoglalása az unióval szemben. Az önálló magyar provincia. A szentgyörgyi ház fontossága. Az iskola megnyitása. Tartományfőnöki látogatások Szentgyörgyön. Knabe András belépése a rendbe és alapítványa. Súrlódások a piaristák és a város között. Egyezkedés a várossal. A Canonica Visitatio fegyelmi határozatai. Mösche Lukács állásfoglalása e határozatokkal szemben. Rektorátus Szentgyörgyön. Maholányi János br. halála. Mösche Lukács. Bojár Endre. Kuruc-mozgalmak. Lipót halála. A lutheránusok a templomot visszakövetelik.

Az 1685. július 9-én végbement installáció jogszerű birtokosokká tette a piaristákat Szentgyörgyön s az újonnan alakult rezidencia a lengyel provinciális kormányzata alatt áll 1691-ig. Bár magyar területen ebben az időben (1685–1692.) mindössze három ház működik, a privigyei, breznóbányai és szentgyörgyi: mindazonáltal erre az időre esik azon irányzat megerősödése, amely csakhamar a magyarországi házak elkülönítésére vezetett. A rend Lengyelországban gyorsan terjed, lengyel tagjai nagyon megsaporodnak. Ezek Magyarországon idegeneknek érzik magukat. Viszont a hazánkból belépett tagok sem tudták megszokni Lengyelország levegőjét. A határhoz közel eső morva városokból származó osztrák rendtagok a német provincia kötelekében szerették volna látni a magyar házakat.

A lengyel kormányzat idejében az első tartományi gyűlésen, melyet a szentgyörgyi ház alapítása után tartottak Gorában, (1685.) a szentgyörgyi rezidencia superiorja is részt vett, mint

a privigyei ház vokálisa.¹ Ezen gyűlésen csak egy, a magyar házakat érdeklő ügyet tárgyaltak, t. i. azt kérték, hogy Privigyén állítsanak fel noviciátust. Az 1688. évi *rzessowi*, valamint az 1691. évi *varsói* káptalanon, amelyen Foci János, generálsi biztos elnökölt, a szentgyörgyi rezidencia csak közvetve vett részt, amennyiben superiorja befolyt a privigyei vokális megválasztására. Ez utóbbi káptalanon a magyar házak azt kérték, hogy Magyarország részére vice-provinciálíst, v. vikáriust rendeljenek. A káptalan teljesítette a kívánságot s Mösch Lukácsot, a privigyei rektort alkormányzónak jelentette ki.²

A privigyei rektor már azelőtt is iurisdictiont gyakorolt a magyar intézetek fölött, mert azok, mint rezidenciák, a privigyei házhoz tartoztak, de most ez a hatáskör azért, hogy a káptalan magyarországi helytartónak jelentette ki, lényegesen bővült. A káptalan intézkedésének érvényét erősítette az, hogy a gyűlés a generális biztosának, Foci Jánosnak elnöklete alatt hozta a határozatot. Ezt kiegészítette egy másik döntés, t. i. elkülönítették a magyar és lengyel házak pénztárát, az előbbi Krakóban legyen, az utóbbi Privigyén.³

A gyűlésen tankönyvekről is van szó. Használandó könyvek a már említett Kraus Mihály *Manuductio*-ja (rhetorika), Krzyzkiewicz Ignác *Musa Attica*-ja (poetika), Zawodzki Ignác *Gemmae Latinae* c. anthológiája. A magyarok kérték, hogy továbbra is használhassák az országban elfogadott Canisius-féle kathekizmust. Suarez (jezsuita) rhetorikáját, v. Papcinski *Prodromusát* (költészettan), amit a gyűlés meg is engedett.

A lengyel kormányzat tehát az 1691. évi augusztusban tartott varsói káptalannal ér véget. Mösch Lukács a káptalan által nyert felhatalmazás alapján vezette a magyar házak ügyeit, a provinciális már ez évben látogatást sem tartott, rendeleteket

¹ Liber Capitulorum, 111. (Privigyei k. r. levéltár.) Minthogy a magyarországi piarista házak közül csak a privigyei volt tulajdonképen „ház“, domus rectorisata v. kollégium, a breznói és szentgyörgyi pedig csak rezidenciák, ez utóbbiak tagjai alkotmányos jogaikat csak közvetve gyakorolták, akként, hogy a rezidenciák superiorjai részt vettek a privigyei ház káptalanján és a két superior közül az egyiket megválasztották *vokálisnak*.

² Lib. Capi. 112.

³ U. o. 117.

sem adott ki. Ez az átmeneti állapot, a *vicariatus* azonban rövid ideig tartott. A rend azon osztrák tagjainak, akik a német provinciával való egyesülést óhajtották, megnyerték ügyüknek Kolonics Lipótot, aki Rómában csakugyan szorgalmazza a német-magyar uniót. Az 1692. évben tartott római káptalanon előkerül a magyar házak ügye, a döntést azonban a generálisra bizzák, aki egyelőre elodázza a dolgot s ugyanazon év május 16-án kelt patenscében Mösch Lukácsot, az eddigi viceprovinciális generális biztossá nevezi ki.¹ Ezáltal az átmeneti állapot új stádiumba jutott. Mösch egyedül a generálisnak alárendelve igazgatja a privigyeci, breznóbányai s szentgyörgyi házakal 1695-ig, amikor a három házat, mint viceprovinciát a német provinciához csatolják. Ez rosszabbá tette a helyzetet, mert a magyar piaristák a generálison kívül a német provinciálissal is függésbe kerültek.

Az egyesülést a német provinciával a magyar piaristák aggodalma kísérte s hogy aggodalmuk nem volt alaptalan, fényesen igazolta a következő esztendőben Szentgyörgyön tartott *Canonis a Visitatio*. Foci János Ferenc római főkormányzó agyanis megjelent Szentgyörgyön s a magyar viceprovincia kormányzatát, szervezetét, továbbá a házi rendet és a *studiumokat* illetőleg mélyreható intézkedéseket adott. Sok nyugtalanságnak lett azonban forrásává a vizitáció dekrétumainak VIII. pontja, mely az előző évben keresztülvitt egyesítésre vonatkozik s kimondja, hogy »a magyar viceprovincia, mint a német provinciába teljesen bekebelezett provincia a jövőben minden tekintetben annak szabályaival, szokásaival, rendeleteivel és provinciális dekrétumaival igazgattassék.«² A magyar piaristák meglepődtek e kijelentésre s utasították a viceprovinciális, a nagytekintélyű Mösch Lukácsot, világosítsa föl a generális, hogy lehetetlen a magyar és német piaristákkal egy kalap alá venni, mások a németeknek és mások a magyaroknak faji tulajdonságai, következésképen lehetetlen, hogy a magyar rendtartomány is ugyanolyan szabályok, szokások, rendeletek és tartományfőnöki dekrétumok után igazodjék, mint a német provincia. Továbbá tegyen kérdést a viceprovinciá-

¹ Lib. Capit. 140.

² Hist. Dom. 39. Hungarica viceprovincia utpote Germanicae penitus incorporata, huius normis, consuetudinibus, ordinationibus ac provincialibus decretis per omnia in posterum dirigatur.

lis aziránt, hogy érti a generális cme kitévelt: «Hungarica viceprovincia utpote Germanicae penitus incorporata». A magyar provincia nincs bekebelezve a német tartományba, külön tartományi főnöke van a megfelelő jogokkal és hatáskörrel.

Mösch Lukács eljár a dologban, felírt a generálishoz, leveleiben nem hiányzott a kellő erély sem; különösen, midőn a magyar provinciális jogi helyzetét ismerteti az általános rendi szerkezetben. »Ha a *penitus* rossz értelmű, — mondja Mösch Lukács, — amely kedvezményeinktől praerogatíváinktól megfoszt . . . akkor ezen szabályoknak és szokásoknak, ragaszkodva régi praxisunkhoz, teljesen (*penitus*) ellentmondunk«. Erre nemsokára megjött a válasz a generálistól: »A magyar viceprovincia akként van bekebelezve a német rendtartományba, hogy a viceprovinciális jogai minden tekintetben sértetlenek maradjanak.«¹

A válasz nem tudta eloszlatni az aggodalmakat. De az olyan erélyes alkormányzók alatt, mint Mösch Lukács, Bojár Endre, Cservenka Ignác, Bohn Euszták és Zajkányi Lénárd, sikerült a magyar piaristáknak eddigi, némi függetlenségüket megőrizni, sőt a rend alkotmányos fejlődését oda vinni, hogy az a teljes önállóságra megérjen. Ez a teljes önállóság nemsokára be is következett; az 1715 évi 102. t. c. a kegyes-tanítórend magyarországi honosságának törvényes alapot adott s a kialakult önálló magyar provincia kormányzója Zajkányi Lénárd lett 1721-ben.

Azon körülmény, hogy a szentgyörgyi ház mindjárt a harmadik a magyar földön alapított piarista házak sorában; továbbá, hogy vezetésével olyan egyének bíztak meg, akik az egész rend előtt kiváló becsülésben állottak, mint Bojár Endre, Jonata Márton, Bohn Euszták stb., szoros kapcsolatba hozza a szentgyörgyi ház viszonyait az általános rendi viszonyokkal. A szentgyörgyi szűk rezidenciában nem egyszer nagy fontosságú, az egész rendre kiható disciplináris, vagy paedagógiai határozatok hoztak s a házi káptalanok végzései akárhányszor a többi házra is kötelezővé tételtek.

Amint az első piaristák 1685-ben jogos örökségükbe törvé-

¹ Hist. Dom. 43. Viceprovincia Hungarica provinciae Germanicae ita penitus est incorporata, ut omnia sint salva iura viceprovincialis.

nyesen behelyeztettek, hivatáuknak meg előlően első dolguk volt megnyitni az iskolát. Az Illésházi-féle házból iskolát formáltak, olyat, amelyet éppen lehetett s 1687. novemberében megkezdtek az előadást.

Az Illésházi-kúria talán alkalmas volt arra, hogy onnan egy gazdaságot vezessen az ispán, de az iskola céljainak éppen nem felelt meg. Arra se volt megfelelő hely, ahol vallási gyakorlataikat tartsák a rendtagok, nemhogy alkalmas iskolát rendezhettek volna be. 1687-től 1692-ig nem is tudunk az új iskoláról semmit. A szokásos évenkénti látogatásokat megtették a lengyel provinciálisok, majd 1692. után a Privigyén székelő commisarius generális. hoztak is határozatokat, de ezek súlypontja az alapítványokra esik, amelyeket majd az egyik, majd a másik oldalról támadnak meg; az új iskola ügyeire azonban nagyon kevés világot vetnek. Így 1690. febr. 12-én meglátogatja a házat Warzecha József lengyel provinciális. Mösch Lukács privigyei rektor társaságában. Ekkor rendeli el, hogy a ház vagyonáról, alapítványairól, históriájáról jegyzék vezetessék. Legyen 1. *Liber Sacrorum*, amelybe az elvégzett miséket írják be; 2. *Liber Foundationis*, amely a piaristák beköltözését, a ház alapítását, a császári és királyi diplomákat, a ház felszerelését, birtokokat, szőlőket, malmokat foglalja magában; továbbá a fundációkra vonatkozó dokumentumokat; 3. *Liber Visitationis Superiorum*; 4. *Liber Familiae Religiosae*. 5. A generális rendeleteit magában foglaló könyv. 6. A ház történelét magában foglaló könyv. 7. *Az odiózus aktákat* tartalmazó könyv. 8. Bevételek és kiadások könyve. Hogy e rendeletnek eleget tettek a szentgyörgyi piaristák, bizonyítják a régi inventáriumok és protocollumok. De a mi időnkre — sajnos — e könyvek közül csak a *Historia Domus* maradt meg egészen, a többiek nagyon hiányosak, az odiózus akták meg egészen elvesztek. Hogy mit foglalhattak magukban ezek az *odiózus akták*, azt most már nem tudhatjuk. Valószínű, hogy a városi polgárokkal folytatott pörös ügyek gyűjteménye volt.

1692-ben újra eljön Mösch Lukács, most mint generálisi biztos. Megerősíti az előző vizitációk határozatait s néhány új ponttal is megtoldja azokat. 1687. óta most hallunk újra az iskoláról. Azt mondja a commisarius: »A felső iskolában és a kisebbik

iskolai toronyhoz csináljanak kaput . . . s a meghatározott órákban húzzák meg az ott elhelyezett csengőt».¹

Ez időtáiban az alig hét éves piarista kolónia gazdaságilag igen rosszul állott. Az alapítványi birtokok termő állapotba hozásához nagy befektetésre volt szükség. Emellett küzdeni kellett a megélhetéssel; a rossz termés, célszerűtlen gazdálkodás, tűzvész óriási károkat okoztak. Adósságot vesznek fel a piaristák, amelyért innen is, onnan is szorítják őket: az 1692. év elején mintegy háromezer forint adóssága van a háznak, amelyet ekkor egy szinte gondviselészerű eset vált meg az anyagi tönkremenéstől.

Knabe András, sziléziai származású leibiczi vikárius »Isten szeretetétől felgyulladva és a szerzetesi élet útját kívánván megfutni«, miután saját szorgalmával és munkájával 2000 imperiális forintot megtakarított és rokonairól más módon elég bőven gondoskodott, elhatározta, hogy, amit az irgalmas Isten bőkezűségéből kapott, azt ismét az ő tiszteletére áldozza.² 1692. szept. 2-án tette le az alapítványt, két részre osztva, egyik felét a privigyei, másik felét a szentgyörgyi ház számára, azon intencióval, hogy abból »két fiú a tisztas tudományokban, jámborságban, jó ercsölesökben és a zenében a mi rendszerünk szerint neveltsék.«³ De nemesak az alapítványt tette le a derék férfiú, hanem magamagát is rendünknek szentelte, búcsút mondott a világnak, hogy — Mária Magdolnával Krisztus lábainál ülve — Istennek és lelke üdvösségének több időt szentelhessen.⁴ Mösch Lukács átvette az alapítványt, de egyúttal feltárta a nagylelkű patrónus előtt a szentgyörgyi ház sanyarú helyzetét s kérte, engedje meg, hogy egyelőre az egész alapítványt a ház céljaira használhassák fel, amibe az alapító készségesen beleegyezett. »Ezen Knabe-féle összeggel — lélezkik fel a ház annálistája — minden adósságunkat kifizettük, a ház megszabadult a sok hitelező zaklatásaitól.«⁵

Ez a kellemes állapot azonban nem tartott sokáig. Habár az

¹ Hist. Dom. 33. Fial porta ad superiores scholas turrimque minorem scholasticam . . . statulisque horis pulsetur campana ibi appensa.

² U. o. 48.

³ U. o. 48 . . . pro duobus iuvenibus in honestis literis, pietate, bonisque moribus et musica iuxta institutum nostrum erudiendis.

⁴ U. o. 49.

⁵ Excerpta. 128. Hac igitur summa Knabiana omnia debita sunt exsoluta, Domus a tot creditorum infestationibus eliberata.

új alapítvány az alapító beleegyezésével és káptalani határozatokból kifolyólag fordítottatott a szentgyörgyi ház szükségleteire, a ház tagjai mégsem tudtak belenyugodni abba, hogy az alapító intenciója, két fiúnak tudományos, erkölcsös és musikális nevelése — bármily rövid időre is — függőben maradjon. Azzal tehát, hogy a Knabe-féle összeggel kifizette a ház adósságát, annyit ért el, hogy az egyik terhet letette, a másikat pedig felvette,¹ ugyanis a két fiúnak ellátására, ruházására és neveltetésére semmi fedezet nem lévén, újabb kölcsönt kellett felvenni. Nincs tehát más hátra — törődnek bele a változhatatlan helyzetbe a piaristák — mint tovább nyögni az adósság jármában.²

Nehéz viszonyok között, anyagi gondoktól elfoglalta, a megélhetés nehézségeivel küzdve éltek a piaristák Szentgyörgyön. Ehez járultak az evangélikusok és a városi tanács részéről jövő folytonos áskálódások és akadékoskodások. Ha a piaristák esengelyt helyeztek a »kistoronyba« a tanulók összehívására: ez már sérelem volt az evangélikus polgárookra nézve. Nem kellett több, csak húzzák meg ezt a csengelyt: lömegesen tódultak az iskola elé a Szentháromság-térre s fenyegetve követelték a csengelyű eltávolítását. Céljukat elérték, a kis csengő elnémult: az erőszaknak engedve, bekerült a templom kórusára.³

A hol nyiltan, hol titkon dolgozó ellenséggel szemben a piaristák kezdtek erélyesebben fellépni: megtagadták a szabad fahozatalt a városiaknak olyan területekről, amelyek a régi Szelepcsényi-féle birtokhoz tartoztak. A nagyrészt evangélikusokból álló városi tanács felírt a Kamarához és a primáshoz, hogy tisztázzák az ügyet. A kamara is, a primás is a piaristák javára dönt, a primás emellett még keményen meg is dorgálja a városi hatóságot. Titeket pedig — végzi levelét az érsek — most az egyszer kegyesen és atyailag intünk, hogy a felhozott jogtalan, az igaz katolikus hit és Ő Felségének tekintélyével ellenkező ürügyektől tartózkodjatok; a megnevezett atyákkal, mint a városnak polgáraival és bennlakóival illik, barátságosan bánjatok. A kúriáknak jogait és szabadalmait épségben tartsátok és má-

¹ Hist. Dom. 50.

² Excerpta. 129. Nililominus satius hoc medium erat amplectendum, quam sub iugo Debitorum gemendum.

³ Hist. Dom. 35.

sok által is meglartatni iparkodjatok. Ha különben ellenkezően teendetek, tudjátok, hogy keményebben meg fognátok bünteltetni.¹

A piaristák és a város közötti ellentétek úgy, ahogy, csak 1693-ban simultak el, midőn Széchényi György esztergomi érsek, aki igazán jóakarója volt a szentgyörgyi háznak, kieszközölte Kollonics bíborosnál, hogy bizottság küldessék ki Szentgyörgyre, amely a város és a piaristák közt felmerült vitás birtokügyi kérdéseket tisztázza. A bizottság tagjai voltak: Erdődy Kristóf gróf, a magyar királyi kancellária elnöke, Maholányi János báró királyi személynök és Sente Bálint br., Magyarország vicepalatinusa. 1693. december 29-én érkeztek az urak Szentgyörgyre s a következő napon, vasárnap megkezdték a tárgyalást, amelyen a piaristák részéről résztvettek: Mösch Lukács, főkormányzói biztos és Bojár Endre házfőnök.

A bizottság előtt a városi polgárok maguk és utódjaik nevében a következő egyezkedésre léptek a piaristákkal: A Szentháromság temploma a hozzátartozókkal együtt, úgyszintén az örökös veszekedés tárgyát képező kis és nagy torony, melyet a piaristák eddig is bírtak, ezután is birtokukban marad. De megengedik a városnak, hogy a nagytoronyban elhelyezett rézdobot használhassa. A piaristák engedélyt kapnak arra, hogy a maguk és tanítványaik szükségleteinek megfelelően egész a templomig épülelet állíthassanak. Lemondanak azonban — a város javára — az iskola melletti házról, az iskola alatti pincékről s a Szelepcesényi-telkekből átengedik a városnak az elpusztult Balassa-féle nemesi birtokot. Ezeknek fejében kötelezi magát a város, hogy az átengedett ház és pincék helyett a piaristák számára megveszi a szomszédos Richter és Wégher-féle házakat.²

A piaristák az éppen beköszönlő év folyamán rendbehozták a két házat, amelyet az egyezkedés értelmében kaptak, tetemesen kibővítették, hogy alkalmas legyen nyolc szerzetes befogadására s az iskola felállítására és 1694. október 4-én, miután az új rezidenciát a szokásos szertartások között beszentelték, elhagyták az Ijlésházi-féle házat és bevonultak az új lakóhelyre.³

Két év múlva, 1696. május havában jelentős esemény szín-

¹ Hist. Dom. 36.

² Hist. Dom. 55.

³ Excerpta. 71.

helye volt a szentgyörgyi ház. Mint fentebb említettük, Foci János Ferenc rendfőnök meglátogatta a már tíz éves piarista kolóniát. Lengyelországba indult s miután az oltani rendházakat meglátogatta, hozzánk is ájtott. Kiséretében voltak: Antal, generális titkár, Brunó, német provinciális egy társával, Mudran János lengyel provinciális és egy Mária Ferenc nevű világi ember. Bojár Endre, a szentgyörgyi ház vezetője Nagyszombatig ment a vendégek elé, akik éppen áldozócsütörtökre, amely ebben az évben május 30-ára esett, érkeztek meg Szentgyörgyre.¹ Másnap, május 31-én, »in aedibus nostris Sti. Georgii« keltetve rendeletet ad ki a generális, amelyben a bekövetkezendő vizitációra vonatkozó szokásos előzetes intézkedések foglaltatnak. Meghagyja, hogy a vizitáció tartama alatt a misés papok a Szentlélekről szóló kollektál olvassák a misében, a többiek pedig különös fogadalmakat ajánljanak fel az Uristennek, hogy ez a vizitáció eredményes kimenetelű, rendünkre nézve hasznos legyen. Akarjuk — mondja tovább — hogy a jelen vizitáció alkalmából a rektor tekintélye ne legyen felfüggesztve, csakis a házból való távoztatást illetőleg, amelyre nézve az engedély megadását magunknak tartjuk fenn.²

A vizitáció június 4-ig tartott. Kiterjed a templomi ügyekre, szerzetesi engedelmességre, a piarista iskola-rendszerre, gazdasági ügyekre, rendi kormányzatra (de regimine regulari) s egy külön nagy fejezetet foglal le a *rendi tanulmányügy* (de studiis nostrorum, L. Függelék I.), amelyet alább bővebben fogunk tárgyalni.

A templomi ügyekre vonatkozó pontban (de rebus ecclesiasticis) a templomi edényekre, ruhákra, szertartásokra nézve tesz intézkedéseket. A szerzetesi engedelmességről szóló pont (de regulari observantia) azt mondja, hogy minden szerzetesnek meg van állapítva a maga foglalkozási köre, kiki a maga kötelességeit teljesítse »senki másnak a teendőihez ne fogjon, ha csak előljárója arra nem figyelmezteti. Mindenféle ellenmondástól, felelőseletől, akár nyilvánosan, akár privátim történjék az, mindenképpen tartózkodni kell.«³

¹ Excerpta, 76.

² Ordinationes et Visitationes 10 (Szentgyörgyi k. r. levéltár.)

³ L. o. 10. Nemo aliena officia, nisi accedente nutu superioris, ingrediatur. A quibus-cunque obloentionibus, qua publice, qua private, quisque omnino abstineat.

Gondja van a generálisnak a betegekre is. A rendi konstitúció ezekkel szemben megállapítja a bánásmódot, kiszolgálást és gondozást. A generális csak ezekre hivatkozik, amidőn elrendeli, hogy »a betegeket teljesen a konstitúciók értelmében kell kiszolgálni. De medicinákkal a valóságos betegeken kívül senki se éljen,¹ Szerzetési és papi illemhez tartozik, amit ezután mond: »Ajtókban, vagy más távolabb eső helyeken senki se álljon meg a külsőkkel beszélgetni. Akármilyen okból a közös lelki gyakorlatok ne hanyagoltassanak el. Megtiltjuk az ivást és az efélket a világiaknál, különösen az akatholikusoknál.²

Az előjárókat figyelmezteti a generális, hogy a rájuk bízott tisztség betöltésében atyailag járjanak el, minden tényükben a jó pástor tulajdonságait öltse magukra, meggondolván, hogy előjárói minőségükben ők nem urak, hanem atyák.³ Elrendeli továbbá, hogy az előjárók segédekkel együtt egy meghatározott helyen tartózkodjanak, állandó lakásuk — rezidenciájuk — legyen és minden esütörtökön jöjjenek össze a provincia ügyeinek tárgyalására.⁴ E tárgyalások eredményeit aztán titokban kell tartani.

A helyi viszonyok nem ismerésére mutat azonban az, amit a szerzetes szabályok betartásáról mond a generális, hogy t. i. világiak előtt senki se fürödjék, a nem katolikusok házába senki se menjen, ha csak a szükség nem kívánja, de ebben az esetben is ott se ne egyék, se ne igyék, hanem gyorsan távozzék onnan.⁵ Mősch Lukács a »Resoluciones-ben, amelyet a vizitáció után rögtön megszerkesztett, s amelyben az aggályt

¹ Ord. et Visit.: 10. *Infirmis ad omnimodam Constitutione nostra inserviat. Nullus tamen extra infirmitates actuales medicinis utatur.*

² U. o. 10. *Nemo in foribus aliisque locis seorsivis ad colloquia cum externis subsistat. Ex quacumque occasione exercitia communia non negligantur. Interdicimus haustum et eiusmodi apud saeculares maxime.*

³ U. o. 8. . . . *boni pastoris qualitates dicto et facto concipiant et conscii se patres esse, non dominos.*

⁴ U. o. 7. *Provinciae et viceprovinciae superiores cum suis assistentibus fixam habeant residentiam convenientque singulis feriis quintis ad agendum de provinciae negotiis sub secreto continendis.*

⁵ U. o. 12. *Nemo coram saecularibus thermis utatur, nemo acatholicorum domos ingrediatur, nisi necessitas exigat, tunc autem ibi neque bibat, neque comedat et celeriter se expediat.*

okozó pontokat foglalta össze, figyelmezteti a generálist, hogy ezt a pontot Szentgyörgyön egyáltalában lehetetlen betartani, de különben is annak a betartása, — a helyi viszonyokat tekintve véve, — sem morális, sem egyéb haszonnal nem járna a piaristákra nézve. »Mi itt, — mondja Mösch, — heretikusok közt forgozódunk és élünk, azok meghívják bennünket, azoknak a fiait neveljük; ha mi az efféle érintkezést megtagadnók, ez a legnagyobb udvariatlanság bizonyítéka volna. De meg a mieinknek a heretikusokkal való tisztességes és szerzeteshez illő társalgása igen sokszor amazok megtérését eredményezi.«¹

Mösch Lukács bátor és önérzetes hangú leírata nemcsak a szentgyörgyi piaristák, hanem az egész magyar rendtartomány álláspontját tükröztette vissza. A magyar piaristák idegenkedése minden kívülről jövő újítással szemben, amely a rend későbbi történetében is, egész a legújabb korig időnkint megnyilvánul, nem pusztán nemzeti idegességen alapul, hanem messzenyúló történelmi hagyományra támaszkodik. Az alapító Kalazancius azon elvi álláspontjának dacára, amely az egyes provinciák önálló fejlődését tartotta szem előtt, a későbbi római főkörmányzók nem egyszer a provinciák kormányzati és fegyelmi uniformizálására törekedtek. Nálunk ez a törekvés 1696. ban megtört Mösch Lukács ellentállásán. Amint a német provinciával való közös kormányzati rendszer ellen, úgy a disciplinaris újítások ellen is kifejezi tiltakozását és érvényt szerez a saját és provinciája álláspontjának. A generális szűkebb körre vonja követeléseit s a *Resolutiones*re adott válaszban csupán arra szorítkozik, amit itthon is természetesnek tartanak: *omnino cavendum a thermarum usu coram feminis.*² Hogy nem katolikusok házában élkezhetnek-e, vagy előkelő világiak előtt fürödhetnek-e a piaristák, azt az előljárók lelkiismeretére bízta.³

A nagyfotosságú vizitáció, amelyről azt mondja a ház tör-

¹ *Resolutiones nonnullae ad quaesita P. Joannis Francisci Praep. Generalis (Szentgyörgyi k. r. levéltár). 8. Hic cum haeticis conversamur et vivimus, ab illis invitamur, eorum filios erudimus, si denegatur eiusmodi communicatio, maximae inurbanitatis argumentum futurum esse; saepiusque eiusmodi honesta et religiosa conversatio est occasio conversionis.*

² *Ord. et Visit. 12.*

³ *U. o. 12.*

ténelírója, hogy a többi vizitáció között valóban *generális* vizitáció volt, június 4-én végződött, mely után Foci János Ferenc kíséreléssel együtt Nikolsburgba ment.

Az 1696. évi vizitáció alkalmából állították fel Szentgyörgyön a *rektorátust*; eddig megbízott adminisztrátorok intézték a ház ügyeit. Az első rektor Bojár Endre lett, aki a ház alapítása körül és eddigi történetében a legnagyobb érdemeket szerezte.

Néhány év múlva jelentékeny csapás éri a szentgyörgyi piaristákat: jóakarójuk Bécsben, a királyi udvarban legfőbb szószólójuk és Bojár házfőnök legbensőbb barátja, Maholányi János br. meghalt 1699-ben. Bojárt rögtön Bécsbe hívják, hogy Maholányi végrendeletének felbontásánál jelen legyen, ha abban a szentgyörgyi ház is érdekelve volna. A báró agyanszám életében többször adott ígéretet, hogy a piaristák részére nagyobb alapítványt tesz. Szándékát kélségen kívül beváltotta volna, ha a rokonok nem lépnek közbe s valószínűleg a halálos ágyon meg nem akadályozzák a jólelkű bárót terve keresztülvitelében. Így némi földet kaptak Maholányitól. A pör, mely ebből származott 1700. márciusában végződött. Ugyanekkor Bojár újra Bécsben van s itt megismerkedik Kordies László gróffal, aki vérbeli rokonságban állott néhai Szelepesényi primással és az imént elhalt Maholányival. És mintha Kordies pótolni akarná Maholányit, az első találkozás után jó barátja lesz Bojárnak és kijelenti, hogy az új szentgyörgyi társház építéséhez hozzá fog járulni.¹

1699. év februárjában tartották Nikolsburgban a II. tartományi gyűlést, amelyen a magyar viceprovincia részéről megjelentek: Bojár Endre, ekkor már viceprovinciális, Éder Ödön, mindketten Szentgyörgyből; aztán Mösche Lukács, privigyei rektor Gábor rendtag kíséreléssel.

Helyén van itt megemlékezni arról a két nagy emberről, akik az ifjú magyar provincia kialakításában és megerősítésében, a rendi kormányzat és tanulmányügy kezelésében örökbeeső munkát végeztek. Nagy tudományuk, kiváló képességeik pedig kö-

¹ Excerpta, 85.

ruk emberei előtt az elsők közé emelték őket. Ez *Mösch Lukács és Bojár Endre*, akik 1698-ban hivatalt cseréltek; Mösch t. i. lemondott alkormányzói tisztéről s elvállalta a privigyei házfőnökséget, Bojár pedig a szentgyörgyi házfőnökségből alkormányzói állásra emelkedett.

Mösch Németországból származott, de működése — utolsó egy évét leszámítva, — magyar területre esik. Mainzban született 1651-ben s Nikolsburgban halt meg 1701. március 24-én. Már gyermekkorában kitűnt jámborsága és jeles észtehetsége által. 1668-ban Rzeszovon a kegyesrendbe lép, ahol akkor a nagytudományú Kraus Mihály a rektor. Kraus vezetése alatt olyan előhaladást tett a fiatal Mösch, hogy lársait a tanulmányanyag minden ágában fölülmúlta. Különösen rendkívüli könnyűséggel mozgott a mennyiségtan terén, a számok és vonalak közt; de alapos jártasságot szerzett magának a többi tudományágakban is, a filológiában, bölesészetben, természettanban és teológiában. Pappá szenteltetése után a Pálffy grófokhoz került Bajmócra, ahol Pálffy Károly fiait a bölesészetben, mennyiségtanban, de különösen a hadművészeti dolgokban oktatta.¹

Majd Lithvániában a dobrovici kollégium alapítójának, Dolzskynak a fiait nevelte, amit bevégezve, visszajött Pálffy grófhoz s mint annak gyóntatója részt vett Buda ostrománál 1686-ban. Kevesen tudják, hogy a császári és királyi tábor a Mösch Lukács rajza szerint helyezkedett el s így Buda felmentésében nem kis érdeme van egy magyar piaristának.² A hadmérnöki, általában a katonai tudományokban olyan alapos ismerete volt Möschnek, hogy a császári táborban sokáig tekintélye volt s híre sokáig fennmaradt.

Buda felmentése után Szobjeszky János lengyel király fiai mellett működött, mint a német nyelvnek s mennyiségtannak tanára. Két év múlva privigyei rektorrá választják, majd 1692-ben rendfőnöki biztosnak s ezt a hivatalát viseli 1695-ig. Mint generálisi biztos nagyon sokszor megfordult Szentgyörgyön s ilyenkor hosszabb ideig ott tartózkodott. De rektor korában is,

¹ Horányi i. m. II. 347 . . . praecipue autem militari architectura professor in arce Bajmociensi erudit.

² Kácsor Christianus: Viri doctrina illustres e Scholis Pils in provincia Hungariae 21. (Kegyesrendi közp. levéltár.)

részint a lengyel provinciálisok, vagy a római főkormányzó kíséretében meg-meglátogatta a szentgyörgyi piaristákat. Az 1699-ben tartott II. nikolsburgi gyűlésre is innen indult.¹

Széles körű rendi elfoglaltságának dacára, irodalmi téren is becses munkákat alkotott. Többrendbéli alapos értekezésein kívül önállóan megjelentek: 1. *Dictiones funebres et sepulchrales inscriptiones*, Tyrnaviae 1680; 2. *Vita poetica*, Tyrnaviae 1693; 3. *Cursum secundū panegyrici*, Tyrnaviae 1689; 4. *Arithmetica practica*, mely sok ideig tankönyvvül szolgált. 1695-ben kiadott egy tanügyi tervezetet, »Ordo studiorum in viceprovincia nostra Hungarica« címmel. Ezeken kívül kéziratban maradt több csillagászati és geometriai munkája.²

A másik nagy piarista, akinek története össze van forrva a szentgyörgyi ház történetével, aki ott volt annak a bölcsejénél, alakulásánál, a kezdet nehézségeinél s látta annak felindülését is: *Bojár Endre*, a maga korában híres jogtudós. Ő se magyar származású, de a magyar haza, amelynek légkörében mint piarista élt és működött, erős asszimiláló hatással volt reá s érzésben a legjobb magyarrá tevő. Jogi jártassága miatt, melyet minden életírója kiemel, őt bízta meg Hali-govszki lengyel tartományfőnök, hogy a szentgyörgyi alapítvány bonyolult szálaait kibontsa. Láttuk, milyen éberem örködött rendje jogai fölött, akár a városi polgárokkal, akár a helyi plébánossal, vagy éppen a helytartó tanáccsal szemben is. Bojár hámulatos szervező erővel rendelkezelt. A szentgyörgyi ház alapítása után a breznóbányai házat hozza rendbe, majd 1701-ben átveszi a nyitrai kollégium alapítványát s ugyanazon évben a római főkormányzó apostoli vizitátorként Lengyelországba küldi. Ebben az előkelő megbízatásban is valóban nagy tudásához méltóan jár el Bojár. A következő évben Nagyszombal városa kínálja meg a piaristákat egy házzal és templommal. De Bojár nem akart a virágzásuk tetőpontján álló jezsuita atyák körébe belépni.³

¹ Excerpta. 18

² A kegyesrendiek központi levéltárában

³ Érdekes tudni, milyen viszonyban volt Bojár Endre a már említett Czeless Márton pozsonyi jezsuita rektorral. Bojár többször bejárt Pozsonyba az érseki udva ba a Szelepcsényi-féle alapítvány miatt. Az érsek legfőbb tanácsadója Czeless Márton volt, aki, mint Kácsor Keresztély mondja, a piaristák

Bojár 1698-tól, amikor mint alkormányzó Mösch Lukács utódja lett, 1701-ig Szentgyörgyről intézte provinciája ügyeit. Zavaros idők uralkodtak ekkor országszerte; a nevezett évben az új nyitrai házba tette át székhelyét s ettől kezdve működésének súlypontja is Nyitrára esik.

Kellemetlen idők következtek ezután a magyar piaristákra. A Rákóczi-féle zavarok az alig néhány házból álló magyar provinciát majdnem válság elé sodorták. Azok a kegyetlenségek, melyeket a piaristák Thököly katonáitól Privigyén és Breznóbányán szenvedtek, még élénk emlékezetben voltak.¹

Eme kegyetlenségek megújulásától tartottak most is s ki a lengyel, ki a német provinciába menekült s ott várta be a háborús idők lezajlását. Az itthon maradottak csakagyan sok zaklatásnak voltak kitéve, ezuttal azonban nem a kurucok, hanem a labancok részéről. Legtöbbet szenvedtek Nyitrán. Nyitrát a kurucok 1701-ben foglalták el, négy évig a kezükön van, de a Treneséni szerencsétlen esata után Révai Gáspár várparancsnok feladja a várat Heiszlernek. A piaristákat, akik zavartalanul taníthattak, amíg kuruc kézen volt a város, meglepi a fordulat. Heiszler megszállja a kollégiumot, a piaristák ragaszkodnak tűzhelyükhöz. Bojár még alkudozni is kezd a némettel, de az durván kiűzi otthonukból a tanúgy békés munkásait. Bojár elhagyja embereivel a félig megromlott kollégiumot s a város melletti Zobor-zárdában nyit iskolát.

Bojár érdeme, hogy ebben a zavaros időben nem ment tönkre a magyar provincia; állandó összeköttetésben volt a lengyelországi és németországi emigráns piaristákkal s amint elült a harci zaj, Bojár mindent elkövetett, hogy a bűjdösők hazakerüljenek.

íránt ellenséges indulattal viseltelet s magát az érseket is „adversus nostros inlmmabat.“ Ilyen berándulások alkalmával heves jogi vitalkozásokat folytatól Bojárral, akinek azonban nagy jogi jártassága annyira lefegyverezte Czelesst hogy az ellenségből jó barát lett és ettől kezdve ő maga is siettette a Szelepcsényi-féle ügy lebonyolítását. (Kácsor: Viri illustres 26)

¹ Miskolczy István: A kegyes-tanítórendiek privigyői kollegiumának története, Vác, 1907, 30. — Friedreich Endre dr.: Hanácius Ferenc élete. Veszprém, 1906.

Bojár 1709-ig viseli az alkormányzói hivatalt, azután Privigyére megy, ahol 1716. október 20-án fejezi be munkás és tartalmas életét.

A szentgyörgyi piarista házra nagy jelentőségű volt Lipót királynak 1705. május 5-én bekövetkezett halála. Az evangélikusok követelése, melyek az 1686-ban átadott templomra vonatkoztak, ismét megújulnak. Meghalt a patrónus, a király, mondták a protestáns polgárok, a templom hovatartozását újra kérdés tárgyává lehet tenni. Vitték is az országgyűlés elé, fejedelem elé, primás elé. Országszerte divatos volt ekkor a szentgyörgyi polgárok sérelméhez hasonló esetekkel bővíteni az országgyűlés tárgyalásait.

A szécsényi gyűlés csakugyan odaítéli a protestánsoknak a már 30 év óta katolikus templomot anélkül, hogy ez ügyben a piaristákat megkérdezték volna. Természetesen ebbe nem nyugodtak bele a jogos birtokosok. Az 1706. évi beszercebányai gyűlésen megjelentek Bojár Endre alkormányzó, Germani János Márton házfőnök és Majthényi Domokos rendtag. A templom ügyében azonban nem tudtak megállapodásra jutni s azt a következő gyűlésig függőben hagyták.¹ Az 1707-ben tartott ónodi gyűlés aztán elutasította a szentgyörgyi evangélikusok követeléseit s a templomot a piaristák birtokában hagyta.

Egy évre rá tűz ütött ki Szentgyörgyön, amelynek több épület, köztük a piarista templom, iskola és rezidencia is martalékul esett. A lakatlanná vált épület rendbehozásával Jonala Márton, a szentgyörgyi iskola legelső növendékeinek egyike bízott meg, aki anyai hozzáértéssel és buzgalommal vezette az építkezést, hogy egy év alatt használható állapotba hozza a megrongált épületeket. A restauráció teljes befejezése azonban utódjára maradt: Jonalát az országszerte dühöngő pestis 1710-ben elragadta. Szerencsére a ház többi tagjai nem kapták meg tőle a veszedelmes betegséget, ami majdnem a csodával határos, mondja a ház annálistája, mert az atolsó pereig ott voltak betegágya mellett és lársalotak vele.

Az országos csapás egyébként Szentgyörgyöt eléggé megkímélte: a ragály még ugyanazon évben, 1710-ben elmúlt s

¹ Hist. Dem. 91.

a következő években az egész vidéken csak Szentgyörgy maradt immunis a veszedelmes betegségtől, úgy, hogy a Kamara Pozsonyból az ott erősen dühöngő járvány miatt ide tette át székhelyét. 1712. november 19-től 1714. február 16-ig, tehát alig ötnegyedév alatt Pozsonyban 3680, Bécsben 18,000, Prágában pedig több, mint 60 ezer ember halt meg pestisben.¹

Nevezetes átalakuláson ment keresztül 1716-ban a ház alapítványi birtoka.

Tudjuk, hogy a rend 1695-ben az egész Illésházi-féle javadalmat, a Csúzi- és Balassa-féle kúriát átadta a városnak 20,000 forint értékben 1000 forint évi törlesztés mellett. A város azonban nem sokáig bírta a részletfizetést s a piaristák emiatt igen sokszor a legnagyobb szükséggel voltak kénytelenek küzdeni. Emellett részint gondatlanságból, részint a Rákóczi-féle mozgalmak miatt a nevezett birtokok szármalasan elhanyagolt állapotba jutottak. A ház alaptökéjét, az alapítványi tőkét tehát nagy veszély fenyegette, amelynek elhárítása komoly gondot okozott nemcsak a szentgyörgyi házfőnököknek, Irodovich Györgynek, hanem az akkori alkormányzónak, Bohn Eusztáknak is. A viceprovinciális felszólította Irodovichot, járjon utána, vajjon az alapítványi birtok egykori urának fia, Illésházi Miklós gróf, Magyarország kancellárja nem volna-e hajlandó a várostól átvenni a birtokot? Illésházi Miklós csupán, hogy ősei fundusához jusson, megvette a várostól a bazini szőlővel együtt, 18,000 forinton s az összeget másfél év alatt kifizette; természetesen, nem a városnak, hanem a piaristáknak. A ház törzsvagyona tehát, amely az alapítványozás idején 28391 rajnai forintot képviselt, potom áron adatott el. Az 1811. évi devalváció ezt a megsemmisített tőkét is tetemesen leszállította, úgy, hogy ma a hatalmas Szelepesényi-féle alapítvány alig negyedfélezer forintra rug.

¹ Excerpta. 93.

III. FEJEZET.

Az iskola 1687—1721-ig.

Az első tanulók, Legensek, parvisták, principisták. A tanítás anyaga. Az elemi iskola gimnáziummá fejlődik. Az első iskolai katalogus. A teljes gimnázium; poetai és rhetori osztályok. A kuruc mozgalmak hatása az iskolára. A poetai és rhetori osztályok megszűnése. A tanulók nemzetiségi szempontból. — Iskoladramák. — Konviktus. Az 1696. évi Canonica Visitatio határozatai a tanárookra és tanulókra vonatkozólag. — Vallásos társulatok: Mária-Társulat; Órangyal-Társulat.

Az 1687. év szeptemberében kezdték meg az előadást a piaristák Szentgyörgyön. Nem sokan voltak az első tanulók, mindössze nyolcéről tudunk, akik közül négy katolikus, négy evangélikus. Hogy az evangélikus polgárok is ide küldték gyermekeiket, annak az az oka, hogy Szentgyörgyön nem volt protestáns iskola, a kormány becsukatta, mert Szentgyörgy nem tartozott az *artikuláris* helyek közé.

Az első iskolamester *Éder Ödön* (Edmundus a S. Stephano) volt. A tanulók közül ismerjük Jonata Jánost, Szendrey Andrást és Haster Henriket. Haster evangélikus. Jonata és Szendrey később beléptek a rendbe s Privigyére küldték őket a noviciátusba; Szendrey azonban három hónap múlva elhagyta a szerzetet. Jonata a Sancto Martino nevet vett fel s idővel a szentgyörgyi ház rektora lett.¹

Az első iskola csak *elemi* osztályokból állott. Legelső fokon vannak a *legensek*, azután jönnek a *parvisták* és végül a *principisták*. A legensek tanultak olvasni, írni, imádkozni és helyesen beszélni. Az imádságok közül a Miatyánkot, az Angyali Üdvözlét, az Apostoli hitvallást, és a parancsolatokat tanultatták a gyerekekkel. A lutheránusok titokban fogadtak egy iskolamestert,

¹ Hist. Dom. 33.

hogy ne kelljen az ő fiaiknak olyan iskolába járni, ahol »Angyali Üdvözletről, Máriáról és a szentekről van szó«. De a primás megtudta a dolgot és ráparancsolt a szentgyörgyiekre, hogy a heretikus ludimagistert azonnal küldjék el.¹

A *parvisták* osztályában már könyvet is használtak. Feladata volt ez osztálynak az írás és olvasás kellő begyakorlása. Az olvasmányok úgy voltak összeválogatva, hogy azokból némi *bibliai* ismeretek is merítsenek a tanulók.

A harmadik elemi fokon — *principisták* — a megkezdett anyagot, ami a hitre és egyéb kezdő ismeretekre vonatkozik, folytatják és felveszik az aritmetikát s itt már könnyebb számtani műveleteket is végeznek.

1687-től 1692-ig a szentgyörgyi iskoláról nagyon keveset tudunk. A rendtagok számának évenkénti emelkedéséből arra lehet következtetni, hogy az iskola is fokozatosan fejlődött — az elemiből gimnáziummá.

1692-ben már *nagyobb iskolákról* van szó. Mösche Lukács ugyanis a nevezett évben tartott vizitáció alkalmából kiadja azt a már említett rendeletet, hogy a nagyobb iskolákhoz és a kistoronyhoz egy ajtó szolgáljon s a meghatározott órákban húzzák meg az ott felüggesztett esengőt.

1694-ben már 4 tagból áll a ház: Bojár Endre superior, Petrasius Lőrinc (a S. Joanne Baptista), Rauschek Vencel (a S. Laurentio) és Dubrawka Athanasius (a S. Trinitate atyákból). Ezek közül egy *concionator*, aki a hívek lelki szükségleteit végzi, a többi három az iskola ügyeit (negotia scholae) intézi.² 1695-ben újra megszaporodik a ház egy taggal. A következő évben pedig már heten vannak, 1 főszentelt pap és 3 klerikus. Az utóbbiak az elemiben tanítanak, ami arra mutat, hogy ekkor már voltak gimnáziumi osztályok is.³ Hogy mikor nyíltak meg ezek a gimnáziumi osztályok, azt nem lehet pontosan megállapítani, de bizonyos, hogy mindjárt az első években.

Az első iskolai *katalógust* is 1696-ból ismerjük. Nagyon szűkszavú, sem a tanárok mankaköréről, sem a tanulókról nem ad

¹ Excerpta. 25

² Familia Domus 1694.

³ Familia Domus 1696. Tres clerici, negotia minorum subeuntes

bővebb felvilágosítást. Egyszerűen arról számol be, hogy hányan jártak az iskolába. Eszerint:

Legentes	25
Parvistae	17
Principistae	10
Grammatistae	8
Syntaxistae	5
Arithmetistae	15

Ez a katalógus tehát még nem a teljes gimnáziumot tünteti fel. Összesen 65 tanuló van, a 15 arithmetista nem alkot külön osztályt, hanem csak csoportot, amelyben az egyes osztályokból azon tanulók vettek részt, akik a számtant intenzívebben akarták elsajátítani.

1697-ben megnyílik a *poéták* osztálya 5 tanulóval. Az egész iskola ifjúsága a következőleg oszlik meg:

Arithmetistae	7
Poetae	5
Syntaxistae	3
Grammatistae	8
Principistae	6
Componentes parvistae	11
Reliqui parvistae cum legentibus	45 ¹

Ugy látszik, hogy a tanulók elég nagy száma miatt, de még inkább didaktikai okokból a parvistákat két részre osztották. A tehetségesebbekkel külön foglalkoztak, a többieket a *kezdők*nél hagyták.

A következő évben teljes lesz a *gimnázium*: megalakul a *retorok* osztálya. 1700-ban pedig azt mondhatjuk a szentgyörgyi iskoláról, hogy virágzik. Összesen 167 tanulója van:

Arithmetistae	22
Rhetores	15
Poetae	7
Syntaxistae	13
Principistae	16
Minores parvistae	31
Minores cum Declinantibus et legentibus	85 ²

¹ Status Domus: Schola anni 1697.

² Status Domus, anni 1700.

Érdekes, de abban az időben egyáltalán nem szokatlan jelenség, hogy az osztályok elnevezései variálódnak.

Az 1700. után bekövetkezett zavaros időket a szentgyörgyi iskola is megérzi. El egészen 1717-ig nem találni adatokat, amelyekből belső életét megrajzolhatnók. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy ezen idő alatt szünetelt. Egy-két évig talán szünetelt, a tanulók száma is megcsappanhatott, de arra nézve nincs értesülésünk, hogy a tanárok egészen megszűntették volna a tanítást.

A gimnázium két első osztálya azonban, a retorikai és poétikai osztály a lappangó évek valamelyikében megszűnt. Az 1717-ei kezdődő *Catalogus Studiosorum* szerint a syntaxisták alkotják az utolsó osztályt. Innen egészen 1764-ig nem is találkozzunk többé poétákkal és retorokkal.

Valószínű, hogy tanárhiány miatt kellett megесonkítani a gimnáziumot. A rend tagjai ugyanis ebben az időben, mint fentebb jeleztük, részint a Rákóczi-féle zavarok, részint az országos pestis miatt a lengyel és német provinciákban tartózkodtak; az itthon maradottakból nem jutott minden iskolához elegendő tanerő. Mikor pedig a zavaros idők elmúltak 1711. után és a pestis is megszűnt 1715 felé s a piaristák hazakerültek, egyszerre anynyifelé hívják őket, hogy lehetetlen volt mindenütt teljes iskolát fentartani: 1719-ben Volkra püspök Veszprémben, 1713-ban Kollonics Vácon, 1714-ben Koháry István országbíró Kecskeméten, ugyanezen évben Pest városa, 1719-ben Besztercén Steinville, Debrecenben Bakó, váradi kanonok, 1720-ban Szeged és Korpona városok tesznek alapítványokat piarista kollégiumra.

1717-ben 8 csoportot, osztályt tüntet fel a *Catalogus Studiosorum*. Az aritmetisták, eltérőleg az előző évek szokásától, nem a legfelső osztály után, hanem a *minimisták* előtt vannak bejegyezve:

Syntaxistae	7
Grammatistae	10
Principistae	10
Minores	12
Coniugalistae	30
Comparatistae	26
Declinistae	10

Minimistae	14
Arithmetistae	9

A létszám fokozatosan emelkedik. A következő évben, 1718-ban már 114, 1719-ben 172, 1720-ban 182 tanuló van. Nemzetiségi tekintetben kifejezésre jut az iskolában Szentgyörgynek említett, fajilag kevert jellege. Legnagyobb arányban a tót, legkevesebbé a magyar elem van képviselve. A magyar tanulók 1717-től szaporodnak feltűnően. Így 1717-ben 17, a következő évben már 25, 1719-ben 26, 1720-ban ismét 31-re szökik fel a *Hungarusok* száma.¹ Ugyanekkor 101 *Sclavus* van; a többi német. A tótok legnagyobbbrészt *ignobilisek*, a magyarok és németek jórészt *civisek*. Korra nézve a legidősebb tanuló 22, a legfiatalabb 5 éves.

Nagyon korán bevezették a szentgyörgyi piaristák iskolájukba a *színdarabot*. Már 1694-ben Maholányi János br. személyes anyagi támogatásával színre hoznak egy »actus dramaticus«-t, amelyben a büszke gróf szerepét Maholányi Antal, a personalis fia játszotta, aki akkor konviktor volt a szentgyörgyi kollégiumban. A darab tárgyáról és tartalmáról, vagy irányáról, sajnos, semmit sem tudunk. Az előadás igen előkelő közönség előtt folyt le, Maholányival több főúr jött át Pozsonyból ez alkalommal Szentgyörgyre.

Már az előző évben nagyesütörtökön az *Ottáriszentség mysteriumáról*, nagypénteken pedig *Krisztus szenvedéséről* adtak elő a tanulók egy darabot magyar nyelven, a hallgatóság nagy épülésére és meglepedésére.² Az 1696. évi vizitáció aktáiban olvassuk, hogy a tanár az *actio*-k tartalmát magyarázza meg a tanulóknak az előadás előtt. Mielőtt valamely darab színre kerülne, a direktor, vagy annak megbízottja nézze át a szerepeket és a szereplőket alkalmasan válogassa meg.³

1719-ben adatja Fr. Carolus a syntaxis és grammatica tanára az első drámát, melynek címe be van jegyezve a Catalogusba: *Augusta Triadi Victimæ Sacra*. 1720-ban Fr. Sebastianus »philosophiae studiosus actualis« szerenésesen és dícséretesen színrehozott egy másik darabot, amelynek ezt a címet adta: *Non con-*

¹ Catalogus Studiosorum 1717—1777.

² Excerpta. 71.

³ Decret. Visi!, 1696.

stans fataleque fortunae delubrum. Három év múlva egy declamatiót adnak elő Grata Ingratitudo címmel.¹

Knabe András — később a rendben Ágoston — 2000 forintos hagyatékával megveti a szentgyörgyi *konviktus* alapját 1692-ben, mely megerősödve a Robik- és Rajetzki-féle alapokkal, a következő század derekán virágzik fel. Maholányi János personalis fia, István, az Ocskay-család, továbbá az Erdődy és Forgách stb. grófok közül löbben itt nyerik kiképeztetésüket.²

Ugy az iskolára és a tanuló ifjuságra, mint a tanárookra vonatkozólag jelentős fegyelmi határozatokat tartalmaz az 1696. évi *Canonica Visitatio*.

»Előadás közben senki se merje a tanulókat az iskolából kihívni, vagy bármely módon lefoglalni.«³ Ez a szülők azon rossz szokása ellen irányult, hogy gyerekeiket, ha a háznál valami szükség volt rájuk, kikopogtatták az iskolából.

»Az előljáró ne engedje meg a konviktoroknak, hogy a házban ide-oda szaladgáljanak«.

»A konviktorok ne a közös asztalnál üljenek, hanem a kollégium valamely távolabb eső részében készítsenek számukra helyet.«⁴

»A tanárok, vagy a lektorok hallgatóiktól vagy azok rokonnaitól semmiféle ajándékot vagy tiszteletdíjat ne fogadjanak el, mert ez a szerzetesi fogadalom, mely szerint a gyermekeket ingyen tanítják, megsérti.«⁵

»Az előljárók hetenkint legalább egyszer látogassák meg a iskolát s különösen az isteni tiszteletek alkalmával ügyeljenek, nehogy a tanulók a világiak előtt rendetlenül viselkedjenek. A tanárok ne legyenek indulatosak, a korrigálandókat korrigálják a tanulóknál, de mindegyikkel a legnagyobb udvariassággal és humanitással bánjanak. A tanulókat négy szemközt (discretissime) feddjék meg a hibáért s a gyermekeket nem szabad bottal, vagy vesszővel, vagy puszta kézzel megverni. Nem szabad engedni, hogy a tanulók egymást verjék.«⁶

¹ Catalogus Studiosorum 1717 - 1777.

² Hist. Dom. 71. 209, 239.

³ Decret. Visit. 1696.

⁴ U. o.

⁵ U. o.

⁶ U. o.

Az iskolában tiltva van minden közös lakmározás (escatio) és compotatio. Ez a tilalom se volt egészen fölösleges, hiszen akárhányszor megesett, hogy 20—22 éves retorok, vagy poéták ültek a padokban.

A vallási élet ápolására korán megalapítják Szentgyörgyön a *Mária-Társulatot* (Sodalitas Mariana). Ez olyan intézmény, amely nélkül abban az időben alig lehet katolikus gimnáziumot elképzelni. A jezsuiták gondolata volt a Mária-Társulat, de csakhamar a többi katolikus iskolát is meghódítja. Szentgyörgyön 1694-ben Fr. Christianus (a S. Brunone) a tanulók Mária-Társulatának praesese.¹

Az 1696. évi vizitációban elrendeli a generális, hogy a bold. Szűz Társulatának igazgatásában a rektor tudta nélkül semmi változás ne történjék.²

Az 1699. évi helyi káptalan azt mondja, hogy «mivel a mi rendünk a gyermekek nevelésére alakult és a gyermekek nevelése a feladata, illő volna, hogy az őrző angyalok ünnepét különös módon ünnepeljük meg és az ő tiszteletükre a gyermekek között kongregációkat alakítsunk». ³ Hogy aztán tényleg megalakult-e ez a társaság, arról nem szólnak a források kifejezetten, de sejteti az 1719. évi helyi káptalan egy határozata, amely a tanulók *társulatairól* beszél. A tanulók társulatainak igazgatásában a bevett forma ellen semmi újítás ne történjék a provincia, vagy az illető hely előjáróinak engedélye nélkül.⁴

A Mária-Társulat havi első összejövetelén elmondották a tanulók az officium defunctorum-ot, a többi összejöveteleken pedig legalább a rózsafüzért az elkunyt tagokért.⁵

¹ Familia Domus 1694.

² Decret. Visit. 1696.

³ Acta II. Capituli Localis 1699.

⁴ In sodalitatibus scholasticorum dirigendis ne quid novi contra receptam formam inducatur sine provinciae aut loci superiorum facultate.

⁵ Decret. Visit. 1696.

IV. FEJEZET.

A piarista paedagogia a Ratio Educationis előtt.

Paedagogiai irányok a Ratio Educationis előtt. A közoktatás ügye a reformáció előtt. Protestáns paedagogia Jezsuita rendszer. A jezsuita rendszer elemei a piarista paedagogiában. A latin tanítása a piaristáknál. Összevetés a jezsuita és a piarista paedagogia között. A görög nyelv tanítása. A piarista rendszer gyakorlati iránya. Reális tárgyak. A matematika. A történelem tanítása; hazai történelem. Földrajz és kronologia. A hazai nyelv tanítása. Cöri veres sűrűségi a hazai nyelv intenzív tanítását. A tartományfőnökök intézkedései a magyar nyelv érdekében. Magyar nyelvű iskoladramák. A zene tanítása.

A Ratio Educationis előtt Magyarországon egységes, az ország valamennyi iskolájára kiható tanrendszer nem volt. A reformációig a közoktatás ügyét csaknem kizárólag az egyház irányítja. Országszerte, ahol plébánia van, ott iskola is van.¹ Sőt a városi iskolák is, melyeknek létrejöttét némelyek a katolikus egyházzal ellentétes szellemből folyó okokból magyarázzák, rendszerint a templom mellett épülnek, sok helyen »parochiás egyház iskolájának« neveztetnek s iskolamestereinek megválasztásánál a plébános szavának nagy súlya van.² A XVI. század második felében két irány uralkodik: a protestáns paedagogia, mely Sturm rendszerén épül fel és a jezsuiták tanmenete, amelyet az 1561-ben nálunk is megjelenő Jézus-Társaságtól vesznek át a katolikus iskolák. Némely gimnáziumnál pedig a követendő rendszert az alapító oklevél s a megerősítő királyi okmány határozza meg.

Mikor a piaristák nálunk fellépnek, a XVII. század második felében, a jezsuita paedagogia éppen akkor van virágzása

¹ Dr. Békefi Remig: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Budapest, 1906. 24.

² U. o. 28, 29.

letőpontján. Azon elhatározó befolyás alól, melyet a jezsuiták paedagogiai rendszere az egész ország katolikus iskoláztatására gyakorolt, nem vonhatták ki magukat a kegyesrendiek sem. Úgy volt megalkotva e rendszer — mondja Fináczy Ernő — oly csodálatos szabatossággal kapcsolódtak a szervezet egyes részei egymáshoz, annyira ki volt próbálva a *Ratio Studiorum*, hogy a piaristák nem mellőzhették ezt a rendszert, újat alkotni meg fölöslegesnek tartották akkor, midőn a magasabb oktatásban, melyből most a piaristák is részt kértek, ez a rendszer annyira bevált.¹

Tény az, hogy van hasonlóság a jezsuita és piarista paedagogia között, de csak a formában, a külső keretben. A piaristák új gondolatokat vittek be a jezsuita iskolarendszerbe, új elemeket vettek föl a kapott keretekbe. A különbség a két rendszer között első pillanatra azért nem tűnik fel, mert belső tulajdonságokon alapul, míg a külső forma mindkettőnél ugyanaz.

Ami a jezsuita iskolarendszerben jó volt, azt a piaristák is megtartották. Jó volt a következetes szabatossággal és fokozatosan felépülő tanulmány-skála, mely a legfőbb tudományhoz, a teológia lehető tökéletes bírásához vezet. Ez a skála a középkori triviumot foglalja magában: a grammatikát, retorikát és dialektikát. A retorika megismerteti a nyelv anyagával; a dialektika megadja a módszert, amely szerint okoskodásunkat felépítjük. A grammatika és retorika alkotja a gimnáziumi fokot, a dialektika a filozófiai oktatást s mindez csak eszköz, létra a csúcsponton álló teológiához. Minthogy a teológia tökéletes tudása fő cél volt a jezsuitáknál, az ehhez vezető egész tanulmány-skála lehető tökéletes tudása szintén főkövetelmény volt. Ez adja a kulcsot annak a megértéséhez, hogy miért domináltak a humaniorák a jezsuita iskolákban.

A jezsuita és piarista iskolarendszer közötti hasonlóság a gimnáziumi fokon tűnik fel. A jezsuita iskola schémája ez: 1. *Classis elementaris*; 2. *infima grammaticae classis*; 3. *media grammaticae classis*; 4. *suprema grammaticae classis*; 5. *poesis*; 6. *rhetorika*.²

¹ Fináczy: i. m. I. 146.

² Fináczy: i. m. I. 96.

Kalazancius iskoláiban is először az elemeket, a legszükségesebb ismereteket, írást, olvasást, számolást, emellett a kereszténység eredetét tanították.¹ Ezután következnek a *latin* osztályok: *infima*, *media*, *suprema classis grammaticae*, *classis humanitatis*, *classis rhetoricae et poesis*. Az *infima classis*ban tanították a latin nyelv alapelemeit P. Ambrosius piarista szerző »*Liber institutionum grammaticarum*» c. nyelvtana nyomán.² A *media classis*ban: a nevek nemeiről, az igék praeteritumáról és supinumáról tanultak; továbbá a syntaxis általános szabályait. Olvasandó és magyarázandó klasszikus darabok: Ciceró válogatott levelei.³ A *suprema classis grammaticae*ben tanítandó a latin nyelv a maga teljességében, a prozódia a különböző versfajok szerint. A klasszikusok közül: Cicero de amicitia, Ovidii Epistulae de Ponto, Vergilii Eclogae selectae et excerpta ex Georgicis.⁴ A *classis humanitatis*ban az ókori írók közül: Cicerot (De officiis), Vergiliust (Aeneis), Horatiust (Selectae), Curtiust olvasták. Megtanították az ifjúságot a latin levélstílusra, a tropusokra, figurákra; épígy a görög nyelvből is. A retorika és poesis osztályaiban Kraus Mihály *Mamductio*-ját és Kozyzkiewicz Ignác *Musa Attica*-ját használták. Az auctorok közül Cicerot, (Orationes selectae) Sallustiust, Vergiliust, Horatiust, Martialist olvasták. Mikor Cörver János br. rendfőnök a piarista iskolákra kötelező, egységes tanrendszert állapított meg, a XVIII. sz. második felében: a latin nyelv tanításában is sok tekintetben új vezető szempontokat látunk érvényesülni.⁵

Ha a piarista gimnáziumi oktatást összehasonlítjuk a jezsuita gimnáziummal, azt kell mondanunk, hogy az előbbiben

¹ Satzungen der frommen Schulen von P. Joannes Franciscus Foci dem VIII. General der Ordens zu Rom im J. 1698.

² Erről a nyelvtanról azt mondja a nagyműveltségű és tudós Foci generalis: „Ez a latin nyelvtan a legjobbak egyike, amelyet én olvastam. A középső helyet foglalja el Antonius Nebrissensis régi és Sanctii új nyelvtana között. (Antonius Nebrissensis könyvét egyes részeiben Alvarus javította.) Világosan, tisztán és röviden van megírva.“ Satzungen 191.

³ U. o.

⁴ U. o.

⁵ Cörver János br. Methodus Instituéndae Juventutis apud Scholas Pias. Nitriae, 1757. XIII.

lassabb a haladás, ami a latin tárgyak tanítását illeti, egyes auctorokat egy évvel később olvasnak s több is az, amit a jezsuiták tanítanak.¹

Mindazonáltal tartalmasabb, gazdagabb a piarista gimnázium. A tanítandó tárgyak közé ugyanis fölveszi a görög nyelvet, ami a jezsuitáknál csak mint melléktárgy szerepel.² Sőt a görög nyelv intenzívebb tanítására kiváló gondot fordítanak a piaristák.³ Az 1696. évi szentgyörgyi kánoni vizitáció külön utasítja az iskolamestert, hogy a tanulókat a görög olvasásban gyakorolja.

Főleg a *reáltárgyak* iránt volt érzékük a piaristáknak kezdetlől fogva. Már Kalazancius az elemi iskola záró osztályát aritmetikai iskolának nevezi, amiben meg van mondva, hogy mi a fontos tárgy ebben az osztályban; természetesen, a megkezdett tanulmányok, írás, olvasás, hittani leckék ez osztályban is tovább folynak, az uralkodó tárgy azonban a számtan. A műveletek gyakorlásán kívül különösen a gyakorlati haszonra volt tekintettel itt is. Kalazancius nem győzi a tagokat buzdítani levelében, hogy mennyire szükséges ez iskolával foglalkozni, mely. — mint maga mondja, — a jövőben nagy becsülésnek fog örvendeni. Mindent megtett, hogy a rendtagok ez irányban alapos képzettségre legyenek szert, hogy tanítványaiknak is alapos képzettséget adhassanak. Kalazancius széles látóköre, mély belátása előtt nyitva állott a jövő századok perspektívája, amidőn a reál tudományok fognak dominálni, finom érzéke megsejtelte azt a nagy jövőt, ami ezekre vár. Nem jelentéktelen ezt tudni egy olyan kor fiáról, amelyben az exakt tudományok nem valami nagy figyelemben részesültek.

A piarista iskoláknak ez az új irányú törekvése lestselt a szülőknak is; a piaristák népszerűségének egyik oka éppen abban rejlett, hogy ezt a *gyakorlati irányt* mindenfelé elvitték, ahol megjelentek. Arithmetikát tanítani a mi rendünkben nagy érdem. — mondja Kalazancius egy 1610. június 11-én kelt levelében.⁴

¹ Fináczy: i. m. I. 107.

² Cörver: Methodus XI.

³ Prónai: i. m. 61.

⁴ U. o.

Kalazancius Galileivel mondhatni belső barátságban volt: a rendi fiatalok közül hozzá küldte a tehetségesebbeket, akik aztán asszisztensei lettek a lángeszű tudósnek a pizai egyetemen.

Galilei piarista tanítványai közül többen kiváltak a matematikában, akik aztán az ő irányát követték. Michelini Fiamanus «magnus mathematicus et philosophus» mint korában nevezték, utódja lett mesterének a pizai egyetemen.¹ Ugyancsak ő alkotta meg az «Academia del Cimento» tudományos egyesületet, mely feladatául tűzte ki, hogy a Galileitől mutatott uton kísérletekkel fogja tanulmányozni a tüneményeket.² Irt egy rövid, de kiváló munkát a folyók irányításáról («De fluminum directione») s általában sokat foglalkozott vízrendészeti és folyamszabályozási tervekkel.³ Jeles matematikusok még Angelo Sesti és Clemente Settimi.

A matematika tehát a piarista paedagógiában, mondhatjuk, *autochton*; egyenes összeköttetésben lévén az újkor legnagyobb matematikusával, Galileivel, a piaristákban szinte második természetté vált a matematikai érzék. Hazánkban is nemesak minden osztályban tanítták a matematikát, hanem a felső gimnáziumi osztályok növendékei már nehezebb műveletekkel és a számtalan gyakorlati vonatkozásaival is megismerkedtek. Az 1735. évi szentgyörgyi helyi káptalan azt mondja, hogy mindenki a tapasztalásból tudhatja, hogy a matézis és a vele járó tudományok milyen nagy becsülésben állanak, különösen a polgári státus előtt; ennél fogva kérik az atyák, hogy a provincia javára való tekintettel a legközelebbi római út alkalmából hozzanak egy férfiút, aki ezen tudományokban jártas, aki aztán fiataljainkat is nevelni tudja.⁴ Az ugyanazon évi nyitrai tartományi káptalan a szentgyörgyi petíciót elfogadja s azon kérelmet terjeszti a rendi nagykáptalan elé, hogy a generális küldjön a magyar rendtartományba alkalmas

¹ Horányi: *Scriptores Piarum Scholarum*, Budaë, 1809. II. 333.

² Erdélyi Károly dr.: *Kalazanti Szent József, a kegyes-tanítórend alapítója*. Temesvár, 1893. 134.

³ Horányi: i. m. II. 333. . . . multumque contulit operae ad directionem aquarum et fluminum.

⁴ *Acta Capituli loc. III. 1735.*

matematikai és geometriai tanárt.¹ A tatai és kalocsai gimnáziumokban, amint az alapító levelek bizonyítják, a grammatikai osztályban a négy alpműveletet, a mediában és supremában ugyanezeket törtekkel és a hármasszabályt, a retori osztályban pedig előadták a magasabb számtan műveleteit.² Szentgyörgyön már 1696-ban 15 aritmetista van,³ 1697-ben 7-re száll le,⁴ 1700-ban már újra 22-re szökik fel az aritmetisták száma.⁵ Az 1696. *Canonica Visitatio* elrendeli, hogy ahol csak lehet, még a noviciátusban is és az iskolákban a tanulók erejéhez képest műveltségük és terjesztességük a matezis.⁶

A matematikai tanítás anyaga meglehetősen bő volt: már az alsóbb fokon elsajátították a tanulók az egész számokkal szemben a törtekkel való bánásmódot, a tizedes törteket és az egyszerű hármasszabályt, mint ezt a tatai és kalocsai gimnáziumokban láttuk, továbbá az arányokat, az idő-, lőke- és kamatszámítást, egész és tört számokkal.

Sokat adtak a piaristák a történelem okszerű és intenzívebb tanítására. A történetek olvasásában, — mondja Cörver Methodusa — mindenek előtt az igazság kerestessék, tartassék meg a kellő rend, meg kell figyelni a törvényeket, szokásokat, erkölcsöket, profán és szent ritusokat, kereskedelmet, államszervezetet, tudományos törekvéseket, hatalmakat, hadtudományt, sőt magának a népnek jellemét és géniusát, kutatni kell az imperiumok kezdetének, gyarapodásának és pusztulásának okait: . . . mérlegeltessenek a nagy emberek érdemei és erényei: jelöltessenek meg ama művelődési eszközök, amelyek az erkölcsökre és az élet berendezésére vonatkoznak, különösen pedig mindaz, ami a vallásra vonatkozhatik.⁷ Nem aféle régi csapáson haladó történettanítás tehát az, amit a Methodus

¹ Liber Capitulum 86. Capitulum provinciale impense orat, ut Rommus P. Generalis submittere dignetur in Provinciam Hungaricam idoneum aliquem Professorem et Matheseos et Geometriae. (Kegyesrendi központi levéltár.)

² Fináczy: i. m. I. 151.

³ Catalogus Studiosorum anni 1696

⁴ Status Domus: Schola anni 1697.

⁵ Status Domus: Schola et Sodalitas Studiosorum et Saecularium anni 1700.

⁶ Decret. Visit. 1696.

⁷ Cörver: Methodus XVI.

jelöl, hanem tudományos, mondhatni filozófikus irányú, kutató történettanítás, mely a történelemben nem merő hadi tényeket, királyi genealógiákat, zendüléseket, udvari intrikákat keres, hanem a belső életet, intézményeket, a művelődés tényezőit, a szellemi mozgalmakat figyeli meg.

Szűk keretben bár, de azért tanították a piaristák a *hazai történelmet* is, nem olyan értelemben, mint a jezsuiták a világtörténelemmel kapcsolatban, annak egy kis fejezeteként, hanem különállóan. A poézis osztályában »Historia Domestica Hungariae« címe alatt külön magyar történelem szerepel.¹ Az alsóbb gimnáziumokban is hetenkint egy órán át az Árpád-házból származott királyok történetét tanulták főbb vonalakban s a tanulók házi gyakorlatainak is ez szolgáltatott anyagot.

Főösleges említeni, hogy a piarista iskolákban csak úgy, mint a jezsuitáknál, a klasszikusok könnyebb megérthetése céljából görög, római *archeológiát* és *mitológiát* is kellett tanulni. Az egyszerűebb piarista tanárok sohasem mulasztották el eközben némi történelmi ismereteket is közölni a tanulókkal, ki több, ki kevesebb mennyiségben.

A tüzetesen betanulandók, u. m.: a hazai és világtörténelem főbb mozzanatai, vékony füzetkékké voltak összefoglalva, hogy a gyöngébb tanulók is megbírják, még pedig ezek miatt meglehetősen alantjáró stílusban; a jobb tanulók e compendiumokhoz csatollák az illető tárgyra vonatkozó olvasmányi kivonataikat.²

A történelemmel kapcsolatban feltűnik a piarista paedagógiában a *földrajz* és *kronológia* tanítása. A régi és újkori földrajz, -- mondja a Methodus -- ugyszintén a kronológia, mint kiváló megvilágítói a történelemnek, röviden magyaráztassanak meg a növendékeknek s ezen ismeretek megszerzésének könnyítésére szolgáljanak a földrajzi *mappák* , hasonlóképpen két időrendi táblázat, az egyik Krisztus születéséig, a másik a mi időnkig.³ Szentgyörgyön most is látható néhány ilyen földrajzi és időrendi atlasz. Érdekes tudni, hogyan jött

¹ Fináczy: i. m. I 151.

² Csaplár Benedek: Révai Miklós élete. Budapest, 1881. J. 29.

³ Cörver: Methodus, XV.

dívalta az atlaszok használata. Nemes Keller János egy képet rajzoltatott a templom számára 50 forinton, amely a rend alapítóját, Kalazanti szt. Józsefet ábrázolta. Nem valami művészi kivitelű kép lehetett, mert nem az oltáron helyezték el, ahova a kegyes adakozó szánta, hanem a ház — folyosóján; ott éppen megfelelt, sői diszére is szolgált a komor ambitusnak. Valamelyik rendtagnak aztán, aki bizonyára szerette a földrajzot, az jutott eszébe, hogy a Kalazancius-kép mellett nem volna-e jó mappákat függeszteni a folyosó falára; azok is díszül szolgálhatnak s emellett hasznosak is. Ez a Kalazancius-kép volt kiinduló pontja annak, hogy részint a dísz kedvéért, részint a földrajzi tanulmány céljából térképeket vásároltak s azokat a folyosón elhelyezték.¹

Külön atlasz volt előírva az egyetemes földrajzhoz, amely-lyel kapcsolatban *földglobust* is használtak és külön Magyarország és a szomszéd területek földrajzához.²

Négy évvel Cörver Methodusa előtt Lengyelországban így intézkednek a piaristák a földrajz tanítását illetőleg: Ezen iskola (schola humanitatis) növendékeinek legalább husvétől kezdve adassanak elő a földrajz elemei Cluveriusból, vagy valami más rövid geográfiai könyvből, amíg a mieink alkalmasabb könyvet nem adnak ki az iskola számára; előreboesátandó a földgömb ismerete.³ A classis humanitatisban megkezdett anyagot folytatják a retorikai osztályban, megmagyarázzák az éggömböt, érintik azon uralkodó családok történetét, akikhez a szóban forgó területek tartoznak. A tanár könyvet is használ, a tanulók azonban csak figyelve, magyarázat után tanulnak, míg valami iskolai használatra szánt földrajzi könyv meg nem jelenik. Diktálni nem szabad a tanárnak, mert ez felemészti az időt anélkül, hogy valami nagyobb eredményt lehetne elérni.⁴

¹ Hist. Dom. 232. . . . iníitium dedit: ut tam ornatus gratia quam etiam studii geographici causa tabulae regnorum civitatumque emerenter et per ambitum collocarentur.

² Fináczy: i. m. I. 152. 1. jegyzet.

³ Ordinationes Visitationis Apostolicae pro provincia Polona, Varsoviae 1753. 31.

⁴ Ord. Visit. 61.

Cörver sürgeti a *hazai nyelv* intenzívebb tanítását. A Methodus a magyar nyelvet illetőleg azt mondja: »Jóllehet, a latin nyelv tanulmánya teszi az osztályok tulajdonképpeni foglalkozását, mégis fonák és szégyenletes dolog volna, ha csupán e nyelvnek adnók át magunkat teljesen, melyre mindazonáltal oly nagy szükségünk van, hogy egyedül vele is beérhetjük az emberi társadalmat érdeklő dolgokban, egyházi és világi tárgyokban, nyilvános és magán használatban, szóban és írásban. Ugyan hány ember van, aki a hazai nyelvet alaposan tudná? Legtöbbben a közönséges nyelvi szabályokat sem ismerik. A legelső osztálytól tehát fel a retorikáig bezárólag, a latin nyelvvel együtt, egészen hasonló módszer követése és hasonló szorgalom mellett taníttassék a hazai nyelv is sajátos geniusa és természete szerint, ami főleg a szabályok megismerése, olvasás, fordítás és fogalmazás útján történhetik meg. Ennek a tökéletesítésére legtöbbit használ, ha a tanulók kezdettől fogva hozzászoknak ahhoz, hogy az olvasásban, vagy bármely hosszabb beszédben megkülönböztessék a pontokat, vesszőket, hangsúlyt és más grammatikai jegyeket, amelyeknek természete és használata magyaráztassék meg.¹

Ne feledjük, hogy a Methodus abban a korban keletkezett s hatálya is azon korra terjed, amelyet az irodalomban *nemzetiellenek* nevezünk. A magyar nyelv és irodalom ekkor pang, helyette a latin uralkodik a közéletben, az előkelő osztály pedig franciául és németül beszél. A hazai nyelv az alsóbb rétegekre szorul, ahol aztán esiszolódás helyett csak durvul és romlik.

Cörver jól látja ezt s ezekre a jelenségekre utalva lelkére kőti piaristáinak, hogy ne csak tanítsák, de *gonddal* tanítsák a magyar nyelvet. Szoktassák rá a tanulókat, hogy »a szótagokat hangsúlyozva mondják ki, figyeljék meg a szók, kifejezések, vagy magának a mondatnak ama hibáit, melyeket legtöbbször dajkáiktól tanultak el, vagy a jobb nevelés híján szoktak meg, ha éppen bizonyos területekre vagy városokra nézve használatban volnának ezek a hibák, kerüljék el, vagy ha már megszokták, javítsák azokat.² A helyesírásra vonatkozó-

¹ Cörver: Methodus VI—VII.

² Cörver: Methodus VII.

lág azt az elvet vallja, hogy a legjobb szabály az *úzus*. Mint-hogy pedig — mondja Cörver — a nyelvek legfőbb mestere a szokás, amelyet gyakran maga az ész sem győzhet le, az ortografia legbiztosabb szabályaként az úzust kell követni, különösen a hazai nyelvben.¹

Mint-hogy nagyon jól tudta Cörver, hogy a nyelv legjobb mestere a gyakorlat, azt is utasításul adja a Methodusban, hogy a növendékek a grammatikai osztályig bezárólag, mind az iskola falai között, mind odahaza, csakis a hazai nyelvet használják.²

Hogy az élő iskolai gyakorlatban mennyire valósították meg a piaristák azokat az elveket, amelyek a magyar nyelvre vonatkozólag a Methodusban le vannak téve, azt szorosán nem tudjuk megállapítani. De hogy a magyar nyelv rendes tantárgy volt iskoláikban: arra vannak adataink és tulságosan ridegen konstatál Fináczy Ernő, midőn azt mondja, hogy amit Cörver az ő Methodusában a lingua patriáról mond, azt csak ő érezte s mint jámbor óhajlást követésre ajánlotta: az iskola élő gyakorlata nem érhetette meg szavát.³ Nyitrán a konviktusban és gimnáziumban már jóval a Methodus előtt szigorúan kötelező tárgy volt a magyar nyelv. 1725-ben Pest város bírójának a fia a nyitrai kollégiumba megy, hogy megtanulja a magyar nyelvet, melyet az intézet növendékei kötelesek elsajátítani.⁴ Maga Cörver János Nyitrán tartózkodott, a Methodust is Nyitrán keltezte szerkesztette meg, nagyon természetesennek látszik, hogy amit tanügyi tervezetében elvileg kimond, annak gyakorlati alkalmazását is keresztülvihette — legalább Nyitrán. De máshol is tanították a piaristák a magyar nyelvet. Szlopnjai Elek tartományfőnök 1713-ban Szegeden, 1711-ben Nagykárolyban sürgeti a magyar nyelv sikeres oktatását.⁵ El se tudjuk képzelni, hogy olyan tüzes magyar emberek, mint Szlopnjai Elek, Halápy Konstantin, Erdöss Ist-

¹ Cörver: Methodus VIII.

² U. o. XX.

³ Fináczy: i. m. I. 153.

⁴ Takáts Sándor: Benyák Bernát és a magyar oktatásügy. Budapest 1891. 66.

⁵ Takáts: i. m. 66.

ván, Tapolesányi Gergely tartományfőnökök ne szereztek volna érvényt a magyar nyelv jogainak — saját iskoláikban. Nagy miként adathatták elő a piarista tanárok az ő *magyar nyelvű* iskoladrámáikat növendékeikkel, ha előbb meg nem tanítják őket a magyar szó helyes kiejtésére: Perczel Imre Szegeden 1758-ban az ő vigjátékát az adakozó öregről és lösvény ifjúról,¹ két évvel előbb ugyanott Tarnóczy Simon a »Pseudolus«-t² 1762-ben Dugonics egy ismeretlen című darabot ugyancsak Szegeden.³ majd Váczon és mások másutt. Egész biztosan állíthatjuk, hogy a Methodus intézkedése a magyar nyelvre vonatkozólag nemesak hogy álment a gyakorlatba, hanem már bizonyos tekintetben a gyakorlatból vonatott el.

Sajnos, nem tudjuk, milyen keretekben és milyen módszer szerint, de tanították a piaristák a gimnáziumi tárgyak között a *zenét* is. Szentgyörgyön Knabe András 1692-ben alapítványt tesz két fiú számára, hogy azok a tisztes tudományokban, jámborságban, a jó erkölcsökben és a *zenében* a mi rendszerünk szerint nevellessenek.⁴

Később, mikor az iskolai dráma divatba jön s azok előadását az 1725. évi nagykáptalan kötelezővé tette, bizonyára a zenetanítás is általánossá lesz; hiszen majd minden darabban volt zene s azok betanullatása bizonyos musikális képzettséget feltételez. A piarista tanárokat pedig a rendi nevelő intézetekben nemesak a drámairásba, hanem a zeneszerzés művészetébe is bevezették, aminek nyilván nem az volt a célja, hogy kész zenetalentumok kerüljenek ki a nevelő intézetekből, hanem hogy fel legyenek szerelve a kellő zenei képzettséggel, hogy azt a gimnáziumban is eredménnyel taníthassák.⁵

¹ Prónai Antal: A piaristák színjátéka Pesten, Budapest, 1907. 41.

² Prónai: A piaristák színjátéka, 45.

³ Prónai: A piaristák színjátéka, 41.

⁴ Hist. Dom. 48.

⁵ Prónai: A piaristák színjátéka : 5.

V. FEJEZET.

A ház és iskola 1721—1781-ig.

Az önálló magyar piarista provincia megalakulása. Általános rendi viszonyok; tartományi gyűlések. A rend megmagyarosodása. Nemzeti tárgyú irodalmi termékek. Fiala Jakab Szegedi-s. Halápy Konstantin. — A szentgyörgyi ház az önálló magyar provinciában. Szlavkovszky Benedek rektor irodalmi munkássága. Gallay Lukács, Rosinszky Ambro és Singler Zsigmond rektorsága. Kalazancius beáttifikációja és kanonizációja. Ocskay Balthazár halála. — Az iskola magyarosodása. A magyar tanulók számának növekedése. Forgách Pál gr. magántanuló. — A jezsuita rend eltörlése. — Tankerületek. Balassa Ferenc gr. főigazgató Szentgyörgyön. Igazgatói gyűlés Pozsonyban. A Ratio Educationis. Az iskola a szabadtanítás utolsó esztendejében. A retorikai és poetikai osztályok megszűnése. A nemzeti iskola III. osztályának vezetését a piaristákra bízzák. Az 1779—80. tanév.

1721-ben érkezett meg Rómából az egytetemes káptalan dekrétuma, amely a magyar piaristákat a német provinciától „simpli-citer” elválasztja és önálló magyar rendtartományt állít fel, melynek első főnöke Zajkányi Lénárd lesz.¹

Összesen 12 házból áll az új provincia, amelynek kormányzati központja Nyitra, a provinciális székhelye.

Az említett egytetemes káptalani dekrétum értelmében belügyeiket önállóan vezetik, a három évenként összeülő tartományi gyűlésen maguk választják a tartományfőnököt, de másrészt függésben vannak a római generalatussal, az egytetemes gyűlésekre ugyancsak a tartományi káptalanban választott *rokálisokat* küldik.

Művelődéstörténeti fontossága van a VI. tartományi gyűlésnek (1753), amelyen elhatározzák, hogy a provincia számára

¹ Kácsor Christianus: Historia Provinciae Hungaricae II. 347. (Kézirat a központi levéltárban.)

nyomda állíttassék fel. Ennek a megvalósítását azonban csak egy század múlva vitték keresztül. A múlt század 40-es éveiben állították fel a rendi nyomdát Kalocsán, amely azonban rövid élet után megszűnt.

A VII. tartományi gyűlés (1756.) elrendeli, hogy az egyes házak történetei megírassanak, hogy azokból az egész rendé ki dolgozható legyen. Kácsor Keresztély, pesti származású rendtag, rendi levéltáros hozzá is fog a provincia történetének megírásához; 2 kötetben tervezte a munkát, az elsővel, amely 1666-tól 1721-ig terjed, el is készült, a második kötet azonban, amely 1721. évvel indul, félbenmaradt.¹ A rendnek összefoglaló története ma sincs.

Nevezetes fordulópont a magyar rendtartomány életében az 1781. év. II. József császár elvágja a kapcsolatot a római generális és a magyar provincia között s ettől kezdve egészen a legújabb időkig (1905.) a magyar piaristák nemesak önálló, de a generálistól független provinciát is alkotnak.

Ez a korszak, amelyről szó van (1721—1781.) belső fejlődés tekintetében a rend *megmagyarosodásának* a kora. A rend nagy arányokban terjeszkedik, egyre szélesebb körre terjeszti ki paedagogiai munkásságát. A század közepén már az Alföldön, Kecskeméten, Szegeden, Debrecenben, Nagykárolyban, virágzó piarista kollégiumok vannak. S amilyen arányban ereszti a rend gyökereit mélyebbre és mélyebbre a magyar talajba, éppen olyan arányban lesz tagjaiban, érzésben és tényekben nemzetivé.

A belső átalakulás, a magyarosodás legjobban azon *irodalmi termékekben* nyilvánul meg, amelyek ezen kor piaristáitól származnak. Ezen irodalmi termékek nagy része kéziratban maradt meg az egyes házak könyvtáraiban. Keletkezésük idején lehetetlenség volt ezeket kiadni szerzőik nagy szegénysége miatt. A megjelentek közt van Fiala Jakab *Szegedis* című 4 énekes éposza 1735-ben, amelynek tárgya, alapeszméje, tendenciája egyaránt tiszta magyar. Tárgyát a magyar előidőkből veszi, alapeszméje ugyanaz, ami a Vörösmarty *Zafán futása*-é, a honszerzést mutatja be s az egész: a szegediek buzdítása a törökök elleni harcra.

¹ Kézirata a pesti központi levéltárban van. Kácsor életével foglalkozik: Friedreich Endre dr.: Kácsor Keresztély élete. Budapest, 1909.

Halápy Konstantin korában híres latin költő és tartományfőnök, aki filozófiai tanulmányait Szentgyörgyön végezte, a nemzet hősi erényeit, a kiontott vér nyomán fakadt áldást éneklő költeményeiben. Majd a magyar föld szépségeit magasztalja s azt mondja, hogy ha Apolló ismerte volna hazánkat, bizonyára ide költözött volna. (Descriptio Hungariae). Hazafias epigrammáiban ostorozza azokat, akik magyar pénzzel külföldre mennek s cserébe csak romlott erkölcsöket hoznak vissza.¹

Cörver János br. felfogása a *nemzeti nyelvről* az egész rend felfogását tükrözteti vissza. Az irodalom tanárai magyar tárgyú és magyar nyelvű iskoladrámát adatnak elő tanítványaikkal. A korszak vége felé pedig Dugonics Andrást, Benyák Bernátot, Horányi Eleket és Révay Miklóst küldi a rend a nemzeti ügy szolgálatába.

A szétválasztás idején, 1721-ben a szentgyörgyi ház rektora Hrodovich György (1719—1721). Sokszor járt fent Bécsben, Pozsonyban s nagy műveltségével s láradhatatlan buzgóságával sok jóakarót szerzett a rendnek. 1727-ben privigyei rektorrá választják s helyét a beteges Kubránszky János foglalja el, aki egy év múlva meg is hal.

1724-ben a privigyei filozófiai kurzust Szentgyörgyre hozzák át s itt marad 1735-ig. A Privigyéről átjött fiatal filozófusok közt van Halápy Konstantin, akinek költői fejlődésére nagy hatást gyakorol Szlavkovszky Benedek, Kubránszky rektor utódja.

Szlavkovszky, korában országszerte ismert és ünnepelt latin költő volt az u. n. *mesterkedők* közül. Kácsor Keresztély mondja róla, hogy más provinciában is alig volt hozzá fogható: a humaniorákban, különösen a költészetben és szónoklatban, a filozófiai és teológiai tudományokban, a számtanban, algebrában és zenében olyan kiváló, hogy neve egész Magyarországon ismert és ünnepelt volt.² Különösen a főurak és főpapok, általában az e jékelő osztály szerette nagy műveltsége és jó modora miatt s nagy része van abban, hogy a piarista rend kedvelté lett a főrangúak előtt. Még privigyei rektor korában, 1716-ban Csáky

¹ Friedreich Endre: Halápy Konstantin emlékezete. Temesvár, 1903. 31, 44, 46.

² Kácsor Christianus: Viri doctrina illustres e Scholis Pisis in Provincia Hungariae. (Kegyesrendi központi levéltár.)

Imre gr. kalocsai érsek megbízásából egy mutatványos szindarab-féjét (*opusculum emblematicum*) készít Lipót osztrák herceg születése napjára, amelyet Csáky, mint a saját művét ajánlja fel az udvarnak. Horányi meg van győződve, hogy Csáky ezen mű juttatta a kardinális kalaphoz.¹ 1717-ben nyomtatásban is megjelent a mű *Domus Austriacca Cuna* címen. Mikor aztán Csákyt — nem ugyan emiatt — csakugyan bíborossá nevezi ki XI. Kelemen pápa, Szlavkovszky a *Purpurea Cardinalatus Romani Gloria* c. verses művével ünnepli az új kardinálist. (Megjelent Bécsben 1718).

Hasonló alkalomszülte munkái: *Collata multo gaudia*, melyet a péterváradí győzelem és Temesvár visszafoglalása alkalmából készít Savoyai Jenő tiszteletére. (Pozsony 1716). Illésházi Miklós kancellárnak ajánlja fel a *Venustae Laudis Icon Natalem cenerans* c. díszítő munkát (Pozsony 1719). Sőt VI. Károlynak is készít egy üdvözlő iratot, mely Bécsben *Iusta Eleonorae Magdalenae Theresiae Augustae Principi* címmel jelenik meg.

Kiváló zenetehetség volt Szlavkovszky. Akár az ütőhangszereken, akár az orgonán valóságos virtuozitással játszott.² Több zenedarabot készített; efféle kompozíciói ma is találhatók a privigyei, nyitrai és szentgyörgyi irattárakban. Szlavkovszky darabjai még Horányi korában is nagy értékűek voltak a zenészek előtt.³

Szónoklatai magasan szárnyalók, de nem dagályosak; volt bennük valami a Plinius gravitásából.⁴ A számtanban olyan könnyűséggel mozgott, hogy e tekintetben hozzá hasonló aligha jártasabb pedig egyáltalában nem volt egész Magyarországon.⁵ Írt egy számtani munkát, amelyet Pozsony megyében hivatalosnak ismerték el; úgy is hívták, hogy *Megyei Számtan*.⁶

Említettük, hogy mint költő, a mesterkedők között első s Halápy Konstantin mestere. Bámulatos találékonysággal rendelkezett a kabalisztikus verselésben. Mikor Keresztély Ágost, esz-

¹ Horányi: i. m. II. 654

² Kácsor: *Viri illustres*, 50.

³ Horányi: i. m. II. 656.

⁴ Kácsor: *Viri illustres* 51.

⁵ Horányi: i. m. II. 686.

⁶ U. o.

Iergomi érsek (az első herecegprimás) meglátogatta a privigyei házat 1711-ben, Szlavkovszky egy iskoladrámát adat elő tanítványaival a magas vendég tiszteletére. A darab Salamon és testvéreinek viszálykodásáról szól. Költői értéke nincs, az érdekesség benne az, hogy a darab véges-végig kabalisztikus versben van írva. Minden betűnek van matematikai értéke (a—1, b—2, c—3 stb.). Ha az egyes szavak betűinek számértékeit összeadjuk, minden sorban egy bizonyos, a helyzetre jellegzetes számot kapunk. Az említett privigyei darab minden sora 1714 számot adja.¹

Szlavkovszky építtette fel a házat olyan formában, amilyenben azt ma bírjuk. 1720-ban Hrodovich kezdi az építkezést s Szlavkovszky, midőn 1726-ban távozik Szentgyörgyről, már kényelmes lakásokat adhat át utódjának, Gallay Lukácsnak.

Gallay után újra Szlavkovszky jön vissza rektornak, majd Rosinszky Ambró, eddig privigyei rektor igazgatja a házat 1735-ig.

Rosinszky szintén kiváló egyéniség. Pálffy János gr. és Volkra püspök bizalmas embere. Volkra a teológia morális tanárának is alkalmazta egy időben a veszprémi szemináriumban. Szentgyörgyből bejár Eszterházy Imre gr. érsekhez Pozsonyba, aki őt még Veszprémből ismerte. Az érsek megkínálja az oldalkanonoki stallummal, de Rosinszky csupa szerénységből nem fogadja el.²

Rosinszky utódja Singler Zsigmond, a házi gazdaság rendezése körül munkálkodik s emellett jeles egyházi szónok. Belányi Hermenegild, majd Neliszer Imre pedig a templomot díszítik oltárokkal, szobrokkal. Neliszer átalakítja a Pozsonyi-úton levő Mária-kápolnát, amelyet még Kollonics érsek bízott a piaristák gondozására.³ Ebben az időben 1715--1716. a házlónokok egyúttal plébánosok is voltak,

Neliszer idejében volt amaz emlékezetes Duna-áradás, mely egészen Szentgyörgyig terjedt s egyéb épületekkel együtt a piaristák konyha, ebédlő és iskola helyiségeit elöntötte.

1717-ben ünnepelte Szentgyörgy városa kiváltságos voltánuak

¹ Friedreich: Halápy 36.

² Kácsor: Hist. Prov. 324.

³ Füredi: i. m. 35.

száz éves jubileumát. A piaristák templomában isteni tiszteletet tartanak s a mise végeztével a házfőnök, Laun Henrik egyházi beszédet mond. Majd a városházán, díszülést tartanak s ott P. Aloysius concionátor szép beszédben vázolja a város történetét.¹

A következő évben Kalazancius beáttifikációját ünnepli a piarista rend. XIV. Benedek pápa augusztus 7-én *Coelestis Paternitatis* brevejével a boldogok sorába iktatja a rendalapítót. A piaristák ünnepében résztvett az egész katolikus Magyarország. Szentgyörgyön Althan Mihály Károly érsekhelyettes fényes segédlettel ünnepi misét celebrál, utána a nagyszámú búcsújáró nép és előkelőségek előtt felolvassák a brevet.

Húsz évvel később hasonló lelkesedéssel ünneplik meg országszerte a nagy rendalapító kanonizációját. Szentgyörgyön ugyanekkor mozaikszerűen illeszkedik az általános rendi ünnep kereteibe két családias jellegű mozzanat. Keller János György polgármesternek, a ház barátjának ezüstlakodalma és a jó Szokolóczy Vencel rendtag aranymiséje.²

1754. Szent László előestéjén tüzi lárma veri fel a szentgyörgyieket. A lárma Neustift felől jön, a város északi falán kívül egy tót viskó gyulladt ki. Szerencsétlenségre nagy vihar keletkezik, a tűz pernyéit behozza a városba, amelynek aztán egyszerre több pontján csapnak fel a lángok. Egy szikra a piarista templom zsindegy fedelét is éri és néhány perc múlva a házat és a gazdasági épületeket is nyaldossák a tűznyelvek. A nagy hőség miatt oltásra, mentésre egyáltalában nem lehetett gondolni. Éjjeli 11 óra körül már hamuvá lett minden éghető, az épületekből csak az erős falak maradtak meg, a toronyban a harangok megolvadtak s forró lávájuk az orgonára folyva azt teljesen tönkretette.

Marsóvszky Jenő rektor, Cörver János tartományfőnök útján folyamodványt nyújt be Mária Teréziához s hivatkozva azokra az eredményekre, melyeket a piaristák Szentgyörgyön eddig a tanítás és a térítés terén elértek, némi segítségel kér a királynőtől. Mária Terézia 950 frtot utalványoztat ki a tűzká-

¹ Hist. Dom. 201.

² U. o. 240.

rosult szentgyörgyi piaristák részére, akik az összegben rendbehozzák a ház és a templom telőzetét s két év múlva Marsóvszky befejezi a teljes restaurációt.

Megható kis epizód szövődik az 1759. évhez. Ocskay Mihály fia, Ocskay Balthazár, egy szelid lelkű, ártatlan szívű konviktor május havában meghal. Testvére, Rezső, aki szintén konviktor, nagyon lelkére vette bátyja halálát. A piaristák attól féltek, hogy az érzékeny gyermek nem fogja elbirni a temetés szertartásait s nehogy *in morbum quempiam incidere*, míg a kis halottat eltakarították, Rezsőt átviszik a szomszédos faluba, Grinádra a plébánoshoz. Ott elhitelik vele, hogy testvéréből angyal lett, amiben aztán a kis fiu meg is nyugszik, sőt maga is azzá akar lenni.¹

Az 1760—1780. közötti évek eseményei legnagyobb részben a továbbépítkezés és a külső gazdasági élet körül mozognak. 1772-ben kitűnő szőlőtermés van, ugy, hogy ebben az évben valami 200 akó bort adhatnak el a piaristák egy bécsi borkereskedőnek.²

A piarista rend magyarosodó szelleme kifejezésre jut a szentgyörgyi iskolán is. A város faji összetétele a tárgyalt korszakban (1721—1781.) sem változik. Mint a piaristák beköllezésekor, most is túlsúlyban vannak a tótok és a viszonyokhoz képest nagy számú németek mellett a magyarság csak kis mértékben van képviselve. Pozsony megye hasonló nemzetiségi képet mutat. Az iskola pedig részint a városból magából, részint Pozsony megye területéről nyeri a tanuló anyagot.

Hogy *magyarosítás* szempontjából hasznos munkát végeztek a piaristák ezen a nemzetiségi területen, mutatja az, hogy a magyar tanulók száma, mint láttuk 1721-ig is, de főleg a szóban levő korszakban évről-évre emelkedik. Ezek a megmagyarosodott tanulók fajilag tótok, illetőleg németek maradnak ezután is, de magyar érzésre, sőt bizonyos magyar önérzetre mutat az, hogy az iskolai katalógusban mint *Hungarus*-ok akarnak szerepelni. Szájbelly György grammatista 1740-ben még *Germanus*-nak van bejegyezve, a következő évben már a *Hungarusok* közt van.

¹ Hist. Dom. 209.

² U. o. 260.

Az iskola 1763-ig a syntaxisig terjed, ekkor újra megnyílik a *poetai és retori* osztály. A tanulók száma körülbelül állandó fokon van, a magyar tanulók számarányra a következő módon emelkedik:

1721-ben létszám	153.	magyar	20
1721-ben	154,		27
1725-ben	« 141,	«	45
1726-ban	113,	«	30
1735-ben	« 140,	«	38
1740-ben	« 164,	«	62
1742-ben	156,	«	44
1763-ban	172,		56
1770-ben	170		56
1778-ban	169,		58

1763-ban gimesi Forgách Pál gróf a logikából és metafizikából magánoktatást kap. Az előző évben a poetikából és retorikából vizsgázott le szép sikerrel s a jelenlevő szülők örömeére.¹ Ezeket a studiumokat is magánúton tanulta P. Orbán vezetése mellett. A vizsga alkalmából *citatio* -- *emulationis causa* -- Marsóvszky Károly konviktort és három külső tanulót adtak melléje.²

Mikor 1774-ben a jezsuiták eltörlésére vonatkozó dekrétumot promulgáltak, a piaristákkal némi aggodalom szállta meg: nem fog-e most az ő rendjükre kerülni a sor? Már ekkor szabadelvű jelszók röpködtek a levegőben, Voltaire s az enciklopedisták nagy változást idéztek elő a közvéleményben s e szabadelvű korszellem fegyveres lámogatót nyert Nagy Frigyesben.

A piaristák, hogy megnyuglassák magukat, kérdést intéztek a magas királyi tanács-hoz, nem kell-e tartaniok valamitől? A Kamara megnyugtató, sőt elismerő nyilatkozattal mellékelt választ adott, mire a piaristák iskoláikban -- Szentgyörgyön is -- *more recepto* november 6-án megkezdték az előadást.³ A konviktork száma azonban megesappant. Míg az előző években 20--27 konviktorkapott belső ellátást, most csak tizenketten jöttek össze. Ezek közül is Bánóczy János a tél folyamán tüdőgyal-

¹ Hist. Dom. 232.

² U. o. 234.

³ Hist. Dom. 299.

ladásba esett. Pozsonyból hoznak számára orvosokat, de nem tudják megmenteni.¹

1776. augusztus 5-én jelent meg azon rendelet, amely a tanügy országos adminisztrációjának kereteit állítja fel.² Ezen rendelet értelmében az egyes tankerületek élén főigazgatók állanak. A pozsonyi tankerület első főigazgatója Balassa Ferenc gr., aki azonnal megkezdi funkcióját s már ugyanczen évben meglátogatja a pozsonyi iskolát.

A szentgyörgyi gimnáziumra 1777. elején kerül a sor. Január 3-án érkezik meg Balassa s fogadására kivonulnak eléje a tanulók tanáraikkal, a helybeli plébános és a városi magisztrátus. Majd ünnepélyes »Veni Sancte« után a főigazgató visszavonul a számára elkészített lakosztályba, ahol először az igazgatót, Holli Dánielt külön s azután az igazgatóval együtt Györgyovánszky Ferenc, Sárváry Ferenc és Grizl Hermenegild tanárokat fogadja. Ez alkalommal olvastatja fel az igazgatóra, a tanárookra és a katechetákra vonatkozó instructiókat. Délután meglátogatja az iskolát, minden osztályba bemegy, minden studiumból kérdez valamit, s nagy örömeire szolgál a tanulóknál tapasztalt előmenetet; különösen a rhetorokkal volt megelégedve, akik közül szép feletével kilűnt Allogovics Sándor. Dieséri a tanulók szorgalmát, a tanárok ügybuzgalmát s a további munkára s a törvények betartására inti a növendékeket. Január 4-én belejezvé hivatatos teendőit, búcsút mond a háznak s a rossz idő ellenére is utnak indul Bazinba Victorisz György házfőnök és két magisztrátusi ember kíséretében.³

Február 2-án, Gyertyaszentelő bold. Asszony napján érkekezletre jön össze a tanári kar. A rendkívüli időben összehívott gyűlés rendkívüli ügyet tárgyalt: Krell Pál tanuló tanáraival szemben tanusított nyakassága miatt kizárják az iskolából.

Október 15–19-ig a pozsonyi tankerület gimnáziumainak helyi igazgatói director localis gyűlést tartanak a kerület székhelyén, Pozsonyban. Nagy oka van az összejövetelnek. A *Bonignum Systema Litterarum*-nak, a *Ratio Educationis*-nak nyilvános kihirdetését hallgatják meg, hogy ezután a tanítás ennek értel-

¹ Hist. Dom. 299.

² Finácsy: I. m. II. 383.

³ Historia Gymnasii 1777–1788.

mében folyjon. Az összegyűlt igazgatók mindegyike kap egy példányt a Ratióból, hogy azt a tanárokkal is megismertethessék.

A *Ratio Educationis* forduló pontot jelent a magyarországi paedagógiában. A szabad tanítást az állami felügyelet váltja fel. Az állam határozza meg a tanítandó tárgyak körét s az ellenőrzési és a felügyeleti jog is az ő kezébe megy át. Ebből a szempontból a Ratio 8. a zágrábival együtt 9 tankerületre osztja fel az országot, mindegyik kerület élén a főigazgató áll.¹

A Ratio megszünteti a gimnáziumi osztályok különböző elnevezését (retorok, poéták, parvisták, coniugalisták) s biztossítja a nevelés egyöntetűségét. A teljes gimnázium 7 osztályból áll: három grammatikai, két humaniorai és két filozófiai osztályból. Ezek a főgimnáziumok (archigymnasium), melyeknek száma korlátolt.² A főgimnázium és a gimnázium között anynyiban van különbség, hogy az utóbbinál hiányzik a két filozófiai osztály: de ami a meglevő többi tárgyat illeti, ezekben semmi eltérés nincs.³

A szabad tanítás utolsó esztendejében Szentgyörgyön van:

Rhetores	8
Poetae	11
Syntaxistae	11
Grammatistae	10
Principistae	11
Maiores et minores parvistae	37
Coniugalistae	9
Comparatistae	11
Declinistae	7

Az új rendszer szerint induló 1777-78. tanév jelentékenyen megcsökkenve találja a szentgyörgyi iskolát. A retorikai és poetikai osztályt ugyanis egy, a pozsonyi helytartótanácestől érkezett rendelet megszünteti.⁴ A két osztály megszüntetésének oka az alapítványok elégtelensége, amint az a Balassa Ferenc gr. főigazgató jelentéséből kilünik, amelyre a rendelet hivatkozik. Egy-

¹ *Ratio Educationis totiusque Rei Literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas*, Rom. I. 30. Vindobonae, 1777.

² *Ratio Educationis*, 58.

³ U. o. 63.

⁴ *Intimata regia* 2345. sz. (K. r. központi levéltár.)

ben felhívja a helytartótanács a szentgyörgyi rektort, hogy az alapítványokról, a ház vagyonáról hű és körülményes információt küldjön be. E felszólításnak Victorisz György házfőnök eleget tesz s terjedelmes felterjesztésben tömör képet nyújt a kollégium vagyoni állapotáról, az alapítványok természetéről, rendeltetéséről és kidomborítja azt, hogy míg a szentgyörgyi piaristák munkaköre az alapítás óta egyre tágult, az alapítványok maradtak a régiek, az alapítványokból folyó jövedelmek esökkentek annyira, hogy im, most a poetika és retorika osztályára tanteröket nem tudnak eltartani.¹ De ha már erre nem is képesek, annyit még megbír a ház, hogy egy *trivialis iskolát* -- *intra parietes nostros* -- ellásson: engedje meg tehát a helytartótanács, hogy ilyen fiúiskola létesüljön; erre szükség is van, nehogy a katolikusok lutheránus iskolába küldjék gyermekeiket.² A helytartótanács nem engedte meg a kért triviális iskola bevezetését, de a piaristák ez irányú vállalkozását elfogadják, amennyiben a szentgyörgyi *nemzeti iskola* III. osztályának, ahol már a latin nyelv elemeit tanítják, vezetését a piaristákra bízza.³ Eképpen a szentgyörgyi gimnázium egy természetes előkészületi osztályt kapott, a nemzeti iskola III. osztályát, amelyet a *Catalogus Studiosorum* úgy is nevez: *classis praeparatoria*. A tanulók száma 1777–8. tanévben 75, a III. elemistákkal együtt 120. Tanárok: Rogli Venancius az I. grammatikai osztályban, Kovacsis István a II-ban, Árvai János a III-ban; Holli Dániel igazgató. A *classis praeparatoriában* tanár a már neves Simai Kristóf, *catecheta* Brandeisz Cyprian.⁴

1779. őszén esős, sáros idő áll be. A tanulók a rossz utak és a rossz idő miatt nem tudnak összejönni a rendes időre, november 6-ra. Így a »Veni Sancte« csak november 9-én volt megtartható. De téliire tetemesen megnövekedett a tanulók száma, főleg azért, mert a szomszédos Bazinban becsukták a »latin iskolát« s a kiszorult növendékek nagy része Szentgyörgyre jött. Az igazgató felveszi őket a grammatikai osztályba, de az első iskolaiátogatás alkalmával arról győződik meg, hogy bizony nem

¹ Intimata, 2345. sz.

² U. o.

³ Intimata Regia 4677.

⁴ *Catalogus Studiosorum* 1733.

sokat tudnak az új jövevények s közülök tizenkettőt visszaküld a normális osztályba.

A félévi *vizsgák* márciusban folytak le nagyszámú előkelő közönség jelenlétében s a vizsgák után 3 napi szünetet ad az igazgató a tanulóknak. (A nagy szünet, mint az előző években, most is csak szeptemberben vette kezdetét s november 6-án záródott. Ezt nevezték *feriae autumnales*nek.)

Május 18-án iskolai ünnepélyre jönnek össze a tanulók. Mária Terézia születése napját ünneplik meg. (Május 13. áldozócsütörtökre esett.)

Kellemetlen eredménnyel is találkozunk ezen év történetében. Két tanulót, Honn Antalt és Bozinkay Józsefet ismételt csavargás és gyanus magaviseletük miatt kizárják a gimnáziumból *„ne probos alios inficiant”*.¹

¹ Historia Gymnasii 1777--1778.

VI FEJEZET.

Az állami felügyelet kora.

II. József császár függetleníti a magyar piarista provinciát Rómától. A Custodiatusi javadalom adományozása. A szentgyörgyi iskola jellege. A konviktusi alapok. Az iskola szűnetelése 1789—1793-ig. A tanulók magyarosodása az 1790-es évek után. Az iskola 4 osztályúvá lesz. Az iskola sorsa a szabadságharc idejében. Az alapítványok átadásának terve. Alrcál iskola. Algimnázium.

II. József császárnak 1781. ápr. hó 2-án kiadott 2010. sz. rendelete kettévágja azon kapcsolatot, mely a magyar piarista provincia és a római generális között 1721. óta fennállott.¹

Kiegészíti ezen intézkedést II. Lipótnak 1790. évi jul. 21-én kelt leirata, amely egyrészt a II. József-féle rendelet érvényességét fenntartja, másrészt új meghagyásokat is tartalmaz. így a fogadalomra nézve, amelyet idáig a generálisnak, ettől kezdve a provinciálisnak tesznek.² A rend függetlensége kifejezésre jut a hat évenként összeülő *naggygyűlésben*, melynek elnöke a provinciális, tagjai a kormánytanács tagjai (7 assistens, 3 consultor), az újoncemester, a társházak főnökei és a társházak képviselői. A nagygyűlés választja a rendfőnököt és közvetve a rend elől-

¹ A magyar piarista rendtartomány reformjára vonatkozó fontosabb cskmányok, 53. (A kegyes-tanítórend hivatalos kiadványa.) — Sua Caes. Maestas c'ementer praecipit et mandat tewore praesentium per expressum, ut a modo in posterum nullae per amplius religiosae aedes ullo nexu Patri Generali, quoad spiritualia et disciplinaria, hoc minus autem quoad temporalia iungantur, neque ulla prorsus ratione ab eodem dependeant, verum per suam in gremio ditionum Suae Maestatis Caes. Regiarum residentem Provincialem sub Archi, et Episcoporum nec non Regii Gubernii, qua Politici dicasterii super-inspectione regantur et gubernentur.

² U. o. 54.

járóit; a választás végérvényes, felsőbb hatóság megerősítésére nem szorul.¹

A magyar provincia teljes önállóságát és függetlenségét a római generálistól elismerte és azt vagyoniilag is biztosította az 1807. évi országgyűlés, amelynek ajánlatára I. Ferenc királyunk a magyarországi kegyes-tanítórendet a fehérvári Custodiatusi javadalmak adományozásával a hazai birtokos rendek sorába emelte.

Tanügy tekintetében a piarista iskolák a tárgyalt korszakban (1781--1862.) a közoktatási államkormány felügyelete és ellenőrzése alatt állanak. A Ratio Educationis (1777.) egyöntetűséget állapít meg az összes hazai gimnáziumokat illetően, a tanrendszert az állam határozza meg, amelyhez most már a piaristáknak is alkalmazkodniuk kell. Az önálló piarista tanrendszer megszűnt, a *Methodus* elveszti hatályát, a hazai gimnáziumok uniformizálódnak.

Amennyiben a Ratio Educationis a középfokú iskolának két formáját, a főgimnáziumot és gimnáziumot különbözteti meg, megállapíthatjuk, hogy a szentgyörgyi iskola 1778-tól kezdve nem tartozik a középfokú iskolák közé. A Ratio gimnáziuma u. i. áll, amint jeleztük, 3 grammatikai és 2 humaniorai (poetika és retorika) osztályból. Szentgyörgyön e két utóbbi osztály hiányzik.

Az állam felügyelete alá kerülnek a *konviktusi* alapok is. II. József császár 1781-ben eltörli a konviktusokat és az alapítványokból *öszöntőjavalopokat* szervez, elrendeli tehát, hogy a szentgyörgyi konviktus alapjairól (Robik-, Knabe-, Rajetzky-féle) szóló okmányokat a házfőnök szolgáltassa be.² A házfőnök az okmányokat betérjeszti s egyúttal kéri a helytartótanácsot, hogy az alapok kezelését továbbra is a házra bízsa. A helytartótanács a kérésnek eleget tesz, a konviktusi alapok házi kezelését megengedi azon kikötéssel, hogy a lőkék 5 százalékos kamatát az alapítványi pénzlárba. Badára besolgáltassák.³ A következő évben a szentgyörgyi konviktusi alapokat az ösztön-

¹ U. o. 60.

² Intimata. 22154. sz.

³ Intimata 6555. sz.

díj-alapítványi masszából végleg kiszakítják és a rend kezelésére bízzák.¹

II. József császárnak, akinek figyelme a közoktatásügy egész komplexumára kiterjedt, gondja volt arra is, hogy az iskolák az ország területén *célszerűen* legyenek elhelyezve. Ne maradjon nagyobb terület, amelynek iskolája nincs; viszont fölösleges iskola se legyen. Ebből az elvből kiindulva bizonyos ideális *iskola-kerületeket* vesz fel s ezeket realizálni is akarja. E célból történnek a XVIII. sz. végén a tömeges iskolaáthelyezések, alapítások, vagy bezúntatások. Így a piarista rend a helytartótanács felszólítására 1788-ban Tokajból Ujhelybe, Szentannáról Temesvárra helyezi át a gimnáziumot s a gyenge alapítványú óvári és breznói házakat bezúntatja.²

Pozsonyhoz és Nagyszombathoz való közelsége miatt a szentgyörgyi iskola se kerülheti el a maga sorsát: 1789-ben a helytartótanács rendeletére bezárják s ettől kezdve 4 évig szünetel.³ A város nem tud beletörödni a dologba, folyamodvány folyamodványt ér a kormánynál, hogy az iskolát visszaállítsák. Végre 1793-ban teljesedik a kérelmük, a piaristák az első grammatikai osztályt ismét megnyithatják s az iskolát fokozatosan fejleszthetik tovább a 3-ik grammatikai osztályig bezárólag.⁴

Ugyanazon rendelet, mely az iskola megnyitását megengedi, kimondja azt is, hogy a nemzeti iskola III. osztályát, amelyet eddig a piaristák vezettek, ezután a város köteles tanerővel ellátni.

Azon országos *nemzeti felbuzdulás* hullámai, amely az 1790-es évekkel indul meg, a szentgyörgyi iskolát is erősen érintik. Ez a tanulók magyarosodásán látszik meg. A magyar tanulók száma, miután az iskola 1796-ban újból talpraállott, a következő arányban növekszik:

1797.	Összes létszám	18.	magyar	10
1798.		51.	◊	26
1799.		52.	◊	22
1800.		55.	◊	51

¹ Intimata. 41019. sz.

² Intimata. 29602. sz.

³ Intimata. 23693. sz.

⁴ Intimata. 10634. sz.

1802. összes létszám	63.	magyar	60.
1805.	58.	„	50.
1806.	70.		66.
1807.	76.	„	68.
1810.	96.	„	86.
1820.	103.		92.
1836.	69.		66.
1850.	58.		51.

A *második* Ratio Educationis, amelyet 1806-ban adtak ki, s amely lényegében az elsőnek rendszeresebb átdolgozása, a középiskolát 1 grammatikai és 2 humaniorai osztályból építi fel. Ennek megfelelően a szentgyörgyi grammatikus iskola az 1806 7-ik tanévből a *syntaxis* osztályával bővült s ebben az állapotban maradt 1850-ig.¹ A szabadságharc kitörésekor a rendi növendékek, valami 120-an, elhagyták a szerzetet; minek következtében a rend kénytelen volt a kisebb intézeteket bezárni. Szentgyörgyön 1849–50-ben még tanítottak, de már a következő évben bezárulnak az iskola kapui. Ettől kezdve jó ideig csak néhány öregebb nyugalmazott rendtag éldegél a házban, akik a papi teendőket végzik.

A szabadságharc idején tagjaiban erősen megfogyatkozott piarista rend nem bízott abban, hogy iskoláit a jövőben képes lesz ellátni tanárokkal; arról kezdett tehát gondolkodni, hogy a kisebb házakból elvonja a tanerőket, az alapítványokat átadja más rendnek, vagy világi papoknak. Ebből a szempontból a szentgyörgyi ház ügye is tárgyalás alá került, amelyet a helyi plébános szeretne átvenni. 1850-ben egy bizottság szállt ki Szentgyörgyre, melynek feladata volt, az alapítványi és szerzeményi tőkéknek egymástól való elkülönítése. A tárgyalás szerint a piaristák megtartották volna a helyhez nem kötött misعالapítványokat és saját szerzeményű földjeiket. A város, a plébános és a kerületi esperes rajta voltak, hogy méltányos megállapodás útján a piarista épületeket megszerezzék plébánosi lakásnak és iskolának. A bizottság beleegyezett abba, hogy a Szelepcsényi-féle alapítványt, amelyet a ház és iskola fentartása idők folytán

¹ A katalógus, mely 1850-el végződik, 1845-ig van latin nyelven vezetve. Az 1845/46-iki tanév már így kezdődik: Szentgyörgyi kir. tanodalomba következő ifjuság összesereglett s.b.

részben felemészített, az alkuból kikapcsolják. A primás azonban, akihez a tárgyalásról szóló jegyzőkönyveket felterjesztették, a Szelepcsényi-féle tőkéhez is ragaszkodott, mire a rendfőnök tudatta a primással, hogy a házat inkább megtartja s abban teológiai iskolát rendez be, vagy nyugalmazottakat helyez el, de kérte a primást, hogy, ha a kormány mégis követelné a ház átadását, fogadja el a bizottság javaslatát, nehogy a rend másfél százados szerzeményeit elveszítse. Ezzel a dolog abban maradt.¹

A kormány 1856-ban kísérletet tett az intézet felélesztésével s a 6 évvel előbb hazánkra is kiterjesztett *Entwurf* szellemében Szentgyörgyön 2 osztályos alreál iskolát nyit, melynek első igazgatója Rappensberger Kajetán lett; egy világi tanárt az állam nevez ki, de a rend fizeti 600 forinttal. A reáliskola azonban nem vált be s a rendfőnök, Purgstaller József 1862-ben oly értelmű felterjesztést tesz a kormánynak, hogy a város, valamint a primás, mint az alapító utódja, azt kívánják, hogy a reáliskolát gimnázium váltsa fel. A gimnáziumi tanítás a rend hivatásának is jobban megfelel.² A helytartótanácsnak még ugyan-ezen év októberében a rendfőnökhöz intézett leírata megengedi, hogy a szentgyörgyi reáliskola gimnáziummá alakuljon át akként, hogy a legközelebbi iskolai évben az első reális osztályt első gimnaziális osztály váltsa fel, a második osztály még egy évig megmarad s a következő esztendőben azt is kiszorítja a gimnázium.

A rendelet végrehajtása, minthogy a tanításnak kétféle irányban kellett volna haladnia, nehéznek ígérkezett. De az történt, hogy az új tanévben a második reális *egyáltalában nem íratkoztak be* s így a rövid életű reáliskola az 1862—3. tanévben minden átmenet nélkül ismét algimnáziummá alakult át.³

Ma is ebben a keretben teljesíti hivatását.

¹ Historia provinciae ab anno 1841. — 58, 59. (Kegyesr. közp. levéltár.)

² Hist. Prov. ab a. 1841. — 152.

³ Hist. Prov. ab a. 184—10. 16.

VII. FEJEZET.

Filozófiai és teológiai iskola.

Piarista tanárképzés. Az 1696. évi Canonica Visitatio a rendi nevelésről. Poetikai és retorikai tanulmányok. Filozófiai oktatás. Teológiai oktatás. Az első teológusok Szentgyörgyön. Teológiai tanárok. Pécsi Domokos. Nemcsényi Adolf. A rendi studium szünetel 1735—1806-ig. Egy évfolyamu teológia. A studium végleges megszűnése.

Nagy jelentősége van a szentgyörgyi kollégiumnak a *rendi nevelés* szempontjából. Teológiai és filozófiai kurzussal találkozunk 1695—1735-ig és a XIX. században 1806—1871-ig.

A piarista rend az ő tagjait igyekezett fölszerelni mindazon ismeretekkel, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a kor tudományos színvonalon álló tanárokká legyenek. Az ujoncokat rendszeren a syntaxis elvégzése után vette fel, ezeket aztán a noviciátusba küldi, ahol a rendi vonatkozású dolgok mellett profán studiumokkal is foglalkoznak, különösen a második próbaév alatt. A noviciátus után folytatják a gimnáziumot, a poetikát és retorikát. Utána két évig filozófiát tanulnak, mely után a három évi teológiai kurzus következik. Foci János generális a szentgyörgyi vizitáció alkalmával meghagyja, hogy a fiatalok közül senkit se képesítsenek iskolai tanításra addig, míg két évig retorikával és görög nyelvvel, másik két évig a filozófiával — a fiatalokat megillető fegyelem mellett — nem foglalkozott. sőt, ha a rend szükségletei és a tanuló felfogása megengedi, három évig a teológiát nem tanulta.¹

A rend szükségletei azonban nem engedték meg azt, hogy a növendékek egyfolytában végezzék azt a hét évi előkészületet.² Sokal a retorika elvégzése után mindjárt alkalmaztak az isko-

¹ Decret. Visit. 1696.

² Liber Capitulum. (Privilegyei k. r. levéltár.)

lában s az ilyenek a filozófiát és teológiát magánúton, idősebb rendtagok útmutatása mellett végezték el. A fiataloknak csak egy része tanulhatta rendszeresen ezeket a studiamokat az erre berendezett filozófiai, illetőleg teológiai iskolákban.

Alapul véve az 1696. évi szentgyörgyi vizitáció tanügyi rendelkezését, a rendi növendékek *előkészítő tanulmánya* a következőképpen folyt le.

A poetikai és retorikai tanulmányokat a világiakkal együtt végzik. Erre mutat a generális azon tilalma, amelyben kimondja, hogy »a mieinknek amazokkal (t. i. a világiakkal) semmiféle barátkozás ne engedlessék meg.«¹

Az előadandó anyagot négy három hónapos időközve (trimester) osztották be. Minden trimester végén vizsgálatot kellett tenni.

Az első év első negyedében a levélírás művészetéről és a prozodiáról tanultak. A második trimesterben retorikai előismeretek és a prozodiából fennmaradt részek, vagy a prozódia ismétlése következett. A harmadik trimesterben a retorika terjedelméről, anyagáról és a költői művészetéről volt szó. Az első év utolsó évnegyedét a költői és retori invenció tárgyalása tölthette ki.

A második év első szakaszában folytatták a retorika azon részeit, amelyek az előző évben fennmaradtak és átvették a költői művészetéről szóló anyagot. A következő trimesterben a beszéd hármasságáról (de triplici dicendi genere) tárgyaltak. A harmadik évnegyedben újra retorikai és poetikai leckék következnek. Végül, az utolsó trimesterben különböző észrevételeket tesznek a költői és szónoki művészetéről.²

A filozófiai oktatás a *scholasticus* módszer szerint történik. Amaz *új szerű* filozófia, amely Leibnitz, Wolff, Newton gondolatain Corsini rendszerezésében épül fel, ebben az időben külföldön is csak csírájában van meg, a piarista paedagógiában is csak a XVIII. század közepén kezd kibontakozni.³

Az első évben: Aquinói szt. Tamás tanainak ajánlása, a

¹ Decret. Visit. 1696 . . . nesque nostratibus cum illis ulla permittatur familiaritas.

² Decret. Visit. 1696.

³ L. Fináczy: i. m. I. 154–163.

filozófiai vitatkozás módja, a *logica minor*, logikai előismeretek; az *ens rationis*, az egyetemesről általában és részletesen: a kategóriák; a syllogismus különböző fajai. Ezeken kívül minden szombaton etikai leckék.

A második évben: fizikai előismeretek, *ens mobile* általában és részletesen: a mozgásról (*motus localis et vitalis*), a meteorokról s végül a metafizika.

Szentgyörgyön a filozófiai iskolát 1717-ben állították fel Slavkovszky vezetése alatt. 1720-ban Fr. Sebastianus amellett, hogy a gimnáziumban a syntaxist tanítja, maga is *studiosus actualis philosophiae*.¹ 1721. őszén a privigyei filozófiai kurzust is a szentgyörgyihez csatolják.

Később, mikor a nyitrai kollégium emelkedik nagy jelentőségre, a szentgyörgyi filozófiai kurzus megmarad ugyan, de a nyitrai mellett csak másodrendűvé válik, amilyen a provincia egyéb helyein is volt felállítva.

A *teológia anyaga* általában megegyezik más szerzetek tagjainak és a világi papoknak előírt teológia anyagával. Az első évben tanultak: a szentírásról, az emberi cselekedetekről; a teológiai erényekről; a bűnről; a szentségekről általában és részletesen: a törvényről; igazságosságról és jogról, továbbá a cenzura kánoni büntetés, a szerzetesi állás és fogadalom.

Második évben: az Isten s tulajdonságairól, a boldogságról; az isteni Háromság, az angyalok; az Isten tudásáról.

Harmadik évben: a kegyelemről; a teremtés és praedestinatio tana; a megtestesülés tana. Ezekhez járulnak még különböző vegyes természetű, dogmatikai kérdések.

A teológiai iskolát 1696-ban nyitják meg Szentgyörgyön. Szcawniczky Gábor vezetése mellett. Első hallgatói: Herchl József (a S. Gabriele), Holbek István (a Nativitate B. M. V.), Utlóczy Ferdinánd (a S. Josepho) és Jonata Márton (a Praesentatione B. M. V., akit már ismerünk. A tanév végén fényes vitatkozást rendeztek, amint az abban az időben minden teológiai iskolában szokás volt. A vitatkozás tárgyát képező tételeket ki nyomatták.²

¹ Catalogus Studiosorum, 1717—1777.

² Liber Familiarum. (K. r. közp. levéltár.)

1700—1701-ben négy hallgató van ugyancsak Szczavniczky vezetésével. A hallgatók száma, amikor a teológiai iskola megszűnik. 1735-ig 3 és 7 között váltakozik s hogy hétnél többre nem emelkedik, annak oka az, hogy, amint említettük, nemcsak Szentgyörgyön van teológiai iskola, hanem Nyitrán és más házakban is.¹

Azon tanárok közül, akik Szentgyörgyön a teológiai iskolában működtek, Pécsi Domokos és Nemesényi Adolf jelentős irodalmi munkásságot is folytattak. Pécsi írt az Oltáriszentségről amikor Pesten a poésist és retorikát tanította, az eme körbe vágó »opusculum«-aival ismertté tette nevét. Jó verselő volt s több üdvözlő, alkalmi kölleményt ajánlott fel Erdődy László nyitrai püspöknek, Csáky Imre kajocsai érseknek, Kolláry Istvánnak, Grassalkovics Antalnak Orczy Istvánnak s más főuraknak. Összegyűjtött epigrammái 1722-ben jelennek meg Budán. 1723-ban egy tárgy szerint csoportosított szögyűjteményt ad ki, a *Vernale Onomasticon*-t, még ugyanazon évben egy másikat *Onomasticon Festivum* címmel. Ez utóbbihoz van kapcsolva egy gyűjtemény, amely a nyilvános disputációkon szokásos tételeket foglalja magában.²

Nemesényi Adolf is, aki később provinciális lett, főleg pesti tanár korában több üdvözlő iratot adott ki: azonkívül írt komikus darabokat, amelyeket abban az időben színre is hoztak. Szent Katalinról, a filozófusok patronájáról egy leonin verset szerkesztett s adott ki Budán 1721-ben.³ Nemesényi később a győri püspök felszólítására rendfőnöke engedelmével Győrbe megy, ahol a teológiát tanítja a szemináriumban. Győrben Szent

¹ 1696—1735-ig így állott a szentgyörgyi teológia iskola: 1696-ban Szczavniczky Gábor előadja a teológiát 3 hallgatónak; 1699—1701-ig Szczavniczky teol. moralist tanít: 4 hallgató van. 1714—15-ben Szlavkovszky Benedek az igazgató. 1716-ban Kubránszky László a teológia tanára 5 hallgatóval: 1717—1719-ig Szlavkovszky filozófát tanít 4 hallgatónak; a következő évben Tagányi Béla veszi át a filozófiát, Szlavkovszky a teol. specialist adja elő. 1724—30-ig állandóan 7 hallgató van, tanár Fabiani Kelemen. 1730—33-ig 6 hallgatónak Pécsi Domokos a filozófiai tanára. 1733—35-ig Nemesényi Adolf 6 hallgatónak adja elő a filozófiát; a hallgatók közt van Bajtay Antal is.

² Horányi: i. m. II. 478, 479.

³ U. o. II. 381.

Bernát leveleit és Szent Ágoston elmélkedéseit rendezti sajtó alá.¹ Jártas volt a jogban s nemű dolgozata is maradt fent.²

Amint említettük, a szentgyörgyi teológiai iskolát 1735-ben bezárták s szünetel 1806-ig. Ez évben újból megnyitják, de az iskola nem teljes — csupán a III. évesek számára való, egy évfolyamból áll. A rendi teológiai főiskola Nyitrán van, a szentgyörgyi amannak a kiegészítője. Így van 1848-ig, amikor az országos zavarok miatt ez is megszűnik, a rend elbocsájtja a fiatalokat 1861-ben ismét küld a rend 5 növendéket Szentgyörgyre, akik Lopuschán János és Salzbauer János vezetése mellett tanulnak.³ Tíz évig él még ezután az iskola s 1871-ben végleg belcsovard a nyitrai teológiai főiskolába.⁴

¹ Horányi : i. m. II. 479.

² U. o. 383.

³ Salzbauer később mint magántanár a kolozsvári egyetemen tanította a kánonjogot.

⁴ 1806-tól 1848-ig és 1861—1871-ig a következő tanárok működtek a szentgyörgyi teol. iskolában : Subányi György és Rabsánszky Mihály 1806—1813. Subányi a moralist, pastoralis és az egyházjogot, Rabsánszky a dogmatikát tanította. A teológusok száma legnagyobb 1812-ben, ekkor 11-en vannak. 1813—1816-ig Sümegh Márton és Shönbauer Mihály ; az előbbi a moralis, a pastora is és egyházjog tanára, az utóbbi a dogmatikáé. 1816—1826-ig Deáky Károly dr. (dogm.) és Orbán Lajos dr. (moralis.) 1826-ban Deáky helyébe Mihalik Pál dr. jön 1830—1835-ig Kertész József (moralis) és Markó Albert dr. (dogm.) — 1835-ben Markót Augustini Antal váltja fel, a következő évben Kertészt Malotsay Antal. Együtt tanítanak 1838-ig, amikor Malotsay távozik s helyét Hoffmann Ignác tölti be. 1840-ben 14 hallgató mellett Augustinét és Greschner Jánost találjuk. 1844—1848-ig Barts Ferenc, a későbbi erdélyi nagyprépost és Greschner János tanítják a teológiát. 1861—1871-ig Lopuschán János, Domanek Alajos és Horváth Ferenc vannak a szentgyörgyi teológusok mellett.

FÜGGELÉK.

I.

Az 1696. évi szentgyörgyi CANONICA VISITATIO IV. pontja.

De Studiis Nostrorum.

1.

Clerici novitii tempore probationis per gyrum, seu Magistri Novitiorum arbitrio frequenter in Instituto Scholarum Piarum exerceantur. Universim ad Nostrorum stadia saeculares in posterum non admittantur, neque Nostralibus cum illis ulla permittatur familiaritas.

2.

Nullus ad scholas docendas ex iunioribus promoveatur, qui per biennium Rhetoricae sub iunioratus disciplina existenti operam non dederit, imo si per Instituti necessitatem et per subiecti capacitatem licuerit, per triennium Sacrae Theologiae non studuerit.

Ordo studiorum eiusmodi tradendorum esto:

Pro studiosis humaniorum Literarum.

Primi anni primo trimestri mane de arte Epistulari; vespere de Prosodia. Secundo trimestri mane Prolusiones in Rhetoricam; vespere, quae supersunt de Prosodia, vel eiusdem repetitio. Tertio trimestri mane de Elocutione Rhetoricae; vespere de Arte Poetica. Quarto trimestri mane: de Inventione tam oratoria, quam poetica.

Secundi anni primo trimestri mane: de reliquis Rhetoricae partibus; vespere: de Arte poetica. Secundo trimestri mane:

de triplici dicendi genere; vespere: repetitio eiusdem. Tertio trimestri mane: quae supersunt de Rhetoricae partibus; vespere: quae desunt de Arte poetica. Quarto trimestri mane: observationes variae super Arte oratoria; vespere: Observationes variae super Arte poetica.

Pro Philosophis.

Quibus erit, exceptis Logicis, in singulis sabbatis lectio ex Ethica. Primi anni primo trimestri: commendatio doctrinae Divi Thomae, modus disputandi et Summula seu Logica minor. Secundo trimestri: Proemialia Logicae in quibus primo de Ente Rationis, inde de reliquis Proëmialibus. Post haec de Universalibus in communi. Tertio trimestri: de Universalibus in particulari, de Antepraedicamentis, de Praedicamentis et de Syllogismo demonstrativo, opinativo et sophistico, nisi forte de sophistico actum fuerit in summulis.

Secundi anni primo trimestri Physica proëmialia et de Ente mobili in communi. Secundo trimestri: de Ente mobili, motu locali et vitali. Tertio trimestri: de Generatione et Meteoris. Quarto trimestri: Metaphysica.

Pro Theologis.

Primi anni primo trimestri: de Sacra doctrina, de actibus humanis, de vitiis et peccatis. Secundo trimestri: de Sacramentis in genere et in specie. Tertio trimestri: de virtutibus theologis, de Legibus et de iustitia et de iure. Quarto trimestri: de Censuris in communi et in particulari et de voto ac statu religioso.

Secundi anni primo trimestri: de Deo uno et attributis et de beatitudine. Secundo trimestri: de Deo trino. Tertio trimestri: de Angelis. Quarto trimestri: de scientia Dei.

Tertii anni primo trimestri: de Gratia. Secundo trimestri: de Creatione et de Praedestinatione. Tertio trimestri et quarto: de incarnatione. Cui succedant, si per tempus licuerit, quae-
stiones miscellaneae praesertim dogmaticae. Quare notitia operum praetium erit aliis etiam tractationibus intermiscere.

Porro respective omnes studentes ita in suis studiis perficiendi, ut in egregios artium omnium evadant professores.

Propterea id erit sub directione praefecti studiorum, qui erit vel Rector, vel ab eo deputatus et a quo tam lectores, quam studentes dependeant; sit omnium exercitatio privata et publica iuxta ordinationes nostras pridem editas de studiis. Atque adeo nunquam negligatur declamantium correctio vel per Superiorem, vel per deputatum ab eodem vel per professorem, si quando arte.

Inter studia vero quaecunque ad conservandum promovendumque verae purae locutionis, elocutionis et eloquentiae cultu in primis Instituto nostro tertio saltem mense cum trimestri examine actus aliquis academicus iuxta themata per praefectum vel professorem assignata proferatur. Sed cavendum est, ne tempus in his actibus academicis cum inani syllogismo, vel opinionum torsione prolabatur.

Et ubicunque fieri poterit etiam in noviciatu et scholis mathesis pro viribus colatur et propagetur. Signanter vero pro mathesi saltem diem sabbati necnon diem recreationis pro horam de mane desinamus.

Meminerint etiam studentes nostri, ne plurium scripta perlegendo sese confundant, sed suis inhaereant.

Doceantur quoque novitii et iuniores omnes urbanitatem, obsequia comitatemque pro personarum gradu et qualitate.

Quoniam vero de trimestri studentium examine mentionem fecimus, hanc formam praefinimus: Octiduo ante per lectorem assignantur quaestiones, ut theses praecipue trimestres pro examine proximo. Die vero statuta studentes omnes cum professoribus et examineribus deputatis convocata familia in unum conveniant, praemissisque precibus ante studia consuetis unus ex studentibus per gyrum praefaciunculam habeat opportunam, inde per sortes ab urnis seorsivis educatur examinandus, examiner et thesis una ex propositis, postea examinandus e cathedra doctrinali ter de quaestione per sortem educta disserat, mox ab examinatore propositis et obiectis satisfaciat. Hinc ad secreta et sub secreto servanda suffragia secundum veritatem et conscientiam deveniant examinatores. Et quotuquique sortitus fuerit in libro ad id instituo notentur cum distinctione auereorum, quae optime, argenteorum, quae medialiter, plumbeorum vel nigrorum, quae male significant.

II.

Szemelvények a Cörver-féle METHODUS-ból.

Iam diu Concilia Occumenica. Sancti Patres omnes Philosophi apte sentientes unanimi consensu adfirmarunt, quod Regnorum et populorum, praesertim vero Christianae Reipublicae reformatio salus et felicitas pendeat a recta iuventutis institutione; ea siquidem rudes adhuc animos ad humanitatem fleclit: steriles alioquin et infructuosos Reipublicae muniis idoneos et utiles reddit; cultum in Deum, Pietatem in Parentes et Patriam; erga Magistratus Reverentiam et Obedientiam promovel, plurimis denique beneficiis quemque cumulat. Ad hanc diligentem Iuventutis Institutionem, tamquam peculiarem suum finem Religio nostra Scholarum Piarum intendit, in qua Tria sunt, quae instructione Nostra curamus: in primis instillamus adolescentibus Timorem Domini; eos Orthodoxae Religionis fundamentis inbuimus et variis Pietatis Exercitiis occupamus: Postea vitam et mores eorum ad omnem honestatem firmare studemus: demum nitimur mentes eorum excolere pulcherrimis litterarum et Scientiarum cognitionibus. Qualiter haec singula per magistros ad id destinatos exequamur; de pietate et moribus sparsim memorabo; methodum autem Tradendarum Litterarum peculiariter explanabo.

II.

Ex Ethnicorum aut heterodoxorum scriptis elegantiam phrasium ipsiusque stili puritatem, aut inspersas eruditiones excerpere tamquam pretiosa Vasa ab Aegyptis auferre impune quidem licet: metuendum tamen est cum Divo Augustino, ne ex iis subinde ut Ebriis doctoribus Vinum erroris incautis Adolescentibus propinetur. Ad tollendum igitur omne periculum plurimum interest, ut inter tot profanas voces Divini verbi inseratur Veritas, et Scholis Christianis, ut decet, prae-

sideat Verus ac Unicus Magister Christus: Quapropter singulis diebus Sabbathi a meridie explicetur Lingua Vulgari pro captu audientium in Classibus inferioribus ad Grammaticam inclusive Catechismi Pars aliqua; in superioribus autem Evangelium sequente Dominica occurrens. Quotidie vero in omnibus Classibus impraeteribiliter proponatur Selectus et brevis aliquis textus Scripturae Sacrae praesertim ex novo Testamento per discipulos memoriter descendus et ad initium lectionum recitandus, super quo sub finem Scholarum fiant breves instructiones, quae Sacris exemplis ex probatis Scriptoribus excerptis confirmentur, ut his velut divino Tale reliqua eorum studia condiantur.

VI.

Etsi Studium Linguae Latinae sit propria Classiam occupatio; prae posterum tamen foret atque ignominiosum, si eidem tantum nos integros daremus, patrii vero idiomatis elegantiam prorsus negligerimus, cuius nihilominus necessitas tanta est, ut eo solo in illis, quae Societatem humanam Spectant, tam Sacris, quam profanis, in publico et privato, Scripto et Sermone uti valeamus. — Quotus autem quisque est, qui Linguam Patriam per principia noverit? ut plurimum communes etiam eius regulae ignorantur. Ab infimis igitur Classibus inchoando ad Rhetoricam inclusive cum Latina, etiam Patria Lingua Servato genio et natura sibi propria pari omnino methodo, pari etiam diligentia doceatur. — Quod praesertim fiet cognitione regularum, lectione, versione et Compositione.

VII.

Ad eandem perficiendam iuvabit plurimum, si a teneris avescant Scholares, ut in legendo et quovis longiore discursu distinguant puncta, Virgulas, accentus et alias Grammaticales notas, quarum Natura et usus explicetur. Syllabas articulate pronuncient; fiant cum illis observationes super Vitiis vocum, phrasium aut ipsius pronunciationis, quae subinde Nutricibus combiberunt, vel defectu melioris educationis assumserunt, vel

etiam particulares sunt quibusdam Provinciis et Civitatibus, aut nimirum ea evitent, aut denique iam assueti corrigantur.

VIII.

Orthographia cuius adminiculo Scriptura bene ordinata clara ex omni parte correcta redditur etiam a viris alioquin doctis saepe negligitur, aut subinde ignoratur. Defectus ipse provenit ex eo, quod a teneris annis in illa exercitati non fuerint. Quapropter eiusdem singularis cura habeatur per exactam correctionem Compositionum earumque iam correctarum relationem. Quia vero praecipuus Linguarum Magister est usus, cui frequenter neque ipsa ratio praevalere potest usum itaque tutiorem regulam Orthographiae in Lingua praesertim patria sequi oportet.

XI.

Nemo est, qui ignoret Graeciam excelluisse in omni genere pulcherrimarum Artium et Scientiarum: hic eloquentia. Poesis, Historia, Philosophia, Medicina formatae et profectae fuerunt. Propterea Cicero, etsi Romae applausu omnium exciperetur ob dicendi praestantiam qua primis etiam orationibus claruerat, ut nihilominus eiusdem perfectionem assequeretur. Athenas profectus est, et ibidem Graecorum Rhetorum atque Philosophorum institutioni se subiecit. Multum igitur interest, ut in Singulis Classibus brevi, facilique ratione tradatur Lingua Graeca: in classibus inferioribus in legendo et Scribendo, in declinando et coniugando assiduo exerceantur adolescentes: compositionibus demum in Syntaxi primum, et sequentibus Classibus subinde tantum occupabuntur. Praesertim vero multum ad Linguae huius notitiam iuvabit, si radices Graecas probe didicerint. Quia denique usus Graecae Linguae moderno rerum Statu ad Scriptorum veterum intelligentiam restrictus est, ut vix aliquando eam loqui, aut in ea quidquam Libris edere oporteat, ea Methodo atque diligentia tractetur, quatenus in Retorica tandem non tam in compositione, quam in versione Graecorum Librorum Discipuli excellent;

ita fiet, ut plurimos, eosque graves errores, quibus versiones Graecorum patrum Historiographorum atque aliorum scriptorum seant, observent. Textus in Novo Testamento Vulgatae nonnunquam incertum vel Suspensum sensum continet, qui Graeco tantum determinari potest; si proinde hunc originalem e Scriptura, e Graecis Patribus, aut veteribus Consiliis depromant, validioribus profecto Armis adversus heterodoxos decertabunt: difficultates Theologicas, seu ad rem doctrinalem, seu ad caerimonialem spectantes adminiculo Graecorum fontium resolvent; denique Eloquentiae, Poeseos et quarumvis Artium Liberalium atque Nobilissimarum Scientiarum perfectionem (quae nonnisi Linguae Graecae intelligentia comparatur) tionem (quae nonnisi Linguae Graecae intelligentia comparatur) omnino assequentur.

XIII.

Memorata Veterum Auctorum explicatio non mediocri fructu instituetur, si ad captum Audientium enarretur primum Sensus Litteralis, demum fiat applicatio regularum secundum proportionem ipsarum Classium; consideretur etiam Etymologia, item proprietas, seu significatio propria et naturalis. Vis, puritas et aptitudo vocum, earum ordinatio et collocatio, recta ratio pronunciandi et Scribendi apud Veteres, aut Modernos recepta, usus particularum, phrasium et periodorum deductio atque elegantia; expendatur modi exprimendi ipsas cogitationes, earumque veritas et Soliditas; item diversae passiones animi examinentur Figurae, argumentorum pondus, horum, atque partium discursus continuatio, et dispositio; considerentur vocibus, aut periodis inspersae Eruditiones, quae Historiam, aut Profanam, Geographiam, Chronologiam, rem Antiquariam, Notitiam Fabularum et alias huiusmodi, cognitiones pulcherrimas illustrare valeant. -- Sumantur in reflexionem ea, quae rectum animum et honestatem moram formare valeant, ut sunt: Generositas, contemptus divitiarum, Amor Patriae, Praestantia Boni publici, desiderium verae atque solidae Glorae, Consolatio a testimonio propriae Conscientiae et Laus a viris probis procedens, animus, qui tam prosperis, quam adversis rebus Superior sit, aversio malae

fidei, et alia huiusmodi; praesertim vero observentur ea, quae Fidei Orthodoxae gloriam et firmitatem asserant et quae Timorem Domini, ac Virtutes Christianas inspirare valeant; reflexiones istae Morales nimium non amplificentur, multis quippe opus non est, sed efficacibus, ut inquit Seneca, facilius intrant, sed et haerent. Dum autem Discipuli eosdem libros legere, atque explicare iubeantur, in quavis re potius ad breves quaestiones prius respondeant, ut interea ad imitationem Magistrorum per seipsos singula enucleare consuescant. — Auctores, qui seu in Latina, seu in Patria aut in Graeca lingua lectioni deserviant, assumantur semper optimi ad proportionem Classium et pro capacitate discipulorum, qui praeterea in puritate Stili, in pulcherrimis eruditionibus, in inspiranda pietate et honestate Morum excellentiores sint; illi vero, qui vel umbram corruptionis adferre possent, quam longissime ab oculis eorum removeantur.

XV.

Geographia Vetus et Moderna, item Chronologia, tamquam praecipua Lumina Historiae Scholaribus breviter explicentur, pro quarum cognitionum claritate habeantur Chartae Geographicae, item Chronologicae Tabulae duae, altera ad Christum Natum, altera ad Nostra usque tempora pertingens. Non minore diligentia Scripturae Sacrae, denum Fabularum et rei antiquariae, denique Veterum Monarchiarum historia per classes distributa in compendio tradatur.

XVI.

In lectione Historiarum in primis quaeretur Veritas, teneatur Ordo debitus, observentur Leges, et Consuetudines, Mores, Ritus Sacri et profani, Commercia, Politia, Studia, Potentia, Disciplina Militaris, ipse etiam Character, seu genius Populorum, inquirantur causae Ortus, augmenti et interitus Imperiorum; item Victostrarum, vel amissorum procliorum, aliorum denique notabilium factorum; considerentur magnorum iidem Virorum merita, et virtutes; notentur instructiones, quae mores, et institutionem Vitae respiciunt, praesertim vero

omne id, quod ad religionem pertinere potest. Harum et aliarum huiusmodi observationum adminiculis Discipuli Historias non tantum utiliter legent, sed etiam tenaciter memoria retinebunt.

XVII.

Absit, ut improbetur usus, quo discipuli lectiones aliquas memoriae mandare iubentur; ad libertatem enim proclivis memoria cogi debet, atque subiici annis praesertim teneris, ut per frequentem exercitationem docilis effecta, felicem contrahat habitum, quidvis tenaciter retinendi Cuius Solius adminiculo fit, ut eorum, quae didicimus, usum habeamus. -- Verum tamen, illud moderatorum prudentiae commendatur, ne Discipulorum memoriam rebus multifariis et inutilibus fatigent, aut plane opprimant, neve in huiusmodi lectionibus imponendis proportionem aetatis et ingenii excedant. Expediet igitur, si de regulis, et selectis auctoribus breves atque pauciores assignent lectiones, ea tamen conditione, ut exacte, et facilitate maxima recitentur, quibus quotidie unus de scriptura Sacra textus, ut Superius memini, praemittatur; in recitatione earumden ultra quadrantem horae non procedatur.

XVIII.

Laudabilis illa consuetudo, qua Scholares modis variis ad innocentem aemulationem excitantur, utpote utilissimum obtinendi profectus medium ultro pariter commendatur, praesertim quovis Mense ex Compositione thematis pro merito cuiusque in Singulis Classibus loca distribuuntur, praemiis itidem in fine Anni solemniter dispensandis ad diligens Studium animentur.

XX.

Quantum ad exercitum Linguae, sive discipulos in Scholis nonnisi Latine loqui patiamur, sive curam istam omnino negligamus, utrumque damnosum esse potest; Si primum fiat, consequitur, quod Linguam Patriam prorsus incultam manere oporteat, accidit ad id, quod exigi nequaquam possit, ut Ado-

lescentes sub initium Studiorum Linguam, quam non intelligunt, quae iis nova est, apte loquantur, usus omnino sufficere potest ad eas, quae Vulgares sunt et viventes nuncupantur. minime assument, quin immo familiari, et Vilioso sermoni asueduam Librorum lectionem discuntur, quae singulo longiore tempore opus habent; interea igitur quot illis inter loquendum excident barbarismi. Soloecismi, atque innumerae improprietates aliae, hac certe Methodo puritatem et elegantiam minime assument, quin immo familiari, et Vilioso sermoni asueti; eodem in compositionibus pariter utentur. Quapropter non inconueniens futurum est, si Discipuli ad Grammaticam inclusive tam inter Scholasticos, quam domesticos parietes Linguae tantum Patria utantur, in qua etiam solitae Regularum et Auctorum explicationes fiant; demum in Syntaxi, ubi tam in Regulis, quam Auctorum explicationibus non postreme fundati esse, et optimarum Vocum, phrasiumque Latinarum copiam sibi comparasse componuntur, in Syntaxi in quam primum Latine, apte tamen et eleganter loqui cogantur; quae deinde praxis in Subsequentibus etiam Classibus observetur; multum tamen interest, ut in his pariter explicatio Auctorum pro uberiore claritate, non solum in Latina, sed etiam in Vulgari lingua fiat.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

A)

Abics 19.
Albert trónkövetelő 19.
Allogovics Sándor 71.
Alreál iskola 79.
Alsó templom 25.
Althan Mihály 68.
Anjouk 19.
Aquinoi Szt. Tamás 81.
Archeologia 58.
Aritmetika 55.
Aritmetisták 47, 49.
Artikuláris helyek 12, 45.
Árvai János 73.

B)

Bajtay Antal 83.
Balassa Ferenc gróf 71, 72.
Barts Ferenc 84.
Bazin 20, 24, 71.
Bánóczy János 70.
XIV. Benedek 68.
Benyák Bernát 65.
Bertalan-Társaság 25.
Beszterce 48.
Besztercebányai gyűlés 43.
Bécs 13, 22, 23, 44.
Békefi Remig dr. 52.
Bohn Euszták 31, 44.
Bojár Endre 19, 21, 22, 23, 24, 26,
28, 31, 39, 40, 41, 46.
Bozinkai József 74.

Brandeisz Ciprián 73
Breznóbánya 18.
Buda felmentése 40.

C)

Canisius 29.
Canonica Visitatio 28, 30, 50, 57.
Kronologia 58.
Cicero 54.
Cluverius 59.
Comparatisták 48, 72.
Componisták 47.
Computatio 51.
Concilium Tridentinum 15.
Congregatio Paulina 16, 17
Coniugatisták 48, 72.
Conti Onufrius 18.
Cörver János 54, 57, 58, 59, 60, 61,
65, 68.
Curtius 54.
Czeless Márton 26, 27, 41.
Csaplár Benedek 58.
Cservenka Ignác 31.

D)

Deáki Károly 84.
Debreczen 48.
Declinisták 47, 48, 72.
Domanek Alajos 84.
Domus rectorisata 29.
Dugonics András 65.

E)

Entwurf 79.
 Erdélyi Károly dr. 56.
 Erdődy Antal gróf 26, 27.
 Erdődy Kristóf gróf 35.
 „ László „ 83.
 Erdőss István 61.
 Escatio 51.
 Eszterházy Imre gróf 67.

F)

Fabiáni Kelemen 83.
 III. Ferdinánd 20.
 Fiala Jakab 64.
 Filozófiai oktatás 81.
 Foci János 29, 30, 38, 54, 80.
 Forgách Pál 70.
 Földgömb 59.
 Földrajz 58.
 Főgimnázium 72.
 Főigazgatók 71.
 Franco János 18.
 Friedreich Endre dr. 18.
 Fűtredi János 25.

G)

Galilei 56.
 Gallay Lukács 67.
 XV. Gergely 17.
 Germani János Márton 26, 27, 43.
 Germanusok 69.
 Gimnázium 47, 72.
 Gosztonyi István 23.
 Gora 28.
 Görög nyelv 55.
 Grammatisták 47, 48, 72.
 Grassalkovics Antal 83.
 Greschner János 84.
 Grinád 24, 69.
 Grizl Hermenegild 71.
 Gyakorlati irány 55.
 Gorygovánszky Ferenc 71.
 Győr 83.

H)

Halápý Konstantin 61, 65, 66.
 Haligowski Ferenc 11, 14, 21.
 Hasler Henrik 45.
 Hazai nyelv 60.
 Hazai történelem 58.
 Heiszler 42.
 Herchl József 82.
 Herezis 13.
 Historia Domus 32.
 Hoffmann Ignác 84.
 Holbek István 82.
 Holli Dániel 71, 73.
 Honn Antal 74.
 Horatius 54.
 Horváth Ferenc 84.
 Hungarusok 49, 69.
 Husziták 19.

I)

Ignobilisek 49.
 Illésházy István 20
 „ Miklós kancellár 44, 66.
 X Ince 17.
 Installáció 26.
 Irodalmi termékek 64.
 Iskola kertületek 77.

J)

Jezsuita rendszer 53.
 Jonata Márton 31, 43, 45, 82.
 József császár 64, 75, 77.
 Justinus 16.

K)

Kabalisztikus vers 67.
 Kalazanti Szt. József 15, 16, 39, 54,
 56.
 Kamara 24.
 Katalogus 20.
 Katholizálás 13.
 Kácsor Keresztély 40, 41, 63, 64, 65.
 Keckemét 48.

Kecskés István 27.
 Keller János György 68.
 Keresztély Ágost 66.
 Kertész József 84.
 Khuen Franciska 18.
 Knabe András 28, 33, 50.
 Koháry István 48, 83.
 Kollégium 18.
 Kollonics 22, 23, 30, 35, 48.
 Konviktus 50.
 Konviktusi alapok 76.
 Kordics László gróf 39.
 Korszellem 15.
 Kovácsis István 73.
 Krakó 29.
 Kraus Mihály 14, 29, 40, 54.
 Krell Pál 71.
 Krzykiewicz Ignác 29, 54.
 Kubránszky János 65.
 „ László 83.

L)

H. Lajos 19.
 Latin osztályok 54.
 Laun Henrik 68.
 Legensek 45, 47.
 Lengyelország 17, 18, 23.
 I. Lipót 25.
 II. Lipót 75.
 Liptó megye 20.
 Lopuscháu János 84.
 Loyola Ignác 16.
 Lubomirski Szaniszló 17.

M)

Magyarosítás 69.
 Maholányi Antal 49.
 Maholányi István 50.
 Maholányi János br. 21, 28, 35, 39,
 49, 50.
 Majthényi Domokos 43.
 Malotsai Antal 84.
 Mappa 58.

Markó Albert 84.
 Marsóvszky Jenő 68, 69.
 „ Károly 70.
 Martialis 54.
 Matézis 56.
 Mária-Társulat 51.
 Mária Terézia 68, 74.
 Mátyás 19.
 Mednyánszky Pál br. 26.
 Mesterkedők 65.
 Michelin 56.
 Mihalik Pál 84.
 Minimisták 49.
 Minores 47, 48.
 Miskolci István 42.
 Mösch Lukács 28, 30, 31, 32, 38,
 40, 46.
 Mudran János 36.
 Mitologia 58.

N)

Nagy Frigyes 70.
 Nagykároly 61.
 Nagy Lajos 19.
 Nagyszombat 15.
 Néliszer 67.
 Nemesényi Adolf 83.
 Nemzeti iskola 73.
 Neri Fülöp 15.
 Neuberg gróf 20.
 Nikolsburg 39.
 Nyitra 42, 63, 83.

O)

Oesckay Balthazár
 „ Mihály
 „ Rezső
 Orbán Lajos 84.
 Ovidius 54.
 Ónodt gyűlés 43.
 Ösztöndíj alapok 76.
 Örangyal-Társulat 51.

} 69.

P)

Paedagogia 52.
 Papcinski 29.
 Parvisták 45, 46 47, 72.
 Patronátusi jog 26.
 Pauler Gyula 19
 Pálffy Kata 20.
 „ Károly gróf 40.
 „ Miklós „ 25.
 „ Pál „ 18.
 Percel Imre 62.
 Pest 48
 Pestis 43, 48.
 Petrasius Lőrinc 46.
 Pécsi Domokos 83.
 Podolin 11, 18.
 Poétai osztály 70
 Poéták 47, 48, 72.
 Pozsony 14, 23, 27, 44, 49.
 Pozsonymegye 12.
 Principisták 45, 46, 47, 48, 72.
 Privilegiált helyek 11, 12.
 Provincilális 15.
 Prónai Antal 55, 62.
 Purgstaller József 79.

R)

Rappensberger Kajetán 79.
 Rapsánszki Mihály 84.
 Ratio Educationis 52, 71, 76.
 Ratio Studiorum 53.
 Rauschek Vencel 46.
 Reál tárgyak 55.
 Rektorátus 39.
 Restrिंगált megyék 11, 12.
 Rétorok 47, 48, 72.
 Révai Gáspár 42.
 „ Miklós 65.
 Rhodovich György 44, 65, 67.
 Rogl Venancius 7 .
 Róma 15, 63.
 Rosinszky Ambró 67.

S)

Sallustius 54.
 Sárváry Ferenc 71.
 Schönbauer Mihály 84.
 Scholae Piae 16.
 Slavusok 49.
 Serédi Gáspár 20.
 Senatus (városi) 24.
 Simai Kristóf 73.
 Singler Zsigmond 67.
 Suarez 29.
 Subányi György 84.
 Suplex libellus 24, 25.
 Sütmegh Márton 84.
 Syntaxisták 47, 48, 72, 78.
 Szalzbauer János 84.
 Szájbelly György 69.
 Szczawniczky Gábor 82, 83.
 Szeged 48, 61, 62.
 Szegedis 64.
 Szelepcsényi György 19, 21, 23, 24.
 Szendrey András 45.
 Szente Bálint 35.
 Szentgyörgy 19, 24, 28, 34 36, 38, 49.
 68, 70, 82, 83.
 Szentháromság Templom 35.
 Széchényi György 26, 35.
 Széchényi gyűlés 43.
 Szindarab 49.
 Szlavkovszki Benedek 65, 66, 67, 83.
 Szolnyai Elek 61.
 Szobieszky János 40.
 Szokolóczy Vencel 68.

T)

Tagányi Béla 83.
 Takáts Sándor 61.
 Tapolcsányi Gergely 62.
 Tarnóczy Simon 62.
 Temesvár 77.
 Teológia 82.
 Tokaj 77.
 Történelem 57.
 Triviális iskola 73.

U)

Ujhely 77.
VII. Ulászló 17.
Ullóczy Ferdinánd 82.

V)

Vallási harcok 12.
Varsó 22.
Warzecha József 32.
Vác 48, 62.
Vergilius 54.
Wesselényi-féle összeesküvés 25.
Vicariatus 30.
Widmann Sebestyén 25.
Végek 12.
Victorisz György 71, 73.
Visegrádi János 18.

Vitalkozás 70.
Vizsgák 74.
Vokális 29.
Voltaire 70.

X)

Xaveri Ferenc 15.

Z)

Zajkányi Lénárd 31, 63.
Zapolyai János 20.
Zawodszky Ignác 29.
Zene 62.

Zs)

Zsigmond király 17.

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK.

1. Galeotto „*De egregie, sapienter et iocose dictis ac factis Matthiae Regis*“ című műve, mint művelődéstörténeti kútfő. Irta: *Bruckner Győző*. Budapest, 1901.
2. *A magyar művelődés a XV. században*. Antonio Bonfini *Rerum Hungaricarum Decadesé-nek* alapján. Irta: *Császár Mihály*. Budapest, 1902.
3. *Erdély pénz- és hadügyi János Zsigmond korában*. Az „Erdélyi Országgyűlési Emlékek“ alapján. Irta: *Barthos K.* Kolozsvár, 1902.
4. *A magyar művelődés I. Ferdinánd korában*. A „Magyar Országgyűlési Emlékek“ alapján. Irta: *Perepatis István*. Budapest, 1902.
5. *Erdély művelődése I. és II. Rákóczy György korában*. Az „Erdélyi Országgyűlési emlékek“ alapján. Irta: *Kopp Tibor*. Nyitra, 1903.
6. *A Históriai Énekek művelődéstörténeti vonatkozásai*. Irta: *Pintér Jenő*. Budapest, 1903.
7. *Oláh Miklós levelezésének művelődéstörténeti vonatkozásai*. Irta: *Noszka Ödön*. Érsekújvár, 1903.
8. *Oláh Miklós Hungáriája, mint művelődéstörténeti kútfő*. Irta: *Balogh Margit*. Budapest, 1903.
9. *Marino Sanuto „Diarii“-jének magyar művelődéstörténeti vonatkozásai*. Irta: *Benisch Arthur*. Budapest, 1903.
10. *A szent István, szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. (Függelék: A törvények szövege.) Irta: *Závodszy Levente*. Budapest, 1904.
11. *Ghimesi Forgách Ferenc váradi püspök évkönyvei, tekintettel művelődéstörténeti adataira*. Irta: *Bártfai Szabó László*. Budapest, 1904.
12. *Buda város jogkönyve*. (Öfner Stadtrecht.) Irta: *Davori Relkories Néda*. Budapest, 1905.
13. *A nagybányai ev. ref. főiskola története 1547—1755*. (függelék: *Matrix illustris scholae Rivulinae*.) Irta: *Thurzó Ferenc*. Nagybánya, 1905.
14. *Gyulafy Lestár történeti maradványainak művelődéstörténeti vonatkozásai*. Irta: *Sebestyén Józsa*. Budapest, 1905.
15. *Az erdélyi szász városok közgazdasági viszonyai a nemzeti fejedelemség megalakulásáig*. Irta: *Horváth Jenő*. Gyula, 1905.
16. *Magyar művelődéstörténeti mozzanatok Giovanni és Matteo Villani krónikája alapján*. Irta: *Miskulin Alajos*. Budapest, 1905.
17. *Felsőmagyarország kereskedelmi összeköttetése Lengyelországgal, főleg a XVI—XVII században*. Irta: *Direky Adorján*. Budapest, 1905.

18. Az 1494. és 1495. évi királyi számadások művelődéstörténeti vonatkozásai. Irta: *Soltész Gyula*. Budapest, 1905.
19. Erdély pénz- és hadügyei *Barcsay Ákos*, *Kemény János* és *Apafy Mihály* fejedelmek idejében (1658—1690.) Az „Erdélyi Országgyűlési Emlékek“ alapján. Irta: *Tarcsali Zombori Ida*. Budapest, 1906.
20. Gróf *Zrínyi Miklós* a költő, mint államférfi. Irta: *Görög Imre*. Budapest, 1906.
21. *Kuruckori fegyverek*. Irta: *Czuberka Alfréd*. Budapest, 1906.
22. *Thüróczy János* élete és krónikája. Irta: *Kaszák József*. Budapest, 1906.
23. Erdélyi szász iskolák a nemzet fejedelmek korában. Irta: *Koch István*. Budapest, 1906.
24. *Bartha Boldizsár* „Rövid Chronicájának“ művelődéstörténeti vonatkozásai. Irta: *Órvényi Béla*. Budapest, 1906.
25. A magyar művelődés a XVI—XVII. században. Szamosközy István történeti maradványai alapján. Irta: *Bagyary Simon*. Esztergom, 1907.
26. A kegyes-tanítőrendiek privigyei kollégiumának története. Irta: *Miskolci István*. Vác, 1907.
27. Pozsony szab. kir. város 1526/7. évi számadáskönyve művelődéstörténeti szempontból. Irta: *ifj. Danninger József*. Pozsony, 1907.
28. A magyarországi zsidók kamaraszolgasága és igazságszolgáltatása a középkorban. Irta: *Balog Szidónia*. Budapest, 1908.
29. A gyulafehérvári főiskola 1657-iki szabályzata. Irta: *Vargha Zoltán*. Budapest, 1907.
30. *Bolla Márton*, mint történétíró. Irta: *Vékony István*. Budapest, 1908.
31. A selmecbányai céhek élete. Irta: *Schindler Gyula*. Selmecbánya, 1908.
32. A podolini piarista rendház története 1642—1702. Irta: *Visegrádi János*.
33. *Rozsnyai Dávid* török deák. Irta: *Molnár István*. Budapest, 1909.
34. *Bertrandon de la Brocquiére* utazása Magyarországon át művelődéstörténeti szempontból. Irta: *Marczinkó Ferenc*. Budapest, 1909.
35. *Istvánffy Miklós* *Históriája* hadtörténelmi szempontból. Irta: *Holub József*. Szekszárd, 1909.
36. A somogy megyei céhek. Irta: *Valentényi Gáspár*. Szekszárd, 1909.
37. A borsmonostori apátság az Árpádok korában. Irta: *Fráter Dömötör*. Eger, 1910.
38. A szentgyörgyi piarista kollégium története. Irta: *Szabó Mihály*. Szeged, 1910.